М. Д. Захарійчук, А. І. Мовчун

УКРАЇНСЬКА МОВА

Умовні позначення:

— тема уроку;

— робота в парах, читання діалогів;

— робота в групах;

— завдання на вибір;

— вивчити напам'ять;

— завдання підвищеної складності;

— словник;

— домашнє завдання;

— ознайомитись;

— урок розвитку писемного мовлення.

Герб

Прапор

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *М. Вербицького*
Слова *П. Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Як хліб ...

Я так люблю, я так люблю тебе,
Моя співуча українська мово!
В тобі шумить Полісся голубе,
І дужі хвилі гомонять Дніпрові.

В тобі живе Карпатська височінь,
Що манить у незвідане майбутнє,
І степова безкрая широчінь,
І Кобзарева дума незабутня!

Ти, рідна мово, чиста, як роса,
Цілюща й невичерпна, як криниця.
Святине наша, гордість і краса,
Ти — розуму народного скарбниця!

Як легко йти з тобою по землі
І підставлять вітрам лице відкрите!
Для мене ти — як і насущний хліб,
Без тебе я не зміг би в світі жити.

Григорій Столярчук

МОВА І МОВЛЕННЯ

Мова — жива скарбниця історії народу

1. Прочитайте вірш Миколи Сома. Вивчіть напам'ять.

І кажуть мудрі: «Мова — це людина».
У мови є і серце, і вуста,
І є ім'я красиве — Україна.

- Спишіть текст із пам'яті. Складіть кілька речень про важливість мови за змістом прочитаного вірша та вірша Григорія Столярчука «Як хліб...» (с. 4).

2. Прочитайте текст. Перекажіть.

Мова — то давній витвір людини. Завдяки слову ми розуміємо одне одного. Без слова не було б ні книжки, ні пісні. **За допомогою мови творяться великі дива на Землі.** Відберіть у людини мову, і людина здичавіє.

Кожна мова по-своєму прекрасна. Вона, мов неповторний самоцвіт, має своє звучання, свою важливість, власну наповненість і красу. Серед інших мов українська мова виблискує своїм багатством, красою й пісенністю *(За Іваном Цюпою)*.

- Складіть і запишіть 2–3 речення про те, як ви розумієте зміст виділеного речення.
- Доберіть прикметники до слова *мова*. Запишіть. Розберіть їх за будовою.

3. Прочитайте текст. Перекажіть.

Без мови немає ні народу, ні держави. Без мови немає людини, як без сонця — повітря й води.

Вона допомагає нам жити в сучасному світі й розповідає, як раніше жили люди. Мова зберегла слова з минулих століть. Вона розповідає про княжі часи, про життя запорозьких козаків і наших прадідів, які захищали рідну землю від нападників.

держа́ва

У мову, як у скарбницю, народ складає й своє давнє життя, і свої мрії. Кожне слово — це свідок певних подій, що їх пережив і переживає народ.

Тож рідна мова — це один із найкоштовніших скарбів народу. Її потрібно оберігати й примножувати *(За Євгенією Ясельною)*.

- Складіть і запишіть текст-розповідь на тему «Мова — жива скарбниця історії народу» за змістом вправ 2 і 3.
- Доберіть спільнокореневі слова до слова *мова*.

Спілкуймося красно!

Прислів'я прикрашають мовлення. Чимало їх складено про значущість мови: *Хто мови своєї цурається, той сам себе стидається. Пташку пізнають по пір'ю, а людину — по мові. Не кидай слів на вітер. Гостре словечко коле сердечко. Лагідні слова й камінь крушать.*

- Розкрийте зміст прислів'їв. Спишіть 2 прислів'я *(на вибір)*.

4. Доберіть вірш про мову. Запишіть.

Розвиток мови. Старі та нові слова

5. Прочитайте текст. Перекажіть.

Український народ творив свою мову впродовж віків. Словниковий склад мови постійно змінюється. Одні слова зникають із мови, а інші — з'являються. Поява нової техніки, удосконалення побуту, розвиток науки й культури вимагає нових назв. Так, із розвитком науки про кос-

мос виникли нові слова: *космонавт, космодром, ракета, супутник, аеродром*. У наші дні активно поповнюється словник бізнесу, комерції і комунікаційних технологій: *бізнесмен, комп'ютер, Інтернет, акція, меценат, спонсор, приватизація*. Так з'являються ***нові слова***.

аеродро́м

Із зникненням тих чи інших предметів побуту й знарядь праці їх назви вживаються мало й рідко. Вони стають ***застарілими***. Наприклад, *боярин, бунчужний, варяг, гетьман, вої (воїни), ланіти (щоки)*.

Отже, у мові є старі й нові слова. Вони відображають усі зміни, що відбуваються в житті людей.

- Напишіть коротку розповідь на тему «Як народжуються нові слова» за змістом прочитаного вами тексту *(6–7 речень)*.

6. Прочитайте тексти. Визначте їх теми.

1. Неподалік від найдавнішого в країні залізничного вокзалу зберігся дивний старовинний будинок. Над його охайним фасадом видніється зелено-мідний купол. Він нагадує обсерваторію — місце, де астрономи спостерігають за космосом. У будинку зібралося багато гостей. Усі принесли подарунки: новенький глобус, енциклопедію про космос, маленьку копію ракети й марсоходу, а також космічну станцію та мапу зоряного неба. А ще очікував, щоб його розпакували, справжній телескоп *(За Юрієм Горбачевським)*.

2. У всіх кінцях Києва калатали в била*. Скликали на Княжу гору всіх жителів града**, Подолу, Оболонської слободи. **З ранку до Княжої гори йшли люди.** І вже тут дізнавалися новину. Княгиня Ольга скликає киян і всіх людей на велике віче. Велику думу думатиме княгиня зі своїм народом *(За Раїсою Іванченко)*.

Б *Би́ло* — давній сигнальний інструмент, виготовлений із дерева або заліза, який використовувався замість дзвонів для оповіщення.

Г *Град* — місто.

- Зіставте тексти. Який текст, на вашу думку, розповідає про минулі княжі часи, а який — про наші дні? Які слова допомогли вам це визначити?
- Випишіть спочатку нові слова, а потім старі.
- Випишіть із другого тексту виділене речення. Складіть його схему. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

7. Прочитайте вислови про мову.

Мова — це глибина тисячоліть *(Микита Шумило)*. Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя *(Вольтер)*. Світ починався зі слова, й Україна починалася зі слова *(Ярема Гоян)*.

- Поясніть, як ви їх розумієте. Спишіть. Вивчіть напам'ять вислів, який вам найбільше сподобався.

8. Прочитайте слова.

Телевізор, новини, екран, республіка, зображення, мультфільми, гарба (віз), кошовий, рало (плуг), правиця (права рука), курінний, воєвода, процесор, клавіші, шатро, вечорниці, смартфон, термометр, дискотека, сцена, мелодія, декорація, аршин, земство, слайд, революція.

респу́бліка

револю́ція

- Спишіть спочатку нові слова, які активно вживаються в сучасному мовленні, а потім старі, що вже не використовуються або вживаються рідко. Складіть 3 речення з новими й старими словами *(на вибір)*.

Культура мовлення та спілкування

9. Прочитайте текст.

Наша мова щодня й щохвилини забруднюється суржиком. Суржик — це мішана мова, пересипана чужими або штучно створеними словами та зворотами з чужих мовних елементів.

Часто чуємо постне масло, рослинні масла замість ***олія***, ***рослинні олії***, грецькі горіхи, тобто ***волоські горіхи***, переносиця, тобто ***перенісся***, сустав замість ***суглоб*** та ін.

Мовленнєві помилки стосуються, як правило, наголошування, вимови й точності вживання слів і словосполучень, відмінювання та побудови фраз *(За Світланою Ярмоленко)*.

- Випишіть із тексту слова та словосполучення, які вживаються правильно. Складіть із ними речення *(усно)*.

Спілкуймося красно!

В українському мовному етикеті передбачені репліки-відповіді на подяку. Їх вибір залежить від того, за що дякують. Якщо за їстівне, то відповідають: *на здоров'я, їжте на здоров'я*. Якщо дякують за якусь річ, то відповідають: *носіть (зносіть) здорові (-а, -ий)*. Однак поширена відповідь на подяку — *прошу* й *будь ласка*.

10. Прочитайте текст.

Спілкування — це одна з основних потреб людини. Спілкуючись, ми потрапляємо в ситуації, коли потрібно попросити вибачення або пробачити інших. Правила мовленнєвого етикету пропонують у цих ситуаціях уживати слова вибачення: *вибачте, прошу вибачення, перепрошую, пробачте мені*. Той, у кого попросили вибачення,

уживає такі слова: *не переймайтеся, не хвилюйтеся, прошу, усе нормально*.

Уміння чемно відмовитися чи погодитися — теж мистецтво спілкування. Невміння делікатно відмовитися може образити людину. У ситуації відмови користуються висловами: *дякую, але я сьогодні маю інші справи; спасибі, але наступним разом; вибачте, але я, на жаль, не зможу*. Якщо ж погоджуємося з чимось, то використовуємо такі вислови: *я із задоволенням приймаю Вашу пропозицію; щиро дякую; мені приємно, що я теж можу бути корисним; з радістю, з дорогою душею, охоче*.

Культури спілкування треба дотримуватись і в мережі Інтернет.

- Доберіть і запишіть вислови до мовленнєвих ситуацій, користуючись вправою 10 та рубрикою «Спілкуймося красно!» на с. 9.
  — Вам потрібно відмовитися від запрошення прийти на зустріч.
  — Вам потрібно попросити вибачення і вибачити.
  — Вам потрібно прийняти запрошення.

11. Прочитайте слова ввічливості.

До побачення, перепрошую, щиро вітаю, дуже прошу.

- Складіть речення з цими словами. У якій ситуації їх використовують?

12. Складіть записку матері, використовуючи слова ввічливості.

будь ла́ска

до поба́чення

Вибач, дуже прошу, дякую, будь ласка.

ТЕКСТ

Тема, основна думка, заголовок тексту

13. Прочитайте.

Уранці Оля виглянула у вікно й не впізнала побаченого.

Зелене листя на деревах змінилося на жовте, оранжеве й навіть коричневе. Сонце за вікном не світило так яскраво. Удень Оля пішла до парку. Осінь розмалювала його всіма барвами. **Дівчинка йшла килимом із різнобарвних листочків.** Вона набрала повний оберемок жовтогарячих і червоних листків, підкинула їх угору. Листочки закружляли у вальсі з вітерцем.

вра́нці

вде́нь

Чудова золота осінь! *(За Марією Солтис-Смирновою).*

- Доведіть, що прочитане є текстом. Прочитайте зачин і кінцівку. Доберіть заголовок. З основної частини випишіть речення зі словами *Оля, вона, дівчинка*, за допомогою яких автор уник повторів.
- Підкресліть головні та другорядні члени у виділеному реченні.

14. Прочитайте.

У маленькому місті дуже любили театр. Афіші сповіщали про нову прем'єру*. Люди чекали нової вистави. Наставав омріяний день. Мешканці міста одягали найкраще вбрання і йшли до театру.

Юрко взяв із кошика солодку ягоду малини й проковтнув. Ягода була дуже соковита.

Дорогою чоловіки купували квіти. Люди зустрічали знайомих і разом ішли на виставу. Театр виблискував урочистою красою. Усі чекали початку спектаклю *(За Гурамом Петріашвілі)*.

П *Прем'є́ра* — перша вистава п'єси в театрі, перший показ естрадної, концертної або циркової програми.

- Чи можна назвати прочитане текстом? Визначте тему тексту. Спишіть, вилучивши речення, які не стосуються теми тексту.
- Згадайте, що ми називаємо *текстом, темою* й *основною думкою тексту*.

15. Прочитайте заголовки.

Солодкі ягоди. День театру. Парк восени.

- Який із цих заголовків стосується змісту тексту вправи 13, а який — вправи 14? Складіть і запишіть текст, заголовком якого є виділене речення.

16. Складіть і запишіть текст на тему «Моя допомога в сім'ї».

Тема, основна думка в текстах — розповідях, описах, міркуваннях

17. Прочитайте текст. Перекажіть.

восени́

Восени сонечка ховаються на узліссі або під горою, за великим камінням. Буває, що вони зимують у всіх на виду — на стовбурі дерева або на телеграфному стовпі. Їх поливає дощ, засипає сніг. Щоб

не замерзнути, вони ще з осені втрачають воду, підсихають і засинають до весни.

Сонечко — корисна комаха. Вона знищує ненажерливу попелицю* *(За Ніною Ковпак)*.

П *Попели́ця (тля)* — дрібна комаха, шкідник кімнатних і садових рослин.

- Який це тип тексту (розповідь, опис, міркування)? Визначте тему й мету тексту-розповіді. Доберіть до тексту заголовок.
- Спишіть речення, які допомагають визначити основну думку тексту.

18. Прочитайте текст.

Яка це яскрава комашка — сонечко! Крильця в неї червоні з чорними цятками, а підкрильця — прозорі, чорного кольору. Сонечка є не тільки червоного кольору, а й жовтогарячого. На спині в комашки бувають чорні краплини, коми, тире, а то й буква «М». Є й такі, що вкриті химерним орнаментом. Шість чорненьких лапок сонечка дуже швидкі. У цієї красивої комашки великий апетит! Вона поїдає багато шкідливих попелиць *(З «Довідника школяра»)*.

- Який це тип тексту? Яка його тема й мета? Доберіть до тексту заголовок. Запишіть його.
- Випишіть із тексту речення, у яких описано комашку.

19. Прочитайте текст.

На листочок примостилася маленька комашка. Це — сонечко. Не поспішай її знищувати!

По-перше, це дуже гарна комашка, а по-друге, — корисна. На мою думку, це одна з тих комах, яка бореться

з шкідниками садів і городів. Протягом свого життя сонечко поїдає тисячі попелиць! Щоб урятувати врожай від ненажерливої попелиці, сонечка часто летять на кілька кілометрів.

Пам'ятайте, що ці кольорові комашки допоможуть нам позбутися шкідників. Піклуйтеся про сонечок, і вони не залишаться в боргу *(З «Довідника школяра»)*.

- Доведіть, що це текст-міркування. Яка його тема й основна думка? Доберіть до тексту заголовок.
- Випишіть із тексту речення-докази. Підкресліть слова, які вживаються в текстах-міркуваннях.

20. Складіть текст-опис метелика. Складіть текст-міркування на тему «Бджілка — корисна комаха» *(вибір власний)*.

Засоби зв'язку речень у тексті

21. Прочитайте текст.

Сьогодні Славка́ запросили на день народження. Сусідській дівчинці Маринці виповнилося десять років. Маринка запросила друзів і однокласників. Славко купив букет квітів і вивчив вітальний вірш напам'ять. Славко також узяв величезну книжку «Енциклопедія для дівчаток» у подарунок Маринці.

Маринка радо зустріла Славка *(За Оксаною Радушинською)*.

- Спишіть текст, замінюючи слова, які повторюються, словами з довідки.

Довідка: іменинниця, він, хлопчик, дівчинці, вона, товариша.

напа́м'ять

- Як змінився текст?

Речення в тексті зв'язуються за змістом. Щоб уникнути повторення тих самих слів, потрібно використовувати слова-синоніми, споріднені слова, сполучники.

Для зв'язку речень у тексті також використовують такі слова: *тоді, спочатку, потім, цей, ця, це, ці, він, вона, воно, вони*.

22. Прочитайте текст.

Марусі на її десятиліття подарували маленький рожевий ноутбук*. Він став для **Марусі** найкращим другом. **Він** зберігав маленькі таємниці дівчинки, веселі листи до подружок, допомагав «блукати» в Інтернеті. А там стільки цікавого й корисного! З Інтернету **Маруся** дізнавалася про нашу планету, про життя інших народів, а також про підводний світ і космос. **Маруся** подорожувала невідомими горами, морями, ріками й степами — відкривала стільки таємниць! *(За Яною Мазур)*.

Н *Ноутбу́к* — невеликий персональний комп'ютер.

- Який це текст? Яка його тема й основна думка? Доберіть до тексту заголовок.
- Спишіть текст, уникаючи повторів виділених слів. Підкресліть слова, які зв'язують речення в тексті.

23. Прочитайте «розсипані» рядки з вірша Вадима Скомаровського.

Де не взявся **вітерець**,
Заходився біля **хати**
Листя те, що **натрусив**

Непосидько-**пустунець**,
Уночі з колючих **слив**.
Жовте листя **підмітати**;

- Упорядкуйте рядки вірша так, щоб римувалися виділені слова. Запишіть. Доберіть заголовок.
- Доберіть антонім до підкресленого слова. Складіть і запишіть із ними речення.

24. Складіть і запишіть текст-розповідь на тему «Ростуть кульбабки в лузі». Використайте слова *тоді, потім, спочатку, вона, вони* для зв'язку речень.

Поділ тексту на частини. План тексту

25. Прочитайте текст.

Я взяв кілька різних кленових листочків і зв'язав їх у пучечок. На довгих хвостиках вони розлягалися в різні боки. Букет!

— Що це? — запитав у Сергійка.

— О-о-сінь! — упевнено відповів онук.

— Правильно! Ось яка вона, наша щира золота господиня!

На підтвердження цих слів подув лагідний вітерець. На плечі знову посипалися десятки кольорових листків. Вони злітали й падали під ноги барвистим килимом *(За Петром Керанчуком)*.

- Випишіть кінцівку тексту, використовуючи слова: *спочатку, потім, тоді* для зв'язку речень.

26. Прочитайте текст. Перекажіть.

Жив на світі чоловік. Звали його Рік. Було в нього чотири доньки: Зима, Весна, Літо й Осінь. Характери вони мали різні.

влі́тку

Весна була весела, гомінка й грайлива. Коли вона приходила, співали пісні струмочки, річечки та джерельця. Цвіли перші квіточки.

Літо вирувало, співало й купалося з гомінкими дітками в ставках, у річках. Пахла липа та акація. Дозрівали овочі, фрукти, ягоди.

Осінь позолотила й обірвала листочки. Вигнала пташок до вирію. Загнала комашок у щілинки. Принесла ранкові приморозки та тумани.

Прийшла Зима і накрила все своєю сніговою ковдрою. Замело, засніжило, заморозило. Тепер усе спатиме й чекатиме Весну.

От і настав кінець моїй казочці *(За Петром Керанчуком)*.

- Визначте кількість абзаців у тексті. Складіть і запишіть план тексту за допомогою питальних або розповідних речень.
- Запишіть відповідь на 2 пункти складеного вами плану *(вибір власний)*.

27. Прочитайте план тексту.

План

1. Білі шапки на ялинах.
2. Приліт шишкарів.
3. Смачний сніданок.

- Складіть і запишіть текст, користуючись запропонованим планом. До складеного тексту доберіть заголовок.

28. Складіть і запишіть текст-розповідь на тему «Дари лісу» за складеним вами планом.

Складання запитань і відповідей на задану тему

29. Прочитайте українську дитячу пісню.

— Ой, місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку! Що ... ти?
— Сторожу я в тиху нічку гай і поле, луг і річку, і людські хати.
— Ой, місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку! Хто є в тих ... ?
— У хатах сплять діти в колисаночках, сон цілує їх по очках, водить мрії в снах.
— Ой, місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку! Про що ... ті?
— Мрії ті про край єдиний, про майбутнє України.

- Прочитайте відповіді на запитання. На їх основі відновіть питальні речення. Запишіть відновлені речення.
- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Текст-міркування: твердження, докази, висновки

30. Прочитайте текст.

Техніка полегшує життя людини.

Звичайно, вона допомагає кожному. Твоїй матусі — поратися по господарству. Що було б, якби не було пральних машин, холодильників, електричних і газових плит? На мою думку, техніка виконує багато важкої роботи. Адже, якби не було трактора, комбайна, автомобіля, підйомного крана, — усе потрібно було б робити вручну. Усю техніку створила сама людина. Це витвір її розуму.

Отже, без людини не було б техніки. Потрібно вчитися, отримувати знання, щоб створювати цікаве й корисне *(За Лідією Андрієць)*.

- Визначте кількість абзаців у тексті.

Перше речення — це ***твердження***. Другий абзац тексту — ***доказ, доведення***. Останній абзац — ***висновок***.

Слова *звичайно*, *по-перше*, а також сполучення слів *я підтримую, я не підтримую, я вважаю, переконаний, на мою думку* та інші використовують у доведенні. Слова *отже, таким чином, безумовно* використовують у висновку.

- Спишіть доведення. Підкресліть слова — на́зви техніки, що полегшує працю людини.

31. Прочитайте текст-міркування.

Чудова в бабусиному саду яблуня! Бабуся каже, що таких яблук ніде немає.

Я погоджуюся з бабусею. Дійсно, яблука в бабусиному саду чудові. Вони всю зиму лежать наче щойно з гілки. Великі, налиті, відкусиш — сік так і чвиркає. І жодного

червивого не буває, жодного гнилого. Мені здається, що ці яблука особливі, чарівні. І яблуня наче казкова. Але в казки я давно не вірю *(За Сашком Дерманським)*.

- Визначте частини тексту-міркування. Випишіть слова та сполучення слів, які використані в доказах. Якої частини тексту-міркування не вистачає? Складіть і запишіть цю частину.

32. Прочитайте текст.

— Дідусю, навіщо ти саджаєш цю маленьку яблуньку? — питає Василько дідуся. — У нас такий великий сад!

— **Сад — то наше багатство.** Ти подивись... Ти послухай... Ти посмакуй... Ти вдихни повітря, — стиха сказав дідусь... *(За Ніною Ковпак)*.

- Складіть і запишіть текст-міркування, твердженням якого є виділене речення. Використайте слова та сполучення слів, що вживаються в текстах-міркуваннях.

33. Прочитайте твердження «У народі кажуть, що бджілка — домашній лікар». Складіть текст-міркування, початком якого є подане твердження.

34. Прочитайте вірш Галини Кирпи.

Маленький лискучий жолудь
лягає в холодну землю,
вкривається ковдрою з листя,
а потім знімає шапку
і починає рости.

- Прочитайте, за яких умов жолудь почне рости.
- Прочитайте твердження «Маленький лискучий жолудь стане могутнім дубом». Складіть за змістом вірша речення-доведення, використовуючи слова *по-перше, по-друге, спочатку, потім*. Запишіть.

35. Прочитайте текст-розповідь.

Дуб — незвичайне дерево. Це довговічна рослина. Він живе до двох тисяч років. Деревина дуба особливо міцна. Вона цінується в столярних роботах. Його кора, гілки й листя використовуються в медицині. Настоянка з кори дуба вбиває шкідливі мікроби, лікує опіки, запалення, а жолудями харчуються тварини й птахи *(З «Дитячої енциклопедії»)*.

- Переробіть текст-розповідь на текст-міркування, твердженням якого є перше речення. Дотримуйтеся структури тексту-міркування.

36. Прочитайте прислів'я.

Хто спортом займається, той сил набирається.

- Складіть текст-міркування, твердженням якого є прочитане прислів'я.

37. Складіть текст-міркування, початком якого є твердження «Птахи — окраса нашої землі».

38. Прочитайте загадку.

Із малої цибулини
Виріс весняної днини.
Весь червоний — гордий пан.
Не козак це, а ... .

- Зробіть звуко-буквений аналіз слова-відгадки.
- Складіть текст-опис тюльпана, користуючись планом.

План

1. Яке стебло квітки?
2. Якої форми листки тюльпана?
3. Якого кольору бувають тюльпани?
4. Які пелюстки квітки?

39. Прочитайте текст.

Тюльпани — вишукані різнобарвні квіти, що є прикрасою квітників. Милуватися красою тюльпанів можна не тільки весною, а й узимку. Спитаєте, як? Дуже просто. Посадіть тюльпани в себе в кімнаті!

взи́мку

щоти́жня

температу́ра

Прочитайте інструкцію, як це зробити.

1. Візьміть горщик середньої величини.
2. Наповніть його землею.
3. У ґрунт посадіть цибулинку тюльпана.
4. Поливайте її щотижня водою, температура якої не більше +9 °С *(З книжки «Корисні поради»)*.

- Переробіть речення інструкції, використовуючи слова *спочатку, потім, тепер, тоді*. Запишіть перероблений текст.

40. Розгляньте малюнки.

- Назвіть квіти, які розцвітають весною, а які — восени.
- Складіть текст-розповідь на тему «Весняний букет для мами», описуючи квіти, які ви вибрали.

41. Складіть текст-опис улюбленої осінньої квітки.

Художній і науково-популярний тексти-описи

42. Прочитайте вірш Любові Пшеничної.

— Купіть мені люстерко, — прохає ворона. —
Може, я не сіра? Може, я червона?
Може, я зелена, як листя на клені?
Хіба не бувають ворони зелені?
— Навіщо люстерко, — дивується слон. —
Могла б подивитись на інших ворон.

- Який це текст? Які в ньому є речення за інтонацією? Випишіть питальні, прочитайте розповідні речення. Розкажіть, що ви знаєте про ворону.

43. Прочитайте та порівняйте тексти.

1. Во́рон величиною, як великий півень, — майже п'ятдесят сантиметрів. Гніздо будує на висоті від чотирьох до двадцяти п'яти метрів від землі. Тримаються птахи тільки парами. У кладці зазвичай від трьох до семи яєць. У квітні вилуплюються пташенята, а в травні вони вже можуть літати. Максимальна тривалість життя чорного ворона до сімдесяти п'яти років *(З «Енциклопедії символів» Дженіфера Купера)*.

2. Високо на дереві сидів ворон. Чи можна назвати його гарним? Одноманітний чорний колір із синюватим металевим відтінком. Блискуче, як антрацит, пір'я, усевидюще чорне око, могутні пазурі на лапах. Величезний, міцний, як долото, дзьоб. Рухлива голова. Зір у ворона гострий, слух відмінний. Ворон добре переносить як холод, так і спеку *(За Веллом Клінгером)*.

- Який з текстів-описів є науково-популярним? Спишіть художній текст-опис. Підкресліть слова, характерні для художнього тексту-опису.

44. Прочитайте сполучення слів.

Довге тіло; крила до двадцяти двох сантиметрів; заокруглений темно-сірий хвіст довжиною вісімнадцять сантиметрів, оперення з темною поперечною смугою; весняний, веселий ліс, дзьоб чорний, лапи короткі, відкладає до двадцяти яєць; ніжне листя, підкладає яйця в гнізда очеретянки, вільшанки, щеврика, кропив'янки; знищує багато волохатої гусені; за годину з'їдає до ста гусениць; відлітає у вирій; невтомна трудівниця, прилітає ранньої весни; дарує всім гучне «ку-ку»; живе у лісах, парках, садах.

- Складіть художній текст-опис птаха, ознаки якого ви прочитали. Використовуйте слова та сполучення слів, характерні для такого тексту. Запишіть.
- Складіть науково-популярний текст-опис птаха, ознаки якого ви прочитали. Використовуйте слова та сполучення слів, характерні для такого тексту. Запишіть.

45. Спишіть науково-популярний текст-опис із вправи 43. Підкресліть слова, характерні для науково-популярного тексту-опису.

Замітка в газету

46. Прочитайте текст.

В осінньому парку чудово, неначе в казці!

— Погляньте, яка золота осіння пора, — сказала вчителька. — Зараз ми пограємо в гру «Частини мови довкола нас». Назвіть слова, які називають предмети довкола нас, тобто іменники.

— Сонце, небо, дерева, кущі, листочки ... — діти дружно називали іменники.

— Тепле, лагідне, синє, хмарне, холодне, пожовклі, сумні... — учні вказували на ознаки цих предметів — прикметники.

— Летять, кружляють, танцюють, не гріє, світить, падають... — школярі запропонували слова, які вказують на дії цих предметів, — дієслова.

— Молодці. Прийдемо в клас і напишемо **замітку** в шкільну газету про те, що ми бачили в осінньому парку.

Замітка — коротке повідомлення, допис у газету про якусь подію, що може зацікавити читачів. Текст замітки має бути стислим, точним, правдивим: що, де, коли та з ким відбулося. Замітка містить ставлення автора до того, про що він пише.

- Під час роботи над заміткою користуйтеся такими порадами:
  — доберіть тему замітки й назву (заголовок);
  — продумайте послідовність викладу думок, складіть план;
  — звірте дати, назви, цифри, прізвища;
  — розповідайте про найважливіше чи про те, що цікаве;
  — висловіть власне ставлення до того, про що розповідаєте;
  — підпишіть замітку (напишіть своє ім'я та прізвище).

47. Прочитайте текст.

гардеро́б

У Києві є Державний музей іграшок. Тут я побачив майже 600 ляльок! А в Музеї циркового мистецтва зібрано перші афіші, гардероб* артистів, рідкісні фотографії з автографами. Дуже цікаво в Музеї води! Однак найбільше мене вразив Музей хліба.

Державний музей іграшок.
м. Київ

Музей циркового мистецтва.
м. Київ

Г *Гардеро́б* — одяг людини.

- Чи можна цей текст назвати замі́ткою? Про які поради щодо написання замітки забув автор. Запишіть.
- У якому музеї може бути предмет, назва якого записана в рамці?

гвинті́вка

48. Прочитайте замітку, яку написав відвідувач Музею хліба.

Учора я відвідав Музей хліба. Це унікальний музей! У ньому зібрано понад дві тисячі експонатів. Тут є майже двісті різновидів хліба, понад сто п'ятдесят короваїв із різних куточків України. Є в музеї навіть космічний хліб. Нам розказали, що цей спеціальний розділ допомогли створити космонавти родом з України Віталій Жолобов і Павло Попович. У музеї нас ознайомили з національним хлібом із різних країн світу.

Я отримав незабутні враження від побаченого й почутого.

Андрій Семеренко, учень 4 класу

Музей хліба. *м. Київ*

- Проаналізуйте зміст замітки. Спишіть. Підкресліть речення, у якому автор замітки висловив власне ставлення до побаченого. Доберіть заголовок до замітки.

49. Напишіть замітку про подію, що вам запам'яталася.

РЕЧЕННЯ

Речення за метою висловлювання та інтонацією. Повторення вивченого

50. Прочитайте текст. Дотримуйтеся потрібної інтонації.

Ми відпочиваємо на лісовій галявині під розлогою* липою. Усі їдять солодкі кавуни. На траві з'явилася акуратно складена купка шкаралупи. Хтось із дітей поглядає на кущ. Он туди її можна викинути.

Схаменіться, подумайте, що ви збираєтеся робити! Хіба вам не буде соромно?

Ми беремо шкаралупу, несемо її в поле й закопуємо в землю. Для землі шкаралупа дуже корисна.

Будьмо чесні перед своєю совістю! *(За Василем Сухомлинським)*.

Р *Розло́гий* — той, що має широко розкинуте гілля (про дерева, кущі).

- Згрупуйте *(усно)* речення за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні. Спишіть виділені речення, підкресліть головні й другорядні члени речення.
- Випишіть спонукальні речення. Прочитайте виразно окличні речення. Поясніть написання знака оклику.

51. Прочитайте прислів'я.

1. Від своєї совісті не втечеш. 2. Не догоджай людям, а совісті своїй. 3. Де совість, там і любов. 4. **Совість гризе без зубів.** 5. Совість спати не дає.

- Спишіть спонукальне речення.
- Переробіть перше прислів'я так, щоб воно стало питальним реченням. Запишіть.
- Спишіть виділене речення. Підкресліть головні й другорядні члени речення. Створіть його схему.

52. Прочитайте текст. Перекажіть.

ЗВИЧАЙНЕ ДИВО

Весняний дощ усю ніч цілував вишеньку теплими краплями в пуп'янки цвіту. **І на ранок вона розцвіла! Здивований вітерець весь день крутився біля неї.** Він розпрявляв їй білі пелюстки, зелені листочки! Про це звичайне диво радісно загули бджоли. Молодий спориш задивився на юну красу. Він і сам перетворився на зелений оксамит *(За Володимиром Думанським)*.

- Спишіть текст. Підкресліть окличні речення. Підкресліть слова, ужиті в переносному значенні.
- Створіть *(усно)* за змістом тексту 2 питальні та 2 спонукальні речення.

53. Складіть текст-розповідь «Місто (село), де я живу», використавши розповідні, питальні та спонукальні речення.

Головні та другорядні члени речення

54. Прочитайте текст. Перекажіть.

Стомлене сонечко повільно зачиняє за собою золоту браму. Його ще бачать пташки з верховіть дерев. А це що за щебетання у дворі? Це **ластів'ята** повертаються до свого гнізда. Двоє сіло на вишневій гілці, сидять і тріпочуть крильцями.

Прилітає ластівка. Вона віддає поживу одному, потім — другому. Раптом стар-

шеньке з них кинулося назустріч матері. Воно **з'їло** не свою порцію.

Удруге й утретє ластівка віддає поживу меншому, щоб провчити нетерплячого *(За Іваном Складаним)*.

- Установіть за допомогою питань зв'язок слів у першому реченні. Запишіть.
- Спишіть другий абзац тексту. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Визначте, якою частиною мови вони виражені. Поясніть правопис виділених слів.

55. Прочитайте текст. Визначте його тему. Назвіть зачин, основну частину й кінцівку тексту. Доберіть заголовок.

Уперше я побачив цю дику кізоньку увечері пізньої осені. Уже давно люди помітили її на Лісовому масиві в Києві. Я подумки називав кізку Зірочкою.

Настали холоди. Кізка з'являлася все рідше. Зірочка щипала приморожене зелене листя. На сліпучо-білому тлі вона скидалася на клубочок рудого полум'я.

Потім прийшов грудень. Лісова гостя не з'являлася ні на клумбі, ні біля будинків.

Де ти, Зірочко? *(За Іваном Складаним)*.

ввéчері

- Випишіть ті речення, що відповідають схемам. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

1. ═══ ═══.
2. ═══ ═══ ... ...
3. ... ═══ ═══ .

56. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх зміст.

1. Ластівка весну починає й осінь накликає. 2. Зайця ноги носять. 3. **Полохливий заєць і пенька боїться.** 4. **Бджола летить на всякий цвіт.** 5. Бджола у два вулики мед не носить.

- Спишіть перше й друге прислів'я. Підкресліть підмет і присудок.

- Випишіть словосполучення з виділених прислів'їв за зразком. Пам'ятайте, що підмет і присудок не є словосполученням.

Зразок

Зайця ноги носять.

(кого?)

х Носять зайця.

57. Складіть текст-розповідь «Як звірі готуються до зими». Підкресліть у реченнях підмет і присудок.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Складання тексту-опису за змістом малюнка

58. Розгляньте малюнок.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Зв'язок слів у реченні

59. Прочитайте слова.

1. Слово, залізний, добре, відчиняти, двері.
2. Розум, на, дорога, валяється, не.
3. Знань, ми, чемності, і, навчаємося, у, дитинство.

- Складіть із запропонованих слів прислів'я народів Європи. Змініть, де потрібно, форму слів. Запишіть.
- Підкресліть головні й другорядні члени речення в складених прислів'ях.

60. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Був ясний осінній день. У (повітря) (пливти) павутинки, а в (блакитне) небі летить ключ (журавлі). Пролетіли (журавель) над (село) і сіли недалеко від (ліс) на (земля).

Вони довго сиділи, немов радилися. Чому це (птах) радяться? Бо вони вирушають у далеку (дорога). Журавлі (летіти) у теплий, але чужий край. Бо Батьківщина є там, де ти народився, зріс і почав літати *(За Василем Сухомлинським)*.

- Доберіть до тексту заголовок.
- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Визначте, які слова зв'язуються тільки за допомогою закінчень, а які — і закінчень, і прийменників. Підкресліть прийменники.

Словосполучення має головне й залежне слово: *прапор (який?) український, читає (як?) уважно*. Питання ставимо від головного до залежного слова. Підмет і присудок не є словосполученням.

61. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

На (білий) снігу, під (свіжий) снігом, подих (вітерець), укрив (земля), (жовтий) листя, подвір'я (школа), прийшов до (я), гектар (земля).

гекта́р

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Підкресліть словосполучення, у яких слова зв'язані за допомогою закінчень і прийменників. Визначте головне й залежне слово в словосполученнях за зразком.

Зразок

(якому?)

х

на світі — білому

62. Складіть текст-розповідь на тему «Початок зими», використовуючи підкреслені словосполучення з вправи 61. Запишіть.

Поширення речень словами та словосполученнями

63. Прочитайте текст.

Електричка виїхала з підземки метро й зупинилася на березі Дніпра. Дощ затарабанив у вікна вагона. Комфорт вагона й негоду розділяли скляні вікна та двері. Я стою біля дверей і дивлюся на вечірні вогні. Вони миготять за вікном. Дощові краплини вдаряються об шибку й розтікаються врізнобіч. Гра крапель зачаровує. Переді мною постало небо із зорями *(За Іваном Складаним)*.

- Поширте підкреслені речення словами *швидко, яскраво, вечірнім, холодним, осінній, холодний, темно-синє, мерехтливими*. Запишіть.

64. Прочитайте текст, уставляючи слова та словосполучення.

У *(яких?)* ... краях гори вкриті *(якими?)* ... лісами. *(Яке?)* ... сонечко *(як?)* ... пестить усіх соньків. *(Які?)* ... вечори приносять *(яку?)* ... казку. У тій *(якій?)* ... країні жила *(яка?)* ... маленька дівчинка Марійка. Кожного ранку вона вибігала *(куди?)* у ... . Там вона віталася з *(яким?)* ... сонечком і квітами.

Їй чемно відповідали *(які?)* ... дзвіночки, *(які?)* ... троянди, *(які?)* ... ромашки, *(які?)* ... мальви, *(які?)* ... нагідки. Вони дуже любили *(кого?)* ... . Адже дівчинка доглядала їх і піклувалася *(про кого?)* ... *(За Оленою Погребняк)*.

- Спишіть текст, уставляючи слова та словосполучення. Зв'язати слова в речення вам допоможуть запитання.

65. Прочитайте текст. Перекажіть за складеним вами планом.

Жила в горах маленька квіточка Едельвейска. Вона росла одна-однісінька серед великих **кам'яних** скель. Квіточка була красива.

До неї долітав тільки Вітер. Він дуже любив свою маленьку принцесу. Вітер співав Едельвейсці чарівних пісень. І її ніжні пелюсточки трепетали білими крильцями казкових пташенят.

Одного разу Вітер навчив і свою маленьку принцесу співати чарівних пісень. Він милувався її прекрасним голосом *(За Анною Багряною)*.

- Складіть словосполучення, користуючись текстом і словами.

Квіточка *(яка?)* ... ; любив *(кого?)* ... ; співав *(кому?)* ... ; пісень *(яких?)* ... ; милувався *(чим?)* ... .

- Визначте головні й залежні слова в складених словосполученнях.

- Спишіть другий абзац тексту. Підкресліть підмет й присудок у кожному реченні. Визначте, якими частинами мови вони виражені.

66. Складіть і запишіть речення за поданими схемами.

1. ——— ... ... ═══ .
2. ... ——— ═══ ... .
3. ... ... ——— ═══ .

- Зробіть звуко-буквений аналіз виділеного слова у вправі 65.

Однорідні члени речення. Головні та другорядні однорідні члени речення

67. Прочитайте текст. Перекажіть.

Жила колись дівчинка. Тато її був лісником. Мама допомагала йому в роботі. Проте почалася жорстока війна. Лісник пішов боронити рідний край. Мама з донькою замість нього доглядала ліс.

Якось потрапили вони під холодний березневий дощ. Застудилася дівчинка й занедужала. Мама її доглядала, лікувала різними ліками. Проте дівчинці вони не допомагали.

Мама пішла до лісу, знайшла сухе дерево на паливо. Хотіла лісничиха зрубати стару засохлу яблуню. Аж тут із нори джміль вилазить... *(За Анатолієм Давидовим)*.

- Спишіть перший абзац тексту. Підкресліть головні й другорядні члени речення.
- Розгляньте схему виділеного речення. Прочитайте слова, які стосуються одного й того самого слова та відповідають на те саме питання. Складіть схеми підкреслених речень за зразком.

Зразок

Однорідні члени речення стосуються одного й того самого слова та відповідають на те саме питання. Однорідними можуть бути головні (підмет, присудок) і другорядні члени речення. *Наприклад:* Над дорогою **стоїть** верба, дзвінкі дощові струни **ловить**, все вітами **хитає**... *(Павло Тичина)*.

68. Прочитайте текст. Перекажіть.

Став **джміль** лісничиху просити, щоб вона не рубала дерево під корінь. Під ним ховаються на зиму молоді джмелі. Загинуть, пропадуть від морозів джмелики. І жінка пожаліла їх, знайшла інше сухе дерево.

Минув час. Надворі все зазеленіло, а дівчинка так і не видужала. Плакала й переживала бідна мати.

Якось залетів у хату джміль. Він сів лісничисі на руку й промовив:

— Піди, добра жінко, на лісову галявину, нарви жовтих квітів первоцвіту, зроби з них відвар і дай попити доньці — зразу видужає.

Ось так дізналися люди, що первоцвіт — лікарська рослина *(За Анатолієм Давидовим)*.

- Визначте тип тексту. Випишіть із тексту ті речення, у яких є однорідні головні чи другорядні члени. Підкресліть однорідні члени речення. Зверніть увагу, як вони з'єднуються.
- Зробіть звуко-буквений аналіз виділеного слова.

69. Прочитайте текст, уставляючи пропущені слова з довідки.

День був сонячний, пишний і гарячий. Сонце заливало золотим маревом леваду, садок, верби та ... . Десь далеко кувала зозуля. Її м'яке, гучне, ... кування було чути між свистом, щебетанням і ... птахів. Гаряче, ... повітря вливало в тіло силу, здоров'я і ... . Веселі голоси птахів веселили серце й ... *(За Іваном Нечуєм-Левицьким)*.

Довідка: спекотне, городи, дзвінке, криком, сонячне, радість, душу.

- Спишіть текст, уставляючи слова з довідки, щоб продовжити ряд однорідних членів речення. Підкресліть однорідні члени речення. Доберіть заголовок до тексту.

- Складіть схеми двох словосполучень з однорідними членами речення за зразком *(на вибір)*.

Зразок

День був сонячний, пишний і гарячий.

(що?) День — *(який був?)* — сонячний, пишний, гарячий.

70. Складіть речення з однорідними членами за запропонованими схемами.

1. ... _____ ═══ ... і ... .
2. ═══ _____ , _____ , _____ .
3. _____ , _____ , _____ ═══ ... .
4. ... ═══ _____ , _____ і _____ .

Однорідні члени речення. Інтонації перелічування та протиставлення (кома, сполучники)

71. Прочитайте текст, уставляючи з довідки пропущені слова.

Сонечко пробилося крізь кучеряві **і** ... хмари. Його теплі **й** ... промінчики заграли на клумбі. Білі **та** ... ромашки тягнулися до сонця. Яскраві, **але** ... нагідки золотом укрили клумбу.

Довідка: темні, радісні, жовті, низенькі.

- Спишіть текст, доповніть його однорідними членами речення з довідки. Як з'єднуються однорідні члени речення? У яких реченнях однорідні члени читаємо з інтонацією перелічування, а в яких — протиставлення.

Однорідні члени речення можуть з'єднуватися за допомогою сполучників ***і, й, ні, та, а, але, проте*** та ін. Перед сполучниками ***і, й***, що з'єднують два однорідних члени речення, кома не ставиться. Кома ставиться перед сполучниками ***а, але, проте, зате***.

72. Прочитайте текст.

Стало порожньо на осінніх полях і в лісах. Вітер зриває яскраве листя з каштанів і кленів, осик і берізок. Польові квіти відцвіли й розсіяли своє насіння. На газонах і в садках ще милують око білі, рожеві, блідо-фіолетові, золотисто-червоні хризантеми.

Птахи готуються до відльоту в теплі краї. Жовтогруді лісові миші наповнюють нірки насінням кленів, бруслини*, жолудями, горіхами. Чималі запаси жолудів і горіхів заготовляють сойки. Вони ховають їх про «чорний день», але забувають і не знаходять. Наступної весни на місцях «забутих комор» виростають молоденькі дубки й кедри *(За Костянтином Ушинським)*.

Б *Бруслúна* — деревце чи кущ із темно-зеленими пагонами й гілками.

- Випишіть із тексту речення з однорідними членами. Визначте, якими сполучниками вони з'єднані, у яких реченнях є інтонація перелічування. Поясніть розділові знаки при однорідних членах речення. Прочитайте речення з інтонацією протиставлення. Підкресліть протиставний сполучник.

73. Прочитайте текст.

До зими готуються всі звірі та птахи. Найпершими в теплі краї відлітають ластівки граки соловейки жайворонки. Восени можна побачити ключі диких гусей качок лебедів, які летять на південь. Таких птахів називають перелітними. Галки ворони сороки тетеруки зимують вдома.

Коли стає холодно, звірі ховаються в барлоги нори й дупла дерев. Їжаки ведмеді байбаки впадають у сплячку. Білки зимують у дуплах дерев. Вони ще з осені зібрали великий запас горіхів і шишок *(За Костянтином Ушинським)*.

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи потрібні розділові знаки. Поясніть уживання коми при однорідних членах речення.

74. Спишіть текст вправи 73 до кінця. Доповніть текст відомостями про те, як зимують риби, використовуючи однорідні члени речення. Запишіть. Підкресліть однорідні члени речення.

Складання речень з однорідними членами

75. Прочитайте текст, уставляючи пропущені букви.

Перед юнаком ро..кинулося місто металургів. **Воно постало з козац..кого хутора й виросло до гіганта.** Місто ввібрало в себе силу козац..кого краю, і гнів його, і легенди, і поезію. Чи зберігає воно все це в душі своїй зараз? Яку пам'ять про себе передасть?

Воно ніби народжуєт..ся не з д..мів, а із сріблястої мли світання. Воно відкриває сонцю ажурність телевізійних веж, вигини мостів, каскади будинків, шпилі заводс..ких труб *(За Олесем Гончаром)*.

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи пропущені букви. Підкресліть однорідні члени речення.
- Розгляньте схему виділеного речення.

Зразок

Воно —(що зробило?)→ постало —(з чого?)→ з хутора —(якого?)→ козацького

Воно —(що зробило?)→ виросло —(як?)→ до гіганта.

У цьому реченні є однорідні присудки. Вони мають залежні від них слова *(з хутора, до гіганта)*.

Однорідні члени речення можуть мати залежні від них слова.

- Зробіть схеми речень другого абзацу за зразком. Визначте залежні слова від однорідних членів речення.

76. Прочитайте текст.

Другого дня пані Барталотті прокинулася й глянула на Конрадове ліжко навпроти. Воно було порожнє. Пані Барталотті перелякано схопилася з ліжка, помчала до вітальні й побачила хлопчика в кутку серед іграшок. Він уже вмився, причесався й тепер складав кубики.

Потім вони снідали. Конрад випив каву, з'їв омлет, булочку з маслом і шинкою *(За Крістіною Нестлінгер)*.

- Випишіть із тексту речення з однорідними членами. Поясніть розділові знаки.

- Визначте, яке речення відповідає поданій схемі.

——— ... ═══ , ═══ й ... ═══ ... .

77. Прочитайте текст.

Мавпи можуть не тільки пустувати, а й дружити. Недавно в місто приїхав звіринець. У ньому були тигри, ведмеді, леопарди й інші дикі звірі. Була там також одна мавпа, на ім'я Мітху.

Дітлахи цілими днями ходили туди й дивилися на леопардів і тигрів. Найбільше вони пропадали коло мавпи Мітху.

Разом з іншими до звіринця ходив і хлопчик Гопал. **Він бував там щодня. Він цілі години просиджував біля Мітху.** Його не цікавили ні тигри, ні ведмеді, ні леопарди. **Хлопчик приносив із дому боби, горох, банани.**

Хлопчик годував ними Мітху. Мавпа також звикла до Гопала. Мавпа їла їжу тільки від нього.

Отак вони щиро заприятелювали *(За Премом Чандом)*.

- Випишіть речення з однорідними членами. Визначте, які члени однорідні — головні чи другорядні.
- З'єднайте за допомогою сполучника *і* пари виділених речень в одне, утворивши речення з однорідними членами. Поміркуйте, що змінилося в складених реченнях.

78. Прочитайте слова.

Дома, посадила, і поливала, зерно, ячмінне, жінка. Квітка, виросла, з, нього, велика, чудова. Квітці, у, жила, маленька, Дюймовочка, гарненька.

- Складіть речення з поданих слів, щоб вони відповідали схемам.

1. ... ——— ═══ і ═══ ... .
2. ... ═══ ... ... ——— .
3. ... ═══ ... ... ——— .

79. Прочитайте текст.

На березі потерпілі палили вогнища й готували їжу. Пан Марабу зсадив Мумі, його Маму, Тата й Крихітне Звірятко біля одного з вогнищ.

Усюди було гарно. Після дощу порозпускалися дивні квіти, трави і дерева *(За Туве Янсон)*.

- Відшукайте в тексті речення з однорідними членами, що відповідають поданим схемам. Спишіть останнє речення, доповніть однорідні члени залежними словами.

1. ... ——— ═══ ... й ═══ ... .
2. ... ═══ ... ——— , ——— і ——— .

80. Прочитайте текст, уставляючи з довідки пропущені слова.

Анді повернувся й висунув шухляду. Він брав простирадла та *(що?)* ... й акуратно складав у шухляду. Потім він так само поклав скатертини й ... .

На кухні Анді розклав на полички сковороди, каструлі й ... . Тоді він переніс спочатку азалію, бегонію, а потім ... *(За Мірою Лобе)*.

Довідка: наволочки, серветки, тарілки, герань.

- Спишіть текст, доповнивши його однорідними членами речення з довідки.
- Визначте, якими членами речення є однорідні члени.

81. Прочитайте слова й розгляньте схеми.

1. Верблюд, роги, густий, гіллясті, колись, довгий, мав, хвіст, і.

——— ═══ ... ... і ... ...

2. Якось, він, до річки, прийшов, воду, й, задивився, у.

... ——— ═══ ... й ═══ ... .

3. Раптом, до, олень, прибіг, нього.

... ═══ ... ——— .

- Складіть речення за словами й схемами для створення початку казахської казки «Про верблюда та його друзів». Підкресліть однорідні члени речення.

82. Продовжте казку за малюнками й поданою кінцівкою. Запишіть.

Минуло багато часу. Олень і кінь не повернули верблюдові ні хвоста, ні рогів. Відтоді залишився верблюд без своїх гарних гіллястих рогів і без пишного хвоста.

- Підкресліть однорідні члени речення й залежні від них слова.

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Повторення й узагальнення вивченого про слово

83. Прочитайте текст легенди. Перекажіть.

Давно це було. Їхав козак із **далекого** походу до **рідної** домівки. Зупинився він біля джерела, напився кришталевої водички, напоїв коня і ліг відпочити. Крізь сон козак почув іржання коней і **чужу** мову. То **вороги** вишукували здобич.

Блиснула на сонці козацька шабелька — і не стало жодного ворога...

Згодом люди на цьому місці викопали криничку й посадили вербу. Так і стоїть вона на краю села, дарує подорожнім цілющу джерельну воду.

- Випишіть речення з однорідними членами. Підкресліть головні члени.
- Визначте сполучники, якими з'єднуються однорідні члени. З якою інтонацією ви їх читаєте?

84. Прочитайте слова. Утворіть сполучення слів із прямим і переносним значенням.

Просить (осінь, мама), **гострий** (ніж, вітер), ліс (зажурений, **густий**), **падають** (у траву, у серце).

- Складіть речення зі сполученнями, у яких слова вжито в переносному значенні. Запишіть. До виділених слів доберіть антоніми.

85. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Ясне осіннє небо розіслалося (розстелилося, лягло, простяглося) аж за обрій (горизонт, виднокрай, за поле).

Люблю я осінь, коли опадає (облітає, зеленіє, осипається) пожовкле листя. Уночі крізь голе (безлисте, густе) гілля видніються (проглядаються, ясніють, виходять) зорі.

А **вечори**... Осінь чарує (зачакловує, сміється, заворожує) мене й тими **смутками**, коли разками намиста (коралів) **одлітають** журавлі у вирій. Коли в **холодному, ясному, осінньому** небі і вдень, і вночі повно їхнього плачу: крру! крру!.. *(За Степаном Васильченком)*.

- Випишіть підкреслені слова, доберіть до них із дужок тільки синоніми. Доберіть антоніми до виділених слів. Запишіть їх парами. Визначте, якими частинами мови вони виражені.

86. Випишіть словосполучення з тексту вправи 83, у яких слова вживаються в переносному значенні. Доберіть антоніми до виділених слів.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Робота з деформованим текстом: переставляння частин тексту, додавання кінця

87. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Будова слова. Спільнокореневі слова. Форми слова

88. Прочитайте скоромовку.

Пере-пере-перепеленята в полі з перепелом, з татом. У Перепільськім передмісті перепілка пере листя, пере листя на перинку, перетрушує пір'їнки *(За Оленою Полянською)*.

- Спишіть текст. Підкресліть однорідні члени речення.
- Позначте основу, закінчення й корінь у спільнокореневих словах.

89. Прочитайте казку. Перекажіть.

Десь поталанило Рябкові добути добру **кістку**. Узяв він її в зуби, несе додому через річку. Зійшов на кладку й бачить, як якийсь кудлатий і рябий собака держить у зубах добренну **кісточку**.

Рябко пустив свою й скочив до чужої у воду. Що за диво?! Немає ні **кістки**...

- Складіть кінцівку казки, останнім реченням якої є одне із запропонованих прислів'їв: *Що у воду впало, те пропало, У нього і серед зими льоду не випросиш*.
- Випишіть виділені слова. Визначте в них основу й закінчення. Які з виписаних слів є спільнокореневими, а які — формами слова *кістка*?

Спільнокореневі слова й форми того ж самого слова потрібно розрізняти. *Наприклад: ліс, лісок, лісник* — це спільнокореневі слова. *Ліс, лісу, лісом* — це форми слова ***ліс***.

90. Прочитайте групи слів.

Вода, водій, водичка, водяний, водяним, у воді; берег, прибережний, на березі, на прибережному; квітка, квітник, у квітнику, заквітчати, на квітці, квітковий; лікар, лікувати, до лікаря, лікоть, лікарня, у лікарні; вулиця, вуличка, на вулиці, вуличний, вулик, вуличкою.

- Спишіть слова, розділивши їх на групи: 1) спільнокореневі слова; 2) однозвучні слова; 3) форми одного зі спільнокореневих слів.
- Позначте будову спільнокореневих слів.

91. Прочитайте текст, уставляючи пропущені букви.

На в..личезному бе..крайому лану гречки пасут..ся бджолята. Як гарно їм тут на просторах, у білому квітучому царстві! Трудят..ся вони тут і мед носять пудами*.

Порядкує біля бджіл дяд..ко Роман. Він, кажуть, знає таємну бджолину мову. Ходит.. дяд..ко серед вуликів і щось намовляє бджолятам. Він і вухом прикладет..ся до бджолиної хатки, мов лікар до чийогось серця.

Якось він збирав рій у **садку**. Бджоли геть **обліпили** його, укрили всуціль, аж навіть білої сорочки не стало на ньому видно. А він у цій живій **бджоляній** кольчузі тільки усміхається з-під вусів *(За Олесем Гончаром)*.

П *Пуд* — давня міра ваги, яка дорівнює 16,4 кг.

- Спишіть перший і другий абзаци тексту, уставляючи пропущені букви.
- Складіть графічні схеми підкреслених речень. Чим з'єднані однорідні присудки в цих реченнях?
- Випишіть з усього тексту споріднені слова. Запишіть у дужках форми слів, які є в тексті.

92. Спишіть третій абзац вправи 91. Визначте будову виділених слів. Запишіть усі форми слова *садочок*. Доберіть до нього споріднені слова.

Частини мови. Узагальнення й повторення вивченого

93. Прочитайте текст. Перекажіть.

трамва́й

щоде́нно

Був собі в Києві гуркітливий Трамвай. Він щоденно подорожував за довгим маршрутом — з Подолу через Дніпро аж у Дарницю й назад. А як гуркітливий Трамвай дзенькав, клацав, бамкав, бив колесами на стиках! Люди злякано тулилися до кам'яних стін високих будинків. Собаки ховалися в чисті підворіття, а кицьки видряпувалися з великого переляку аж на верхівки дерев *(За Юрієм Ярмишем)*.

- Випишіть із тексту іменники, прикметники, дієслова, згрупувавши їх.

94. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

Трамвай нічого (не) сказав уголос. А його новий знайомий так дзвінко защебетав... Він кликав Щиглиху. І вона (не) забарилася, прилетіла якраз тоді, коли Трамвай вирушив за своїм маршрутом.

Дивно, але того ранку гуркітливий Трамвай (не) бамкав колесами по рейках, (не) верещав на поворотах. Па-

сажири (не) сердились один на одного, а тихенько й ввічливо вибачалися.

Собаки (не) тікали в підворіття, кицьки (не) дряпалися з переляку на дерева. Вікна в місті були відчинені навстіж!

Усі слухали. Адже Щиголь і Щиглиха співали. Вони всілися на довгу блискучу трубку під стелею Трамвая й почали пісню! *(За Юрієм Ярмишем)*.

- Спишіть перші два абзаци, розкриваючи дужки. Поясніть написання ***не*** з дієсловами. Підкресліть слова, що відповідають на питання ***як?***

95. Прочитайте слова.

Поволі, гора, зайнялися, золоте, легко, узимку, угорі, небо, земля, щастя, обняло, випливати, глухий, летить, веселий, третій, п'ятнадцять, унизу, чотирнадцятий, пустеля, сім.

- Спишіть слова, записуючи в дужках питання, на які вони відповідають, за зразком. Назвіть частини мови, які ви знаєте.

Зразок

Поволі *(як?)*, п'ять *(скільки?)*.

- Визначте, які зі слів є іменниками, прикметниками та дієсловами.

96. Спишіть третій і четвертий абзаци вправи 94. Підкресліть іменники однією рискою, дієслова — двома й прикметники — хвилястою лінією. Напишіть над ними питання, на які вони відповідають.

- Відшукайте в тексті антоніми до запропонованих слів *зачинені, коротку, тьмяну*.

ІМЕННИК

Іменник як частина мови. Повторення вивченого

97. Прочитайте вірш Ірини Жиленко.

Донечко, з добрим ранком!
Глянь за вікно, маленька.
Котик на нашім ґанку
З чорного став біленьким.

Сніг йому в очі диха,
Котик кумедно чмиха,
Вуха сховавши в іній.
Диба трамвайчик синій.

- Випишіть із вірша іменники, згрупувавши їх за питаннями *хто? що?*

98. Прочитайте текст. Перекажіть.

Усі сусіди знали білявого хлопчика Томаша та його чорного як **вугілля** котика Мікоша. Вони разом пішли до залізничного насипу дивитися на **потяги**, що мчали повз них. Потяги перевозили вантажі й **пасажирів**. Томаш читав назви держав, звідки вони прибували. Оті з Чехії та Словаччини, а ті — з Польщі, Франції та Болгарії. Він махав рукою машиністам і людям, які стояли біля вікон. Котик Мікош лежав поруч із Томашем і зиркав на потяги *(За Юрієм Брезаном)*.

- Випишіть речення, у яких є іменники — власні назви. Поясніть їх правопис.
- Запишіть назви столиць країн, про які йдеться в тексті.

Іменник — частина мови, що називає предмети та відповідає на питання *хто? що?* За значенням іменники поділяються на ***назви істот***: *(хто?) сусід, (хто?) вчителька* та ***неістот***: *(що?) дерево, (що?) портфель*.

Серед іменників розрізняємо ***загальні***: *дочка, ріка, гори* та ***власні назви***: *Марійка, Дністер, Карпати*. Власна назва дається окремому предметові, щоб відрізнити його від інших подібних.

99. Прочитайте іменники.

телефо́н

кіломе́тр

Телефон*, сум, сніг, біль, радість, дерево, височінь, книжка, жаль, плач, безмежність, широчінь, кілометр.

Т *Телефо́н* — апарат із сигнальним дзвінком і трубкою для розмови. Телефони є настінні, настільні, стільникові.

- Випишіть іменники групами: назви конкретних предметів, почуттів, простору.

Наука про мову називає предметом усе те, до чого можна поставити питання ***хто? що?***: *мороз, зелень, читання, лев, лелека*.

З тлумачного словника ви дізналися про лексичне значення слова *телефон*.

Водночас слово *телефон* — частина мови, що має граматичні ознаки: це іменник чоловічого роду, ужитий у називному відмінку однини, неістота, загальна назва. У реченні може бути головним членом (підметом) або другорядним.

100. Випишіть із вправи 98 виділені слова. Користуючись тлумачним словником, поясніть їх лексичне значення. Проаналізуйте ці слова як частину мови. Зробіть звуко-буквений аналіз запропонованих слів.

Іменники-синоніми, іменники-антоніми, багатозначність іменників

101. Прочитайте іменники.

Добро, **війна**, радість, мир, **герой**, бруд, шум, **тиша**, крик, **потворність, мовчання, чистота, купівля**, продаж, краса, боягуз, **зло, сум**.

- Доберіть антоніми до виділених іменників. Запишіть парами. Назвіть іменники-назви конкретних предметів.

102. Прочитайте іменники.

Бажання, базіка, квартира, колір, маля, мир.

- Доберіть до них синоніми з довідки.

Довідка: пустомеля, хотіння, помешкання, барва, забаганка, пустодзвін, немовля, оселя, фарба, малюк, спокій, злагода.

Іменники-синоніми об'єднуються в синонімічні ряди. Вони дають можливість уникати повторів у текстах, чітко виражати думку.
Наприклад: багаж — вантаж, речі; відомий — видатний, славетний, славнозвісний.

103. Прочитайте текст.

портре́т

У Києві є Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. Його ще називають станцією юних натуралістів. Юні натуралісти (юннати) — це дослідники природи. У цьому центрі працює багато гуртків. Тут є великий музей. В одному із за-

лів музею ми побачили нові експонати: лайку, котика, рись і піщаника.

Екскурсовод нам пояснила, що **лайка** — це порода собак, **котик** — морська тварина, **рись** — хижа тварина, а **піщаник** — це маленький ховрашок.

- Доберіть до виділених слів слова з переносним значенням із довідки. Запишіть за зразком.

Довідка: біг коня, гірська порода, сварка, маленький кіт.

Зразок

Стан — машина для прокату сталі; стан — фігура, постава людини.

- Складіть і запишіть речення зі словом у рамці.

104. Прочитайте прислів'я.

Хто що заслужив: одному — шана, іншому — зневага. Правда кривду переважить. Згода будує, а незгода руйнує.

- Спишіть прислів'я. Підкресліть іменники-антоніми.
- Доберіть до підкреслених іменників синоніми, користуючись словником синонімів. Запишіть.

Рід іменників

105. Прочитайте текст.

щогодини

Чи знаєш ти Ларсонів? Це найхитріша лисяча родина в цілому лісі. Перший — тато Ларсон. Такий крутій! Завжди виходив сухим із безлічі пригод. Далі — мама Ларсон. Вона завжди вдома, бо треба щоденно й щогодини годувати чотирнадцять дітей. Старший син — Лабан. Нещодавно він закінчив школу й виявив такий самий хист до хитрощів, як його тато. Дочка Лассе менш хитра, але дуже роботяща. Інші лисенята мають із кого бра́ти приклад. Пам'ятаєш кам'янистий пагорбець? Там Ларсон улаштував своїй

родині житло. Спочатку — кухня, потім — коридор і вітальня. Дитяча кімната менша від кухні. Кожне ліжечко застелене гіллям ялини. На стіні — дзеркало *(За Яном Улофом Екгольмом)*.

- Якого роду бувають іменники? Випишіть із тексту підкреслені іменники, розподіливши їх за родами.

Чол. р. *(він, мій)* — ... . Жін. р. *(вона, моя)* — ... . Середн. р. *(воно, моє)* — ... .

106. Прочитайте іменники.

Небом, сонця, садом, яблунею, листю, яблучка, Катрусею, братику, землі, кошиком, вітру.

- Змініть форму іменників так, щоб вони відповідали на питання *хто?* або *що?* Спишіть, розподіливши їх за родами.
- Складіть і запишіть три речення з підкресленими іменниками.

107. Прочитайте текст.

На полиці лежали: велика надувна куля *(жін. р.)*, футбольний м'яч, малий пластиковий м'ячик, яким грають у теніс. Поруч умостилася дзиґа. Нижче розташувалося маленьке **ведмежатко**, **курчатко** й дивне **пташеня**. Були там музичні інструменти: вигнута труба й круглий барабан. На нижній полиці розмістилися: вантажний автомобіль, підйомний кран, пожежна машина. Усі мешканці полиць добре зналися й увечері ходили одне до одного в гості *(За Марією Моліцькою)*.

- Спишіть текст. Упишіть у дужках біля підкреслених іменників рід за зразком першого.
- Доберіть до виділених слів спільнокореневі іменники. Визначте їх рід.

108. Складіть художній текст, використовуючи іменники вправи 106, змінюючи їх форми. Запишіть. Підкресліть іменники середнього роду.

Змінювання іменників за числами

109. Прочитайте вірш Надії Красоткіної.

Думала Оленка так: щоб **здоров'я** мати,
Треба їсти їй **буряк**, пити чай із **м'яти**,
Їсти супчики й борщі, вареники з сиром,
І котлетки, й вергунці, але знати міру.

- Випишіть іменники, які вжиті в множині.
- Поясніть правопис виділених іменників. Зробіть їх звукобуквений аналіз.

110. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Україна завжди славилася своєю **кухнею**. Її (страва) знані далеко за межами **країни**. Усім відомі українські (борщ), (галушка), (вареник), (корж), (калач), (гречаник). Багато страв відрізняється вдалим сполученням овочів із **м'ясом**. Смачні (голубець) з м'ясом, (перець), фаршировані **рисом** і м'ясом. Особливо смачні й корисні страви з грибами *(З журналу «Здоров'я»)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Змініть число іменників за змістом. Укажіть рід виділених іменників.

111. Прочитайте текст.

Надходила ягідна пора. У навколишніх лісах, просіках, балочках починали достигати суниці, чорниці, малина.

Смачно було **їсти ягоди** просто з кущів. Але приємно було приносити додому повні кошики — мамі на вареники, пироги й пампушки.

- Випишіть іменники, які вжиті в множині.
- Змініть їх на однину. Запишіть.

- Випишіть із першого абзацу іменники, змінивши їх число. Запишіть парами.
- Спишіть другий абзац. Підкресліть іменники, ужиті в однині.
- Зробіть звуко-буквений аналіз виділених слів.

112. Напишіть текст-розповідь «Корисні овочі». Використайте в тексті іменники в однині й множині.

Відмінювання іменників за відмінками. Початкова форма іменників

113. Розгляньте таблицю. Пригадайте відмінки іменників і питання, на які вони відповідають.

Відмінок	Питання	Слова	
		Однина	Множина
Називний	*хто?* *що?*	син, берез**а**, пол**е**	син**и́**, бер**е́з**и, пол**я́**
Родовий	*кого?* *чого?*	син**а**, берез**и**, по́л**я**	син**ів**, бер**із**, пол**ів**
Давальний	*кому?* *чому?*	син**ові**, берез**і**, пол**ю**	син**ам**, берез**ам**, пол**ям**
Знахідний	*кого?* *що?*	син**а**, берез**у**, пол**е**	син**ів**, бер**із**, пол**ів**
Орудний	*ким?* *чим?*	син**ом**, берез**ою**, пол**ем**	син**ами**, берез**ами**, пол**ями**
Місцевий	*(на) кому?* *(на) чому?*	(на) син**ові**, (на) берез**і**, (на) пол**і**	(на) син**ах**, (на) берез**ах**, (на) пол**ях**
Кличний		син**у**, берез**о**, пол**е**	син**и**, берез**и**, пол**я́**

- Простежте, як змінюються закінчення іменників кожного відмінка. Провідміняйте слова *верба, хліб*, користуючись таблицею. Позначте закінчення.
- Прочитайте в таблиці іменники, які стоять у називному відмінку однини.

Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника. Наприклад: *(що?)* школа, вікно; *(хто?)* директор, лікар.

114. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

мільйо́н

Марко подивився на будинок навпроти. Там майже в кожному (вікно) палахкотіли свічки. Він здивувався, бо горіли і свічки, і світло.

Марко хотів щось зліпити з (пластилін), але пластилін закінчився. Хлопчик підійшов до (хлібниця) і вирішив використати хліб. Та враз згадав, як колись бабуся казала, що (хліб) бавитися не можна.

Батьки розповіли Маркові, чому на вікнах (свічка). Двадцять третього листопада мільйони українців запалюють свічки, ушановуючи загиблих під час голодомору *(За Ганною-Марією Волосацькою)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Визначте рід, число й відмінок іменників у дужках. Позначте закінчення.
- Підкресліть іменники, які стоять у початковій формі.

115. Прочитайте іменники.

Землею, на небі, у лісі, яблуком, брате, сестри́, на книжці.

- Запишіть іменники за зразком.

Зразок

Землею — *(чим?)*, жін. р., однина, Ор. в., початкова форма — земля.

116. Провідміняйте підкреслені іменники вправи 114, користуючись таблицею на с. 54.

Робота з деформованим текстом (заміна недоречно повторюваних слів)

117. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення»

118. Прочитайте іменники.

Машина, суниця, площа, Микита.

- Провідміняйте іменники, користуючись таблицею відмінювання з вправи 119. Позначте закінчення іменників.

119. Розгляньте таблицю відмінювання іменників жіночого й чоловічого роду із закінченням *-а, -я* в однині.

	Відмінок	Жіночий рід			Чоловічий рід
		Кінцевий приголосний основи			
		твердий	м'який	шиплячий	твердий
ОДНИНА	Н. в.	школа	пісня	миша	Микола
	Р. в.	школи	пісні	миші	Миколи
	Д. в.	школі	пісні	миші	Миколі
	Зн. в.	школу	пісню	мишу	Миколу
	Ор. в.	школою	піснею	мишею	Миколою
	М. в.	(у) школі	(у) пісні	(на) миші	(на) Миколі
	Кл. в.	школо	пісне	мише	Миколо

- Проаналізуйте відмінкові закінчення іменників жіночого та чоловічого роду із закінченням *-а, -я* в однині.
- Випишіть іменники в орудному відмінку, позначте закінчення.

120. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Чудова зима! Тетянка з однокласником (**Олекса**) заходилися ліпити снігову (баба). Місце для (баба) вибрали біля (**верба**). Невдовзі тут стояла велика снігова бабуся. Замість носа — яскрава морква, замість очей — вуглинки, а в руці — суха гілка.

Звечоріло. Друзі розійшлися по домівках. А темної ночі примчалася **хурделиця**. Білою (ковдра) замела все навколо. У снігової (бабуся) уже не видно, де голова, де ніс, лише суха гілка стирчить *(За Людмилою Суворовою)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Укажіть відмінок зміненого іменника в дужках. Позначте закінчення. Підкресліть іменники жіночого роду, які стоять у початковій формі.

121. Провідміняйте виділені іменники вправи 120. Позначте відмінкові закінчення іменників.

Закінчення іменників жіночого роду на *-а, -я* в родовому відмінку однини

122. Прочитайте іменники.

Фанера, полуниця, тиша.

фане́ра

- Запишіть іменники в родовому відмінку. Позначте відмінкові закінчення. Зверніть увагу на приголосний основи. Зіставте закінчення називного й родового відмінків. Як впливає на закінчення кінцевий приголосний основи? Зробіть висновок, звірте його з поданим правилом.

Іменники жіночого роду на ***-а, -я*** в родовому відмінку однини після твердого приголосного основи мають закінчення ***-и***; після м'якого та [ж], [ч], [ш] — ***-і***.

Наприклад: парта — парти, житниця — житниці, межа — межі, круча — кручі, каша — каші.

123. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Не видно (дорога); хочеться (тиша); гілочка (верба); книжка в (подруга); прийшли до (їдальня); підійшла до (груша); вода з (криниця); не чути (пісня).

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Визначте відмінки змінених іменників, поясніть їх написання. Позначте закінчення.

124. Прочитайте прислів'я та загадку.

1. Де зеленіє вербиця — там здорова водиця. 2. Верба, як трава лугова: ти її покоси, а вона знову виросте. 3. Синьоока чарівниця часто в полі в нас вертиться, де вінки вона спліта — там пшениця рідка. 4. Похолодніло, риба не ловиться, калина в плід убирається. 5. Така правда, як на вербі груші. 6. Кожна капуста має свою голову. 7. Бджола мала, а й та працює.

- Відгадайте загадку. Провідміняйте слово-відгадку.
- Випишіть підкреслені іменники. Поставте їх у родовому відмінку однини. Позначте закінчення іменників.

125. Доберіть по 3 іменники жіночого роду із закінченням *-а, -я*, які означають: дні тижня, назви квітів, дерев, птахів, пір року, імена дівчат. Запишіть їх у родовому відмінку однини. Позначте закінчення іменників, поясніть їх написання.

Закінчення іменників жіночого роду на *-а, -я* в орудному відмінку однини

126. Розгляньте таблицю.

Н. в., жін. р., одн.	Ор. в., жін. р., одн.	Закінч. в Ор. в.
сова, книжка, лоза	совою, книжкою, лозою	*-ою*
тополя, межа, тиша	тополею, межею, тишею	*-ею*
лінія, мрія, Євгенія	лінією, мрією, Євгенією	*-єю*

- Яке закінчення іменників в орудному відмінку з основою на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш]? Яке закінчення іменників в орудному відмінку з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш]? Назвіть звуки в словах: *лінія, мрія, Євгенія*. Виділіть у них основу й закінчення. Яке закінчення іменників в орудному відмінку з основою на [й]? Зробіть висновок, звірте його з поданим правилом.

Іменники жіночого роду на ***-а, -я*** в орудному відмінку однини мають закінчення ***-ою, -ею, -єю***.
Закінчення *-ою* мають іменники з основою на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш]: *мама — мамою*.
Закінчення *-ею* мають іменники з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш]: *груша — грушею; пісня — піснею; круча — кручею*.
Закінчення *-єю* мають іменники з основою на [й]: *Надія* [наді́йа] — *Надією*.

127. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Користуєшся (чернетка, телеграма, дача); милуєшся (калина, тополя, конвалія); гуляєш з (сестра, мама, бабуся); захоплюєшся (музика, книжка, поезія); іти (шеренга, вулиця, круча), орудуєш* (лопата, палиця, ручка).

чернéтка

телегрáма

шерéнга

О *Орýдувати* — вправно діяти, користуватися, володіти чим-небудь, виконувати роботу, поратися, розпоряджатися.

- Спишіть, розкриваючи дужки. Поставте іменники в потрібному відмінку. Позначте закінчення, поясніть правопис *-ою, -ею, -єю*.

128. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Жив у дачному містечку потішний капловухий цуцик на ймення Бориско. Цілими днями він гасав по двору зі своєю (подружка) (киця) (Миця). Ховатися Миця вміла дуже добре. Зачаїться під (вишня) або (малина) і ні мур-мур. У цій грі Бориско програвав.

— Годі бити байдики! — сказала якось Борискові мама.

— А я нікого не бив. На ворону тільки погавкав.

— Повторюю: годі клеїти дурня! Пора за розум братися!

— У мене лапи брудні. Такими лапами за розум братися не можна, — заперечив син.

— Який ти в мене ще маленький. Розумієш усе буквально. А я мала на увазі... *(За Валерієм Герланцем)*.

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Укажіть відмінок іменників. Позначте закінчення.
- Прочитайте діалог мами й сина. Поясніть, що мама мала на увазі. Випишіть фразеологізми.

129. Прочитайте фразеологізми.

Не розлити (вода)	було давно.
Кривити (душа)	потішити себе намірами.
Багатіти (думка)	бути нещирим.
Не з моєю (кишеня)	вірно дружити.
Поросло (трава)	у кого-небудь нестача коштів.

- Запишіть фразеологізми, розкриваючи дужки. Позначте закінчення змінених іменників. З'єднайте фразеологізми з їх значеннями.

Змінювання іменників чоловічого роду без закінчень в орудному відмінку однини

130. Розгляньте таблицю.

Кінцевий приголосний основи іменників чоловічого роду				
Відмінок	**Твердий пригол.**	**М'який пригол.**	**Шиплячий пригол.**	**Й**
Н. в.	дуб	кінь	слухач	край
Ор. в.	дубом	конем	слухачем	краєм

- Яке закінчення мають іменники чоловічого роду однини в орудному відмінку? Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи. Зробіть висновок, звірте його з поданим правилом.

Іменники чоловічого роду в орудному відмінку однини мають закінчення ***-ом, -ем, -єм***.

Закінчення *-ом* мають іменники з основою на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш]: *мороз — морозом*.

Закінчення *-ем* мають іменники з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш]: *місяць — місяцем; читач — читачем, ніж — ножем*.

Закінчення *-єм* мають іменники з основою на [й]: *гай — гаєм, урожай — урожаєм*.

131. Прочитайте іменники.

Юнак, сторож, син, слухач, кінець, мороз, виграш, край, трамвай, Юрій, молодець.

фарту́х

футбо́л

цеме́нт*

- Спишіть, ставлячи іменники в орудному відмінку. Позначте закінчення.
- Запам'ятайте значення й правопис слів у рамці. Поставте ці іменники у форму орудного відмінка. Складіть і запишіть із ними речення.

Ц *Цеме́нт* — порошкоподібна речовина, яка при змішуванні з водою переходить у твердий стан, використовується в будівельній справі.

132. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Ген-ген над тихим (Дунай), зеленою (лава) трав, кучерявим (гай), над тихою (річка) та високою (гора) стоїть на сторожі місяченько. Гірким (полин) віяло з далеких степів. Місяць гострим (серп) краяв моє серце. Над темною (вода) я летів думками до рідної (домівка). Закриваю очі й бачу сад із квітучою (яблуня), запашною (груша), старою (слива). **Над** (кущ) бузку великий джміль. Я так сумую **за** (домівка)! *(За Михайлом Коцюбинським)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Позначте закінчення в змінених словах. Прочитайте виділені слова. Яка це частина мови?

Іменники жіночого та чоловічого роду в орудному відмінку однини вживаються без прийменників або з прийменниками ***з, за, із, над, під, між, перед***.

133. Прочитайте іменники.

Лось, спориш, тираж, план, харч, степ, калач, мир, прапор, будинок.

- Поставте іменники у формі орудного відмінка однини. Спишіть. Позначте закінчення іменників.
- Складіть речення з підкресленими іменниками, використовуючи прийменники.

Закінчення іменників чоловічого роду на *-ар*, *-яр* у родовому й орудному відмінках однини

134. Розгляньте таблицю.

Н. в., чол. р., одн.	Р. в., чол. р., одн.	Ор. в., чол. р., одн.
слюсар	слюсаря	слюсарем
вівчар	вівчаря	вівчарем
комар	комара	комаром
столяр	столяра	столяром

- З'ясуйте, яке закінчення мають іменники чоловічого роду з основою на *-ар, -яр* в родовому й орудному відмінках однини. Зробіть висновок, звірте його з поданим нижче.

Іменники чоловічого роду з основою на ***-ар, -яр*** у родовому відмінку однини можуть мати закінчення ***-а, -я,*** в орудному відмінку — ***-ом, -ем***. Правопис таких іменників треба перевіряти за орфографічним словником.

135. Прочитайте іменники.

Пи́сарем, школяре́м, кобзаря́, вівчаре́м, календаре́м, кобзаре́м, пи́саря, вівчара́, апте́карем, школяра́, календаря́, апте́каря.

- Випишіть іменники у формі родового відмінка. Перевірте їх закінчення за орфографічним словником.
- Випишіть іменники у формі орудного відмінка. Перевірте їх закінчення за орфографічним словником.

136. Прочитайте вірш Марійки Підгірянки.

Тесляре, тесляре, збудуй мені хижку
В зеленім садочку, в квітучім затишку.
Змуруй мені, **муляре**, піч та рівненько,
Щоб в хаті зимою було всім тепленько.
А ти мені, **скляре**, встав скло ясне в рамку,
Аби мені сонце світило від ранку.

- Випишіть іменники у формі кличного відмінка. Поставте їх в родовому й орудному відмінках. Позначте закінчення іменників. Користуйтеся словником.

137. Складіть і запишіть 5 речень з іменниками вправи 135 *(на вибір)*.

Відмінювання іменників чоловічого роду — назв істот у давальному та місцевому відмінках однини

138. Розгляньте таблицю.

Відмінок, питання	Іменники чоловічого роду — назви істот
Н. в. *хто? що?*	батько, Василь, добродій
Д. в. *кому? чому?*	батькові (-у), Василеві (-ю), добродієві (-ю)
М. в. *(на) кому? (на) чому?*	(на) батькові (-у), (на) Василеві (-ю), (на) добродієві (-ю)

- З'ясуйте, які закінчення мають іменники чоловічого роду — назви істот у давальному та місцевому відмінках однини. Зробіть висновок, звірте його з поданим нижче.

Іменники чоловічого роду — назви істот у давальному й місцевому відмінках однини мають паралельні закінчення ***-ові (-у), -еві (-ю), -єві (-ю)***. *Наприклад: брату — бра́тові; королю́ — короле́ві.*

139. Прочитайте слова.

(На кому?) на директорові, *(кому?)* дядькові, *(на кому?)* на героєві, *(кому?)* акторові, *(кому?)* господареві, *(кому?)* дідусеві, *(на кому?)* на товаришеві, *(кому?)* сусідові, *(кому?)* вчителеві, *(на кому?)* на кухареві, *(на кому?)* на інженерові, *(кому?)* музикантові, *(на кому?)* на режисерові.

- Випишіть іменники чоловічого роду в давальному відмінку, а потім — у місцевому. Позначте закінчення. Допишіть паралельне закінчення.

інжене́р

140. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

У приміщенні театру був довжелезний підвал. Цей підвал нагадував велетенський лабіринт. У ньому було багато ящиків із театральним реквізитом.

В одній ніші складали старі й нові декорації, акторське вбрання та інші речі, необхідні кожному (господар) театру. Перед виставою завідувачка господарством видавала кожному (актор) одяг до вистави, (музикант) — високі пюпітри, (художник) — декорації, а (касир) — додаткові квитки *(За Лідією Черкаською)*.

- Спишіть другий абзац тексту, розкриваючи дужки. Позначте закінчення. Допишіть паралельне закінчення іменників у дужках. Позначте їх.

141. Прочитайте підкреслені іменники вправи 140. Провідміняйте їх.

142. Розгляньте таблицю відмінкових закінчень іменників середнього роду в однині.

Відмінок	Однина		
	село	поле	плече
Н. в.	-о	-е	-е
Р. в.	-а	-я	-а
Д. в.	-у	-ю	-у
Зн. в.	-о	-е	-е
Ор. в.	-ом	-ем, -ям	-ем
М. в.	(у) -і	(на) -і	(на) -і
Кл. в.	-о	-е	-е

- Провідміняйте іменники *озеро, море, віче*, користуючись таблицею відмінкових закінчень. Запишіть, позначте закінчення.

143. Прочитайте текст, добираючи потрібні іменники з довідки.

1. Дощ нанизав на мокре ... краплі й подався далі. 2. ... визирнуло крізь порвані хмари. 3. Воно зробило з тих чистих крапель дороге ... . 4. Аж ... скрикнуло від такої краси! *(За Володимиром Думанським)*.

Довідка: 1. Малину, дерево, ліс. 2. Пташка, сонце, лисиця. 3. Намисто, веселку, стрічку. 4. Сорока, серце, ворон.

- Спишіть текст, добираючи з довідки іменники середнього роду однини, що відповідають змісту речення. Провідміняйте вставлені іменники *(усно)*.

144. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Не видно (село), смакуємо (яблуко), зеленим (листя), втішив (слово), у нашому (життя), пливемо (озеро).

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Ставте іменники в потрібну відмінкову форму. Укажіть відмінок іменників.

145. Складіть і запишіть речення з утвореними словосполученнями вправи 144.

- Провідміняйте підкреслені іменники.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Вибірковий переказ тексту з елементами опису

146. Розгляньте малюнок.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Зміна приголосних [г],[к],[х] на [з′], [ц′], [с′] перед закінченням *-і* в іменниках різного роду

147. Розгляньте таблицю.

Однина						
Чол. р.		Жін. р.		Середн. р.		Чергування
поріг	(на) порозі	нога	(на) нозі			[г] — [з′]
байрак	(у) байраці	рука	(на) руці	молоко	(у) молоці	[к] — [ц′]
горіх	(на) горісі	муха	(на) мусі	вухо	(на) вусі	[х] — [с′]

- Як змінюються кінцéві приголосні основи [г], [к], [х] в іменниках чоловічого, жіночого й середнього роду перед закінченням *-і*? Зробіть висновок, звірте його з поданим нижче.

В іменниках чоловічого, жіночого й середнього роду однини приголосні основи [г], [к], [х] перед закінченням ***-і*** змінюються на [з′], [ц′], [с′]: *рух — у русі, круг — на крузі, око — в оці, дошка — на дошці.*

- Запишіть іменники вправи 147 у формі давального й місцевого відмінка. Користуйтеся таблицею.

148. Прочитайте іменники.

Муха, подруга, бік, рух, онука, гуска, яблуко, молоко.

- Випишіть спочатку іменники жіночого роду, а потім чоловічого. Запишіть їх в орудному відмінку однини через риску.

149. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Цієї ночі нарешті випав сніг. Тільки уяви собі: люди лягали спати восени, а прокинулися зимою. Усе довкола стало святковим, наче в (казка). На тротуарі, на будинках, на деревах лежать білі шапки. На кожній (шапка) відблиск уранішнього сонця. На великій (гілка) сидить ошатна синиця.

Іти таким ранком до школи — одне задоволення! На теплій (рука) сніжинка перетворюється на краплину води. Пухнасті красуні падають і обліплюють усе навколо *(За Оксаною Радушинською)*.

- Випишіть із тексту речення, у яких є іменники в дужках. Замініть їх відмінкову форму, розкриваючи дужки. Укажіть, які звуки чергуються.
- Поставте підкреслені іменники в орудному відмінку, позначте закінчення.

- Спишіть перше й останнє речення, підкресліть головні та другорядні члени речення.

150. Прочитайте сполучення слів, розкриваючи дужки.

Дати (білочка), написати (подруга), годинник на (рука), гніздо на (стріха), бджілка на (квітка), човен на (річка).

- Складіть і запишіть речення з поданими словосполученнями, ставлячи іменники в дужках у потрібній формі.

151. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Осінь, а на (осика) ще зеленіє листя. І осика, і будинок навпроти відбиваються у воді (канал). Лінія каналу й будинку злилася, і крона осики опинилася на (дно). У (шибка) великого старовинного вікна відбивалися тіні. Дівчинка Юсефіна спостерігала за (листя), що лежало ліворуч і праворуч від (канал).

Кав'ярня, що на розі, ще зачинена. Юсефіна підійшла ближче. На великій рекламній (цукерка) світилися вогні. «Гарна», — сказала сама собі дівчинка *(За Ґансом Шведером)*.

попе́реду

лево́руч

право́руч

- Спишіть текст, змінюючи форму іменників у дужках за змістом. Підкресліть іменники, у яких відбулося чергування приголосних.

152. Прочитайте іменники.

Вість, слуга, аптека, <u>дорога</u>, муха, <u>мудрість</u>, вухо, око, озеро, море.

- Випишіть іменники, у яких відбувається чергування приголосних у давальному відмінку однини. Запишіть парами.
- Складіть і запишіть речення з підкресленими іменниками.

153. Прочитайте фразеологізми.

Давати зелену вулицю; крутитися як муха в окропі; і вухом не веде; шукати голку в сіні; потрібен, як собаці п'ята нога; ховати голову в пісок.

- Випишіть фразеологізми, у яких в іменниках можуть бути чергування приголосних. Підкресліть їх.

154. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Ніч розчинилася в сонячному першому (проміння). Синій серпанок ліг на бузкові вали, розлогі вишні, **духмяні** яблуні. Над (круча) Дніпра цвіли кущі терну. Рибалка підвівся, узяв (вудка) й пішов до вузенького провулка між (дерева). На його (рука) висіла полотняна торбинка з (риба). Він сів перепочити (лице) до Дніпра. Рибалка дивився на могутню (річка) і його очі наповнилися (щастя) *(За Григорієм Тютюнником).*

- Спишіть текст, ставлячи іменники в дужках у потрібному відмінку. Поясніть правопис виділеного слова.
- Провідміняйте підкреслений іменник.
- Зробіть звуко-буквений аналіз виділеного слова в орудному відмінку.

155. Прочитайте прислів'я народів світу. Поясніть їх зміст.

1. Учимося не для школи, а для життя (Латинське).
2. Немає багатства благороднішого за науку (Перське).
3. У бджілки важка робота, та солодкий мед (Литовське).
4. Знання — сила, що дає крила (Іспанське).

- Випишіть прислів'я про освіту. Підкресліть іменники, визначте їх рід, число та відмінок.

156. Прочитайте початок тексту.

Вишенька стояла пишна та гарна. Вона щасливо роззиралася й пишалася своїм цвітом. Від ніжних вишневих пахощів щастя котилося в душу. Над квітучою вишнею літало веселе птаство *(За Володимиром Думанським)*.

- Складіть продовження тексту, використовуючи словосполучення з довідки.

Довідка: гомінкі бджоли, маленька зав'язь, наливалися соком, тепле проміння, привабливо червоніли, соковиті ягоди, частувала ягодами.

- Підкресліть іменники в створеному вами тексті. Визначте рід, число та відмінок.

157. Прочитайте іменники.

Річка, яблуня, криниця, гусениця, долоня, печера, площа, пісня, хаща, діжа, буря, Анастасія, Валерія.

- Спишіть, ставлячи іменники в орудному відмінку через риску.
- Доберіть рими до підкреслених слів .

Чергування кореневих звуків [о], [е] з [і] в іменниках жіночого та чоловічого роду з основою на приголосний

158. Прочитайте іменники.

І — О	І — Е
ніч — ночі	осінь — осені
сіль — солі	лебідь — лебедя
сік — соку	камінь — каменя
кінь — коня	ячмінь — ячменю

- Спишіть іменники, позначивши корінь. Які звуки чергуються в коренях іменників? Зробіть висновок, звірте його з поданим на с. 72.

В іменниках чоловічого й жіночого роду зі зміною форми слова відбувається чергування кореневих звуків [о], [е] з [і]. *Наприклад: осінь — осені; поріг — порогу; ніч — ночі.*

159. Прочитайте вірш Тамари Мезенцевої.

В піжмурки пограйся з літом, щедра осені пора...
Соком яблука налиті йде збирати дітвора.
У ворота літа дзвонить юний вересень-школяр.
Золоте калини гроно осінь хилить на «Буквар».

- Випишіть підкреслені іменники. Змініть форми цих іменників, щоб у них відбулося чергування голосних [о], [е] з [і] в корені.
- Спишіть останнє речення. Підкресліть підмет і присудок. Позначте другорядні члени.

160. Прочитайте текст. Перекажіть.

Ніч. Море тихо гойдало хвилі. На небі сіяв місяць і **зорі**. На хвилях виблискувала зеленим світлом місячна **дорога**.

Капітан стояв на березі. Він був середнього **зросту**, широкоплечий. Сорочка підперезана соковито-багряним поясом. Волосся темно-русяве, довге. Його кінці завивалися й лягали на широкі плечі. Капітан мав міцні руки, якими вмів робити будь-що *(За Наталею Дев'ятко)*.

- Випишіть із тексту виділені іменники. Змініть їх так, щоб відбулося чергування.
- Випишіть із тексту опис капітана. Підкресліть іменники, визначте рід, число та відмінок.

161. Складіть текст-міркування, тезою якого є: «Знання — найбільший скарб», використовуючи іменники в різних відмінкових формах.

Відмінювання іменників у множині

162. Розгляньте таблицю.

Відмінок	Жін. р.	Чол. р.	Середн. р.
Н. в.	се́стри, миші, зе́млі	сини, гаї	озе́ра, мо́ря
Р. в.	сестер□, мишей, земель□	синів, гаїв	озер□, морів
Д. в.	сестрам, мишам, землям	синам, гаям	озерам, морям,
Зн. в.	се́стер□, мишей, зе́млі	синів, гаї	озера, моря
Ор. в.	сестрами, мишами, землями	синами, гаями	озерами, морями
М. в.	(на) сестрах, (на) мишах, (на) землях	(на) синах, (на) гаях	(на) озерах, (на) морях
Кл. в.	се́стри, миші, зе́млі	сини, гаї	озера, моря

- Назвіть відмінкові закінчення іменників жіночого, чоловічого та середнього роду множини.
- У яких відмінках іменники вживаються без прийменників, у яких — тільки з прийменниками, а в яких — з прийменниками або без них? Зробіть висновок, звірте його з поданим нижче.

У називному відмінку іменники вживаються без прийменників, у місцевому — тільки з прийменниками, а в усіх інших відмінках можуть уживатися з прийменниками або без них. *Наприклад: (біля) озер* (Р. в.), *(із) синами* (О. в.)

163. Прочитайте іменники.

Верба, будинки, сонце, канали, дуб, пенал, степ, поля́, комп'ютер, телефон.

- Визначте рід і число іменників. Провідміняйте іменники, що вжиті в множині.

164. Прочитайте текст, уставляючи слова з довідки. Перекажіть.

Був зимовий вечір. На сонних ... , вузьких ... мерехтів сніг. Безлюдною ... крокував хлопчик. Він притискував до ... великий букет ... . Під великими ... квіти виблискували яскравими ... . З обважнілих гілок зривалися грудки ... й іскристо спалахували ... . Хлопчик звернув за ріг і опинився на залізничній ... . Невдовзі почувся гудок паровоза, і на платформі з'явився черговий станції. До платформи підійшов потяг. Із ... очікування висипали люди з ... . Хлопчик радісно дивився на вікна ... . Він зустрічав... *(За Гурамом Петріашвілі)*.

Довідка: дерева, тротуари, вулиця, груди, ліхтарі, квіти, сніг, барви, вогники, станція, зал, валізи, вагони, мама.

- Спишіть текст, уставляючи слова з довідки, змінюючи їх за змістом. Укажіть відмінок підкреслених іменників. Підкресліть прийменники, з якими вони вживаються.

165. Прочитайте текст рубрики. Зверніть увагу на прийменники.

Спілкуймося красно!

Для уникнення помилок у мовленні використовуйте словосполучення: мешкаю на вулиці, змагання з футболу, відсутній через хворобу, за всіма правилами, за нашими підрахунками.

- Складіть і запишіть речення з поданими словосполученнями. Підкресліть іменники з прийменниками. Укажіть відмінок іменників.

- Провідміняйте підкреслений іменник у множині, користуючись таблицею на с. 73.

166. Прочитайте текст, уставляючи пропущені закінчення. Перекажіть.

Пролітав перший дрібний сніж.. . Він осідав білими купк.. , малими й великими грудк.. . Повівав вітерець, ті купк.. перекочувалися, неначе тополиний пух. Сніжинк.. рухалися, тулилися край дорог.. , западали між сухими трав.. , гіллястими верб.. . Голі дерев.. стояли в білім мареві. Іній посріблив високі очерет.. й суху осок.. . Перший мороз скував нашу річк.. , обидва її берег.. . Попід вузькою гребл.. намело високі кучугур.. першого сніг.. . Почалася зим.. *(За Василем Грінчаком)*.

- Випишіть іменники, у яких пропущені закінчення. Укажіть у дужках рід, число та відмінок.

167. Прочитайте іменники.

Книжка, апельсини, світанки, козак, річки́, береги, зорі, верба, монітор.

- Випишіть іменники, що вжиті в множині. Провідміняйте їх.

168. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

Зима. Жінка з крижаним серцем укрила землю й дерева, заморозила ставки й водойми. У норах, гніздах і шпаринках сховалося все живе.

Але ніч приготувала (зима) несподіванку. Замість мертвої (тиша) та (страх) жінка з крижаним (серце) почула дивовижний спів. Вона пішла на чарівні звуки. З усім своїм (холод) добрела до (гніздечко) на **гілці** ялини. У **гніздечку** витьохкували троє маленьких сивеньких **пташок**. Жінці з крижаним серцем варто було б тільки на них дмухнути, щоб вони перетворилися на бурульки! Та вона тихо сіла на пеньок. Боялася навіть дихнути! Було в тій (пісня) щось таке, од чого її серце наповнилося теплом, а на (обличчя) з'явилася усмішка.

А люди говорили:

— Яка цього року тепла зима *(За Олегом Романчуком)*.

- Як називаються пташки, які виводять пташенят узимку, харчуються шишками ялини, мають дзьоб, подібний до зігнутих лез ножиць?
- Спишіть перший абзац. Підкресліть іменники, які вжиті в множині.
- Спишіть другий абзац тексту, розкриваючи дужки. Позначте закінчення в цих словах.
- Випишіть із тексту підкреслені іменники. Зробіть розбір іменників як частини мови, користуючись зразком, поданим на форзаці підручника.
- Зробіть розбір виділених іменників як частини мови.

169. Розгляньте малюнок.

- Складіть художній текст-опис ялинового шишкаря, користуючись словами та словосполученнями.

Денний, рухливий, хвойні, мішані ліси, насіння ялини, сосни, модрини, верхівка дерев, пташенята сірі, прямий дзьоб, зігнутий дзьоб, дорослий птах, метушливі.

ПРИКМЕТНИК

Прикметник як частина мови. Роль прикметників у мовленні

170. Прочитайте виразно вірш Лесі Вознюк.

Завірюха сніжно-біла
в лісі зайчика зустріла.
Каже хитра завірюха:
— Заховай, зайчиську, вуха,
бо я злюча та колюча,
ще й щипуча і кусюча.
— Вас, люб'язна завірюхо,
Не бояться зовсім вуха,
бо ви добра: у лісочку
замели мої слідочки.

- Між ким відбувається діалог? Знайдіть і прочитайте звертання співрозмовників. У чиєму звертанні виражається повага до співрозмовника?
- Прочитайте підкреслені слова. До якої частини мови вони належать?
- Випишіть прикметники, поставте до них питання *яка?*

Прикметник — частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на питання *який? яка? яке? які?* Прикметник завжди стоїть у тому ж роді, числі й відмінку, що й зв'язаний із ним іменник. *Наприклад: добра людина, добрий калач, добре слово, добрі вчинки.*

171. Прочитайте текст, уставляючи пропущені прикметники з довідки.

Їй було років вісім. Зростом вона зовсім ... . Справжня красуня, українка. Усе в ній вражало незвичайною яскравістю барв. На ній були ... чобітки, вишита сорочка з ... рукавами. ... коси були заплетені ... стрічками. На шиї переливалися разки ... намиста. ... очі весело блищали з-під ... вій. Вона говорила ... голосом. ... сміх нагадував ... дзвіночка *(За Валентином Катаєвим)*.

Довідка: невеличка, червоні, широкими, чорні, яскравими, кольорового, карі, довгих, мелодійним, веселий, маленького.

- Спишіть текст, уставляючи дібрані прикметники. Поставте до них питання *(усно)*.
- Прочитайте складений текст. Зробіть висновок про роль прикметників у тексті.

172. Прочитайте тексти.

1. У скриньці лежав сувій. У ньому було щось загорнуто. Клава підсунула долоні під сувій і обережно витягла його. Поклала на пісок. Це була сорочка. На рукавах — манжети, ґудзики, комір із мереживом. У сорочку було загорнуто торбинку. Вона була зав'язана шнурком. Клава й Рено довго дивилися на знахідку.

2. У скриньці лежав жовтий сувій. У ньому було щось загорнуто. Клава підсунула долоні під старовинний сувій і обережно витягла його. Поклала на теплий пісок. Це була довга чоловіча сорочка. На широких рукавах — вузькі манжети, перламутрові ґудзики, високий комір із золотим мереживом. У білу сорочку було загорнуто торбинку. Вона була зав'я-

зана темним шнурком. Клава й Рено довго дивилися на старовинну знахідку *(За Ірен Роздобудько)*.

- Порівняйте два тексти. З якого тексту ви отримали більше відомостей про знахідку? Яка частина мови допомогла вам краще уявити знайдений предмет? Яка роль прикметників у писемному й усному мовленні?
- Випишіть із другого тексту опис знахідки. Підкресліть прикметники хвилястою лінією.

173. Складіть текст-опис вашої вишиванки (сукні, сорочки), використовуючи прикметники. Запишіть, підкресліть прикметники.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Складання письмового висловлювання за прочитаним твором

174. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Прикметники-антоніми, прикметники-синоніми. Уживання прикметників у прямому та переносному значеннях

175. Прочитайте текст.

Катруся жила в маленькій квартирі багатоповерхового будинку. Тато Андрій і мама Христина привчали донечку до порядку.

У Катрусі була своя велика кімнатка. Там стояли чорні стелажі, а на них кривими рядами сиділи ляльки, тверді ведмедики, лежали тьмяні кубики. У цій кімнаті стояло велике ліжечко дівчинки. Біля нього лежав сумний килимок із намальованими сердечками. Кімнатка була настільки брудною, що, здавалося, у ній ніхто не жив.

дисципліна

- Чи відповідає зміст другого абзацу тексту тому, про що розповідається в першому абзаці?
- Спишіть текст. Змініть підкреслені прикметники антонімами для відтворення тексту, який написала Марія Моліцька.

176. Прочитайте групи прикметників.

Багатий, бідний, бадьорий, заможний, жвавий, грошовитий, млявий, енергійний, важкий, легкий, масивний, красивий, тяжкий, потворний, журливий, смутний, вродливий, веселий, сумний, гарний.

- Випишіть синоніми до підкреслених прикметників. Запишіть пари прикметників-антонімів.

177. Прочитайте текст.

Надходила степова буря. Попереду мчали сиві вітри. За ними чувся холодний подих бурі. Співало сумну пісню кожне кволе стебло, навіть суха й злякана берізка перегнула на стежці свій тонкий хребет. Злі вітри схиляли крихкі хліба́ долу.

Сухорляве сонце в тьмі пилу було дивне. Синє! *(За Григорієм Косинкою)*.

- Випишіть словосполучення, у яких прикметники вжиті в переносному значенні.

178. Складіть і запишіть 2 речення з антонімами кожної групи з вправи 176.

- Доберіть і запишіть 5 словосполучень, у яких прикметники вжиті в переносному значенні.

Уживання прикметників у художніх і науково-популярних текстах

179. Прочитайте тексти. Визначте їх тему.

1. Сонце — центральне й наймасивніше тіло Сонячної системи. Його маса більша за масу Землі. Сонце — потужне джерело енергії, яку воно постійно випромінює. Це випромінювання дає життя тваринам і рослинам. Учені доводять, що на сонячній енергії можуть їздити машини, працювати фабрики та заводи. Нею з успіхом можна опалювати будинки, нагрівати воду *(З «Дитячої енциклопедії»)*.

2. Над горизонтом з'явився ледь помітний рожевий диск сонця. Нарешті ця небесна яскрава зірка піднялася вище й залила своїми теплими, ніжними промінцями все навколо. Вона така велика й щедра! Тепле сонечко осушило листочки від ранішньої роси. Ніжні промінчики розбудили пташиний спів, розмалювали щічки й носики дітей у рожевий колір *(За Ніною Ковпак)*.

- Порівняйте тексти. У якому тексті прикметників більше? Зробіть висновок.
- Спишіть художній текст. Підкресліть прикметники хвилястою лінією.

180. Прочитайте текст. Перекажіть.

Ніч збирається на роботу. Робота в неї проста: перебути до ранку, поки люди висляться. Коли наставала ранішня година, Ніч була вільна аж до темного вечора. Утомлена Ніч вирушала на далекі острови. Там вона грілася на гарячому пісочку, слухала ніжний плюскіт морських хвиль. Ніч обожнювала відпочивати *(За Сашком Дерманським)*.

- Визначте, який це текст. Випишіть із тексту сполучення прикметників з іменниками за зразком:

Зразок: (що?) година *(яка?)* рання.

181. Прочитайте слова.

Ніч, пора, доба, ранок, тривалість року, довга, узимку, і, осінь, улітку, коротка, темна, зоряна, проміжок часу.

- Складіть і запишіть науково-популярний текст про ніч як про частину доби, використовуючи запропоновані слова.

182. Прочитайте прислів'я, уставляючи пропущені прикметники з довідки.

... бочка все торохтить, а ... мовчить. ... правда краще, ніж ... брехня. На ... землі ... хліб родить. ... слово, що ... день. ... словечко, коле сердечко. ... слово багато важить.

Довідка: порожня, повна, гірка, солодка, чорній, білий, ласкаве, весняний, гостре, добре.

- Спишіть прислів'я, уставляючи з довідки пропущені прикметники. Підкресліть прикметники-антоніми.

Змінювання прикметників за родами й числами в сполученні з іменниками

183. Прочитайте словосполучення прикметника з іменниками.

білий ліс	білим лісом
біла зима	білою зимою

біл**е** поле	біл**ому** полю
білі ліси, зими, поля	білих лісах, зимах, полях
син**ій** олівець	син**ім** олівцем
син**я** кулька	синь**ою** кулькою
син**є** озеро	синь**ому** озері
сині олівці, кульки, озера	синіх олівців, кульок, озер

- Спишіть словосполучення прикметників з іменниками. Визначте рід, число й відмінок іменників і прикметників.

- Назвіть закінчення прикметників чоловічого, жіночого та середнього роду в однині. Чи змінюються прикметники в множині за родами? Назвіть закінчення прикметників чоловічого, жіночого та середнього роду в множині. Звірте ваш висновок із правилом, поданим нижче.

Прикметники змінюються за родами, числами й відмінками. Прикметники завжди стоять у тому роді, числі й відмінку, що й зв'язані з ними іменники. В **однині** прикметники змінюються за родами й мають закінчення: чоловічий рід — ***-ий, -ій***, жіночий — ***-а, -я*** та середній — ***-е, -є***.
У **множині** прикметники за родами не змінюються й мають закінчення ***-і***.

- Розгляньте таблицю відмінків і питань, за якими відмінюються прикметники. Запам'ятайте питання кожного відмінка.

Відмінок	Питання, однина	Питання, множина
Н. в.	*який? яка? яке?*	*які?*
Р. в.	*якого? якої? якого?*	*яких?*
Д. в.	*якому? якій? якому?*	*яким?*
Зн. в.	як Н. або Р. в.	як Н. або Р. в.
Ор. в.	*яким? якою? яким?*	*якими?*
М. в.	*(на) якому? якій? якому?*	*(на) яких?*

184. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені закінчення.

Житн.. (хліб, нива, поле); широк.. (ланом, дорогою, озером); глибок.. (ярів, річок, боліт); у нов.. (рюкзаку, хустинці, пальто).

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені закінчення за зразком.

Зразок

Житн[ій] хліб (одн., чол. р., Н. в.), житн[я] нива (одн., жін. р., Н. в.), житн[є] поле (одн., середн. р., Н. в.), житн[і] хліба́, ниви, поля (мн., Н. в.).

185. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

(Тонкий) гілка сосни міцно тримала її. Біля неї росли її сестрички — червоні малі шишки. Минуло (теплий) літо, (дощовий) осінь і настала (холодний) зима. Одного разу (тонкий) гілка, на якій росла шишка, гойднулася. З неї впала (білий) (сніговий) шапка. (Переляканий) шишка побачила білку. (Рудий) шубка, (пишний) хвіст, чорні оченята.

— Славні шишки! — зраділа метка білка.

«Кінець! — подумала шишка. — Тепер вона мене заховає в глибоке темне дупло!»

Зі страху шишка впала в холодну снігову кучугуру... *(За Юрієм Ярмишем)*.

- Спишіть перший абзац казки, розкриваючи дужки й ставлячи прикметники в тому роді, числі й відмінку, що й іменники. Позначте закінчення прикметників. Визначте число підкреслених прикметників.

186. Випишіть останнє речення з тексту вправи 185.

- Складіть і запишіть, яким може бути продовження казки. Використовуйте прикметники.

Відмінювання прикметників у сполученні з іменниками в однині та множині. Відмінкові закінчення прикметників з основою на твердий приголосний

187. Розгляньте таблицю.

Відмінок	Відмінкові закінчення в однині			Відмінкові закінчення в множині
	Чол. рід	Жін. рід	Середн. рід	Для всіх родів
Н. в.	довг**ий** шлях	довг**а** ніч	довг**е** поле	довг**і** стежки
Р. в.	довг**ого** шляху	довг**ої** ночі	довг**ого** поля	довг**их** стежок
Д. в.	довг**ому** шляху	довг**ій** ночі	довг**ому** полю	довг**ими** стежками
Зн. в.	довг**ий** шлях	довг**у** ніч	довг**е** поле	довг**і** стежки
Ор. в.	довг**им** шляхом	довг**ою** ніччю	довг**им** полем	довг**ими** стежками
М. в.	(на) довг**ому** (-**ім**) шляху	(у) довг**ій** ночі	(на) довг**ому** (-**ім**) полі	(на) довг**их** стежках

- Порівняйте відмінкові закінчення прикметників чоловічого, жіночого та середнього роду однини. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи прикметника. Звірте ваш висновок із правилом, поданим нижче.

Прикметники змінюються за відмінками. У називному відмінку однини прикметники з основою на твердий приголосний мають закінчення: чоловічий рід — ***-ий***, жіночий — ***-а*** та середній — ***-е*** *(щир**ий**, щир**а**, щир**е**)*.
Форма називного відмінка однини чоловічого роду *(який?)* є ***початковою формою прикметника***.

188. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Золот... (ложка, годинник, дощ), висок... (тополя, хлопець, небо), солодк... (чай, цукерка, усмішка).

- Спишіть, розкриваючи дужки. Уставте пропущені закінчення прикметників.
- Провідміняйте прикметники, які вживаються в переносному значенні, користуючись таблицею на с. 85. Позначте закінчення.

189. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Свидовецька ущелина — у самому центрі Карпат. Наближалася ніч, і ми вирішили переночувати на березі (гірський) *(Р. в., одн.)* річки. Сутеніло. У (темний) лісі нестямно засміявся нічний пугач. Потім плаксиво заскиглила (нічний) сова. Зовсім поряд у (густий) кущах ожини продзвеніла (меткий) синиця. Над нами хтось важко зітхнув. Замовк, а потім знову тихий шелест. Це в кронах (високий) сосен заплутався холодний вітер. Він примчав із (гірський) полонини. У (безхмарний) небі яскравів далекий Чумацький Шлях *(За Павлом Стефаровим)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Поставте прикметники в дужках у потрібному відмінку, змінивши рід. Укажіть у дужках відмінок і число прикметників за зразком у тексті.
- Підкресліть прикметники в початковій формі.

190. Прочитайте групи прикметників.

Щирий, щира, щире, щирі; блакитний, блакитна, блакитне, блакитні.

- Провідміняйте прикметники, користуючись таблицею на с. 85. Запишіть, позначте закінчення.

Відмінювання прикметників з основою на м'який приголосний в однині та множині

191. Розгляньте таблицю.

Відмінок	Відмінкові форми однини			Відмінкові форми множини
	Чол. р.	Жін. р.	Середн. р.	
Н. в.	осінній	осіння	осіннє	осінні
Р. в.	осіннього	осінньої	осіннього	осінніх
Д. в.	осінньому	осінній	осінньому	осіннім
Зн. в.	осінній (-ого)	осінню	осіннє	осінні (-іх)
Ор. в.	осіннім	осінньою	осіннім	осінніми
М. в.	(на) осінньому (-ім)	(на) осінній	(на) осінньому (-ім)	(на) осінніх

- Зверніть увагу на приголосний основи прикметника. Визначте закінчення прикметників. Звірте ваш висновок з поданим нижче.

У називному відмінку однини прикметники з основою на м'який приголосний мають закінчення: чоловічий рід — ***-ій***, жіночий — ***-я*** та середній — ***-є*** *(літній, літня, літнє)*, у множині — ***-і*** *(літні)*.

192. Прочитайте прикметники.

Синій, синя, синє, сині.

- Провідміняйте прикметники, користуючись таблицею відмінювання. Позначте закінчення прикметників. Доберіть до них іменники.

193. Прочитайте текст, уставляючи пропущені закінчення.

У нічн.. зимов.. тиші падають сніжинки. Вони різноманітні й жодна не нагадує свою сусідку. Одна маленьк.. , а сусідн.. більша, одна має складн.. візерунок, друга ще

складніш.. . Є в природі сніжинки-крихітки. Вони випадають у далек.. Антарктиді. Трапляються сніжинки-велетні, величиною з долоню. Але це велик.. рідкість. У переважн.. більшості сніжинки невеличк.. . Вони бувають у формі правильн.. зірочки, дивовижн.. квітки, пелюсточки, орнаменту, стрілочок *(За Аллою Волковою)*.

- Спишіть текст, уставляючи пропущені закінчення. Позначте закінчення прикметників з основою на м'який приголосний.

194. Прочитайте прикметник з іменниками, розкриваючи дужки.

Учорашн.. (день, бесіда, зустрічі, слово).

- Провідміняйте прикметники з іменниками, користуючись таблицею (с. 85). Позначте закінчення.
- Складіть текст-розповідь «Зимовий день», використовуючи прикметники в різних відмінках.

Визначення відмінків прикметників за відмінками іменників

195. Прочитайте групи слів.

Грамотний, літнього, на могутньому, грамотного, самотньої, соковитої, самотнє, могутній, на соковитому, літня.

Учень, учня, вишні, кошеня, дуб, дубі, спека, дощу, яблуці, груші.

- З'єднайте прикметники з іменниками за змістом і в потрібній відмінковій формі. Запишіть словосполучення у дві групи: 1) прикметники з основою на твердий приголосний; 2) прикметники з основою на м'який приголосний. Позначте закінчення прикметників, укажіть відмінки.

Для того щоб визначити відмінок прикметника, потрібно з'ясувати відмінок іменника, від якого залежить прикметник.

196. Прочитайте текст, уставляючи прикметники з довідки.

(Яка?) Сніжинка — надзвичайно *(яка?)* й *(яка?)* фея. Живе вона в *(якому?)* замку *(якої?)* країни. А знаходиться та країна на *(якій?)* і *(якій?)* крижині. Сніжинка-фея укриває Землю *(яким?)* снігом. У такій *(якій?)* справі допомагають їй *(який?)* Сніговий Слон і *(яка?)* Снігова Ягничка. Сніжинка-Фея з *(якої?)*, *(якої?)* вовни Ягнички пряде *(яку?)* нитку. Потім обв'язує *(яким?)* мереживом свої біленькі пухнасті шубки. Настає зима, і Фея дістає зі скрині *(яку?)* шубку й починає її струшувати. З пухнастих візерунків шубки *(яким?)* вихором летять снігові зірочки. Тоді утворюється величезна завірюха *(За Ланою Ра)*.

Довідка: маленька, мила, гарненька, білому, білосніжної, великій, холодній, пухким, нелегкій, незвичайний, чарівна, м'якої, пухнастої, срібну, тонким, м'якеньку, сріблястим.

- Спишіть текст, уставляючи прикметники з довідки. Визначте їх відмінок, позначте закінчення.

197. Прочитайте словосполучення.

Сумний клен, висока береза, сніговими шапками, синій світанок, на зелених ялинках, синє небо, високі кучугури, у химерних кущах.

- Визначте рід, число й відмінок іменників і прикметників. Позначте закінчення прикметників. Складіть текст-опис зимового лісу, використовуючи подані словосполучення.

198. Прочитайте прикметники.

Останній, щирий, добра, рання, пізнє.

- Провідміняйте прикметники, користуючись таблицями відмінювання (с. 85, 87).
- Доберіть іменники до прикметників, складіть із ними речення.

199. Прочитайте вірш Світлани Гордієнко, уставляючи з довідки «загублені» прикметники.

Ще вчора листячко кружляло
У ... танку.
На ранок враз зима настала
І свіжість принесла ... .
І цей ... та ... запах
Прийшов до мене уві сні.
А ранком кіт приніс на лапах
... ... перший сніг!

тепе́р

мізи́нець

Довідка: золотавому, п'янку, тонкий, ніжний, пухнастий, білий.

- Спишіть вірш, уставляючи «загублені» прикметники з довідки. Визначте відмінки вписаних прикметників, позначте закінчення.

200. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

Ти любиш зиму? Та хто з дітей не любить сніжної *(якої? Р. в., одн.)* зими! Земля вкривається (пухкий) (чистий) снігом. І тоді обов'язково з'являються Снігобородьки! Вони з (невеличкий) країни Естонії. Там разом із снігом з'являються (кумедний) чоловічки із (великий) бородою. Тому їх називають (сніговий) бородайки, (сніговий) бородачі або просто Снігобородьки. Вони такі (маленький), що ти міг би брати їх на руку *(За Ігорем Калинцем)*.

- Спишіть текст, змінюючи початкову форму прикметників у дужках. Укажіть число та відмінок прикметників у дужках за зразком у тексті. Порівняйте закінчення прикметників з основою на твердий і м'який приголосний.

201. Прочитайте народні прикмети та прислів'я.

1. Чистий блакитний колір неба взимку — ознака стійкої ясної погоди. 2. Лунко потріскує лід — на міцний мо-

роз. 3. Іде лапатий сніг — на тривалу негоду. 4. Рання година держить золото в роті.

- Спишіть, підкресліть хвилястою лінією прикметники, які вжиті в початковій формі. Провідміняйте, користуючись таблицею відмінювання, один із прикметників з основою на твердий і м'який приголосний *(на вибір)*. Позначте закінчення.

202. Прочитайте прикметники.

Верхній, добра, осінній, вечірнє, мідний, кругосвітній, городній, давній, довге, житній, пшенична.

- Спишіть прикметники спочатку з основою на твердий, а потім на м'який приголосний, ставлячи їх в орудному відмінку.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Детальний переказ тексту за колективно складеним планом

203. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників у родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках однини

204. Розгляньте таблицю.

Відмінок	З основою на твердий приголосний			З основою на м'який приголосний		
	Чол. р.	Жін. р.	Середн. р.	Чол. р.	Жін. р.	Середн. р.
Р. в.	сирого	сирої	сирого	літнього	літньої	літнього
Д. в.	сирому	сирій	сирому	літньому	літній	літньому
Ор. в.	сирим	сирою	сирим	літнім	літньою	літнім
М. в.	(на) сирому (-ім)	(на) сирій	(на) сирому (-ім)	(на) літньому (-ім)	(на) літній	(на) літньому (-ім)

- У яких відмінках перед закінченням прикметників чоловічого, жіночого та середнього роду з м'яким приголосним основи пишемо знак м'якшення? Звірте ваш висновок із поданим нижче.

У прикметниках з основою на м'який приголосний перед закінченням у родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках пишеться знак м'якшення: *давній, давньому, давнього, на давньому.*
У місцевому відмінку прикметники чоловічого й середнього роду можуть мати *дві форми*: *на ранньому, на раннім*; *сусідньому, у сусіднім*.

205. Прочитайте прикметники.

Осінній, рожеве, середній, пізнє, середня, пізня, довгий, раннє, мужній, осіння.

- Поставте прикметники в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках однини. Запишіть дві форми прикметників у місцевому відмінку. Позначте закінчення.

206. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Ліс стояв, неначе молода під (весільний) вінцем. На (дорогий) (зимовий) уборі мигтіли й зникали блискітки. І все те диво світилось у (ранній) (сонячний) промінні. Жодна картина природи (літній) дня не може прирівнятися до тієї (пишний) (фантастичний) картини (сонний) зими.

Серед лісу замаячила хата, прикрита (білий) (товстий) шаром (м'який) снігу. На (безлюдний) дворі виднілася копиця (торішній) сіна. За нею кружало (густий) терну, ніби виткане із (срібний) павутиння *(За Іваном Нечуєм-Левицьким)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Поставте прикметники в потрібному відмінку. Запишіть у дужках до прикметників у місцевому відмінку дві форми. Позначте закінчення.

207. Прочитайте прикметники.

Добрий, **щире**, сусідній, майбутній, учорашнє, **весняний**, білий, синє, **сусідня**, вечірній, вечірня.

- Поставте прикметники в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках однини. Запишіть дві форми прикметників у місцевому відмінку. Позначте закінчення.
- Складіть і запишіть речення з виділеними прикметниками.

208. Прочитайте іменники.

Весна, хустка, ялинка, береза, година, годинник, озеро.

- Доберіть до іменників прикметники з основою на твердий і м'який приголосний. Запишіть у родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках.

209. Прочитайте прикметники, уставляючи, де потрібно, пропущену букву.

Ближн..ої, ближн..ою, повн..ої, ранн..ого, коротк..ого, смілив..ого, літн..ої, літн..ому, вечірн..ому, біл..ої, пізн..ої, пізн..ого.

- Запишіть прикметники у дві колонки: а) прикметники, у яких пишемо знак м'якшення; б) прикметники, у яких не пишемо знак м'якшення.

210. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Зима. Іду (лісова) (тиха) (порожня) галявиною. Вона вкрита (біла) (пухнаста) ковдрою. Біля куща з-під снігу стирчить старий, трухлявий пень. Це не просто пень, а справжня домівка. Він став для різних лісових мешканців (затишна) квартирою. Під (тепла) корою заховалися від (зимова) холоднечі дрібні комашки. (Осіння) пори всі забралися в старий пень і зробили в ньому крихітну спальню. На самому краю (ближня) галявинки, у канаві під снігом, ніби під (товста) ковдрою, сплять жаби. Тихо й порожньо взимку на лісовій галявині *(За Григорієм Скребницьким)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки.
- Підкресліть прикметники жіночого роду, у яких у родовому й орудному відмінках однини пишеться знак м'якшення.

211. Прочитайте прикметники.

Далека, безмежна, <u>синя</u>, присутня, присутній, домашня, задня, задній, швидкий, швидка, середня, <u>сонячна</u>, <u>місячна</u>.

- Поставте прикметники в родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках однини. Запишіть.
- Складіть із підкресленими прикметниками речення.

Вимова та написання закінчення *-ій* у прикметниках жіночого роду в давальному і місцевому відмінках

212. Прочитайте словосполучення, правильно вимовляючи закінчення прикметників у давальному і місцевому відмінках.

Н. в.	Д. в.	М. в.
довга дорога	довгій дорозі	(на) довгій дорозі
синя стрічка	синій стрічці	(на) синій стрічці
щира дружба	щирій дружбі	(у) щирій дружбі

- Спишіть словосполучення іменників з прикметниками в давальному та місцевому відмінках. Позначте закінчення прикметників.

213. Розгляньте малюнки.

- Доберіть прикметники до слів-назв предметів, запишіть словосполучення в давальному та місцевому відмінках. Позначте закінчення прикметників.

214. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

На (біла) (пухнаста) хмаринці плив молодий місяць. Він подарував (стара) вербі своє холодне світло. Сріблясте проміння втопилося у (тиха) журбі молодої ялиці. На (сонна) землі лежала химерна тінь кущів ліщини. Великі лопухи настовбурчилися, запахли ніччю, а на (гладка) поверхні листка появилася роса. Під холодним сяйвом молодого місяця у (коротка) дружбі предмети і їх тіні зустрічали ніч *(За Ніною Ковпак)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Позначте закінчення змінених прикметників.

215. Прочитайте прислів'я, з'єднуючи їх частини.

Добр.. дощик,	ніщо не завадить.
У дружн.. родині	та мал.. горщик.
Щир.. дружбі	і ледач.. працює.

- Спишіть, уставляючи закінчення прикметників. Визначте їх відмінок.

216. Прочитайте загадку.

Дзвіночки в лісі ніжні-ніжні,
Немов сніжинки білосніжні.
В зеленім листі спочивають,
П'янкий весняний запах мають.

Ніна Ковпак

- Випишіть прикметники, поставте їх у початкову форму.
- Зробіть звуко-буквений аналіз слова-відгадки.

217. Прочитайте текст, уставляючи прикметники з довідки у відповідній відмінковій формі.

Прийшла *(яка?)* ... зима. *(Який?)* ... світ невпізнанно змінився. Бембі важко було пристосуватися до цього *(якого?)* ... світу. Він звик до *(якого?)* ... лісу, розкошів і достатку. Він спав у *(якій?)* ... , *(якій?)* ... хижі, ходив у *(якій?)* ... , *(якій?)* ... шубці.

Тепер було інакше. Кущик *(якої?)* ... , *(якої?)* ... трави заховався під *(яким?)* ... покривом. *(Який?)* ... сніг різав ноги. Раптом олені здригнулися — запах, шум! Це був він, їхній ворог! Одним *(яким?)* ... стрибком мама й Бембі

вискочили з гущавини. Вони зняли *(яку?)* ... куряву й вибігли на *(яку?)* ... галявину *(За Феліксом Зальтеном)*.

Довідка: холодний, веселий, новий, зелений, чудовий, теплий, червоний, гладкий, сірий, сухий, білий, колючий, великий, сніговий, широкий.

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи прикметники з довідки у відповідній відмінковій формі.
- Підкресліть прикметники жіночого роду у формі давального та місцевого відмінків.
- Провідміняйте по одному прикметнику чоловічого та жіночого роду. Позначте закінчення *(на вибір)*.

218. Прочитайте вірш Леоніда Первомайського «**Срібні** дерева».

(Які?) д..рева, *(яке?)* гіл..я,
Сріблом пухнастим вкрита з..мля.
(Які?) у син..ому небі хмарки,
В *(яких?)* заметах *(які?)* сте..ки.
(Який?)-пресрібний ліс приберіг
Білочці *(якій?)* — *(який?)* горіх.

- Прочитайте заголовок вірша. Він підкаже вам, які прикметники «загубилися». Упишіть ці прикметники, змінюючи рід, число та відмінок.
- Спишіть вірш, уставляючи «загублені» прикметники та пропущені букви. Поясніть їх правопис.

219. Прочитайте другий абзац тексту вправи 217. Спишіть, уставляючи прикметники з довідки у відповідній відмінковій формі.

Вимова й написання найуживаніших прикметників на *-ський-, -цький-, -зький-*

220. Прочитайте текст.

Дунай — це найбільша й найдовша річка Європи. Вона бере свій початок у німецьких горах й упадає в Чорне

море. Жителі Європи називають Дунай «рікою дружби», адже вона протікає територією десяти країн. Могутня річка прикрашає й напуває німецькі, австрійські, словацькі, угорські, болгарські, румунські й, звичайно ж, українські землі. Окрім цих земель, басейн Дунаю охоплює частини території сімнадцяти держав Європи. Це — Італія, Словенія, Боснія та Герцеговина, Албанія, Македонія, Польща, Швейцарія, Чехія. Для всіх цих країн Дунай є рідною річкою, яку люблять і бережуть. Про неї складено багато легенд, віршів і пісень *(З енциклопедії)*.

- Випишіть назви земель, які прикрашає та напуває Дунай. Поставте ці прикметники в початковій формі, підкресліть знак м'якшення.

У прикметниках на ***-цький-, -зький-, -ський-*** завжди пишемо *знак м'якшення*: *козацький, запорізький, сільський*.

- Випишіть назви всіх держав. Утворіть від них прикметники на *-ський-, -зький-, -цький-*. Запишіть.

221. Прочитайте географічні назви.

Кавказ, Запоріжжя, Одеса, Черкаси, Чернівці, Вінниця, Париж, Прага, Рим, Тернопіль.

- Утворіть прикметники на *-ський, -зький, -цький*. Запишіть парами. Підкресліть знак м'якшення.

222. Прочитайте запитання.

— Як називається місце, де жили українські козаки?
— Як називається сузір'я, за яким орієнтувалися чумаки?
— На яких кручах похований Тарас Шевченко?
— Як називаються області, центрами яких є міста: Вінниця, Ужгород, Харків, Чернівці, Чернігів?

- Запишіть відповіді на запитання. Поясніть правопис знака м'якшення в прикметниках.

223. Прочитайте іменники.

Село, козак, чумак, завод, учитель, лікар, столяр, грузин.

- Утворіть від іменників прикметники на *-ський, -зький, -цький*. Запишіть парами.
- Складіть і запишіть 5 речень з утвореними прикметниками.

Відмінювання прикметників у множині

224. Розгляньте таблицю відмінювання прикметників у множині.

Відмінок	Питання	Основа на твердий і м'який приголосний
Н. в.	*які?*	щасливі діти, могутні дуби
Р. в.	*яких?*	щасливих дітей, могутніх дубів
Д. в.	*яким?*	щасливим дітям, могутнім дубам
Зн. в.	*які? яких?* (як Н. або Р. в.)	(на) щасливих дітей, (на) могутні дуби
Ор. в.	*якими?*	щасливими дітьми, могутніми дубами
М. в.	*(на) яких?*	(на) щасливих дітях, могутніх дубах

- Зіставте закінчення прикметників родового, знахідного та місцевого відмінків множини з основою на твердий приголосний; на м'який приголосний. Звірте ваш висновок із поданим нижче.

У називному відмінку множини прикметники з основою на твердий і м'який приголосний мають закінчення ***-і***. У родовому, знахідному та місцевому відмінках прикметники з основою на твердий приголосний мають закінчення ***-их***, у прикметниках з основою на м'який приголосний у цих же відмінках — закінчення ***-іх***. *Наприклад: зелених, сусідніх.*

225. Прочитайте прикметники.

Солодкий, пізня, твердий, сусіднє.

- Провідміняйте прикметники в множині, користуючись таблицею на с. 99. Запишіть. Позначте закінчення.

226. Прочитайте текст.

Остання іграшка зайняла своє місце. Розкішна ялинка мерехтіла великими *(якими? Ор. в., мн.)* білими кулями. Добрі, веселі ангели прикрашали кожну кулю. До цих новорічних прикрас Оленка доклала чимало зусиль. Усі новорічні іграшки вона готувала на різдвяний ярмарок.

На цьому веселому ярмарку можна було дістати приз за найкращу роботу. Вона вірила, що її веселі ангели, такі щирі й добрі, обов'язково принесуть людям щастя *(За Іриною Шевчук)*.

- Спишіть перший абзац тексту. Упишіть у дужках біля підкреслених прикметників питання, відмінок і число за зразком у тексті.
- Випишіть із другого абзацу тексту прикметники в множині. Провідміняйте, користуючись таблицею на с. 99.

227. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

(Жовтий) в (зелений) смужку огрядна пані Гусениця страшенно боялася (холодний) осені. Вона знала: (холодний) осінь сама не ходить. Холодні дощі вбираються в сірі тумани, які завжди приводять (сніжний) Зиму. Сніг любить (білий) фарбу. Вона буде сипатися доти, доки від пані Гусениці не залишиться ні (жовтий) цятки, ні (зелений) смужки *(За Галиною Кирпою)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Визначте рід, число, відмінок змінених прикметників.
- Провідміняйте підкреслені словосполучення, користуючись таблицею на с. 99.

228. Прочитайте прислів'я.

Вірний приятель — то найбільший скарб. Колос **повний** до землі гнеться, а пустий догори пнеться. **Літній** день за зимовий тиждень.

- Спишіть прислів'я, підкресліть прикметники. У якому відмінку стоять прикметники? Провідміняйте виділені прикметники в множині.

229. Складіть і запишіть текст-міркування, тезою якого є перше прислів'я вправи 228. Використайте в тексті подані слова та словосполучення.

Мій товариш, спілкування в Інтернеті, чесна людина, уважний, корисні книжки, допомагає мені, у важку хвилину, дає поради, цікавий співбесідник.

- Підкресліть прикметники, визначте їх рід, число та відмінок.

230. Прочитайте текст, уставляючи пропущені букви та розкриваючи дужки. Перекажіть.

Незадовго до Нового року наш Дідусь Мороз вирушає в Лапландію. Щороку туди приїжджають американс..кий Санта Клаус, італійс..кий Боббо Натале та інші. (Щедрий), (добрий), (веселий) дідусі розповідають про підготовку до свята. Вони вигадують багато (новий) і (цікавий) ігор, (веселий), (розумний) і (добрий) казок. Дідусі змагают..ся, хто краще намалює на вікні сніжинку, швидше зліпить снігову бабу.

Північні сови-поштарі приносять усім дідусям **яскраві** й **гарні** листівки. Листівки нагадують, що їх чекає далекий і нелегкий шлях. Дідусі їдуть зустрічати Новий рік! *(За Вікторією Ярош).*

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи пропущені букви та розкриваючи дужки. Підкресліть прикметники в множині.

231. Спишіть другий абзац тексту вправи 230. Підкресліть прикметники. Провідміняйте виділені прикметники.

- Складіть текст-розповідь про те, як ви готуєтеся до зустрічі Нового року.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Складання запрошення

232. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Побудова сполучень слів і речень із прикметниками, уведення їх у текст

233. Прочитайте сполучення прикметників з іменниками.

Лебединий пух, лебедина пісня, лебедина хода; весняний ранок, весняна роса, весняний настрій; молочна каша, молочна імла, молочні ріки; скляний посуд, скляні очі, скляний погляд.

- Випишіть сполучення прикметників з іменниками, у яких прикметники вжиті в переносному значенні. Складіть і запишіть речення з прикметниками, які вживаються в прямому значенні.

234. Прочитайте текст, уставляючи пропущені букви.

За стародавньою легендою, Дід Мороз мешкає далеко на півночі Європи, у Фінляндії.

Діди Морози мають вірних помічників. Українс..ий — **чарівну** Снігуроньку, австрійс..кий — хлопчика Крампуса, якутс..кий — дівчину Харчаану, бельгійс..кий — Чорного Пірата, а фінс..кий з'являється до дітей із симпатичними *(якими? Ор. в., мн.)* гномиками.

Убрання Дідів Морозів кожної країни різне. Пол..с..кий має червоне вбрання. Француз..кий одягнений у куртку червоного кольору, облямовану білим хутром, червоні штани й гостроверху шапку. Іспанс..кий — у **національному** одязі.

Але в усіх одне завдання — дарувати **новорічні** подарунки *(З «Дитячої енциклопедії»)*.

- Випишіть текст, у якому йдеться про помічників Дідів Морозів, уставляючи пропущені букви.
- Випишіть текст, у якому йдеться про одяг Дідів Морозів, уписуючи пропущені букви.
- Укажіть у дужках питання, відмінок і число підкреслених прикметників за зразком у тексті.
- Провідміняйте виділені прикметники, позначте закінчення.

235. Прочитайте сполучення слів із прикметниками.

Невеликого зросту, дуже веселу вдачу, довга голова, чорний носик, темними очима, випуклі широкі груди, плаский живіт, товстим коротким хвостиком, яскраво-руду з білими плямами на грудях і на лапах, доброго господаря.

- Складіть текст-опис за змістом телеграми: «Загубився. Шукаю господаря. Трохи про себе...», використовуючи запропоновані сполучення слів із прикметниками. Доберіть заголовок до складеного тексту.

236. Складіть текст-опис Снігуроньки, використовуючи прикметники в однині та множині.

237. Прочитайте вірш Лесі Вознюк, у якому порушена рима.

Срібна нічка — чарівничка
У косичках — **зорі** ясні,
заплітає **сни** в косички.

Світлі, добрі, кольорові
мрії чисті та прекрасні.
сняться діткам сни казкові.

- Упорядкуйте рядки вірша так, щоб відновити риму *(усно)*. Визначте число прикметників, які залежать від виділених іменників. Провідміняйте підкреслені прикметники *(на вибір)*.

238. Прочитайте текст, уставляючи з довідки словосполучення за змістом.

Юрко сидів у ... ... й дивився у вікно. На склі хлопчик побачив ... . Вони нагадали

тролéйбус

йому ... . Юра подумав, що в них мали б жити тільки ... . Може, ... ? Вони тут почувалися б як на Північному полюсі. Хлопчик уявив, як ... ... блукатимуть ... ... , як він буде гратися з ними в хованки! Але як знайти ... ... , що причаївся поміж ... ... ? *(За Оленою Мацьків)*.

- Спишіть текст, уставляючи з довідки словосполучення, які підходять за змістом.

Довідка: маленькому трамвайчику, новому театрі, морозяний візерунок, цікаву виставу, білі ліси, **талановиті** артисти, білі звірі, вдячні глядачі, білі ведмеді, голосні аплодисменти, білосніжними заметами, яскраві квіти, білого ведмедя, веселий настрій, білих заметів.

- Підкресліть головні та другорядні члени в першому та другому реченнях.
- Доберіть до виділеного слова спільнокореневі.

239. Випишіть із вправи 238 словосполучення з довідки, які не були використані. Складіть і запишіть текст із ними. Доберіть до нього загаловок.

240. Складіть власну розповідь на основі ваших спостережень за морозними візерунками на склі. Використайте прикметники в однині та множині.

241. Прочитайте вірш Марійки Підгірянки.

Сніги упали **свіжі**.
Прослався **білий** шлях.
Візьму я бистрі лижі,
Полину, наче птах.

- Спишіть перші два речення.
- Підкресліть головні та другорядні члени. Проаналізуйте виділені прикметники як частину мови за порядком розбору, який поданий на форзаці підручника.

242. Прочитайте текст, уставляючи прикметники з довідки.

Падає ... , ... сніг. Пухнастий, як ковдра, що подарувала бабуся. Світ поволі стає подібним до казки. Зранку

небо було ... , ... , ... Сіріла ... трава. **Голі** дерева шелестіли на вітрі. А завтра місто прокинеться в ... льолі. Жваві зграйки колядників заспівають йому ... коляду *(За Зоряною Живкою)*.

Довідка: білий, лапатий, голубий, ясне, чиста, суха, білій, веселу.

- Спишіть текст, уставляючи прикметники. Підкресліть головні члени речення у двох останніх.

243. Прочитайте речення.

Діти зробили сніговика. Великий лапатий сніг присипав його.

- Складіть текст-розповідь за поданим початком. Використовуйте прикметники.

244. Прочитайте текст, утворюючи прикметники від іменників у дужках.

У той (січень) день я стояв серед (таємниця) краси. У (холод) повітрі пролітали (пух) сніжинки. Вони вкривали (калина) кущі, (зелень) ялинки. Від (сонце) проміння білі сніжинки ставали (колір). (Краса) природа заворожила мене *(За Ніною Ковпак)*.

- Спишіть текст, утворюючи прикметники від іменників у дужках. Визначте рід, число та відмінок утворених прикметників.

245. Прочитайте речення.

Пухнастий, ... сніг кружляє над землею.
Вода замерзла на широких, ... озерах.

- Спишіть, поширюючи речення прикметниками. Підкресліть прикметники, ужиті в місцевому відмінку множини.

246. Прочитайте текст, уставляючи пропущені прикметники.

Я дуже люблю ... канікули. Мій брат чекає Різдвяних свят. Ми приєднувалися до ватаги хлопців і дівчат. Усі ходили посівати, колядувати й щедрувати. Додому ми приносили ... гостинці: ... горіхи, ... цукерки, ... пряники. Іноді були навіть ... іграшки.

Особливою чарівністю був наповнений Святвечір. Мама заходжувалася біля тіста для ... калачів і пиріжків. Брат допомагав татові розпалювати піч. Я з мамою ліпила пиріжки із ... вишнею. Ненька готувала з пшениці ... кутю.

Усі разом ми сідали за різдвяний стіл *(За Вірою Марущак)*.

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи пропущені прикметники. Визначте рід, число та відмінок уставлених прикметників.

247. Прочитайте текст рубрики. Перекажіть.

Спілкуймося красно!

Одинадцятого січня — усесвітній день «спасибі», найувічливіший день у році. Ми висловлюємо подяку ніби мимохідь і не замислюємося над її значенням. Проте слова подяки мають дивовижну силу. Вимовляти їх не можна, коли людина роздратована. Слова вдячності здатні зігріти своїм теплом душу й серце кожної людини. Важливо пам'ятати, що справжня вдячність — це лише та, що йде від чистого серця.

- Складіть текст-розповідь на тему «За що я дякую батькам» за змістом рубрики «Спілкуймося красно!».

248. Спишіть вправу 246 до кінця, упишіть пропущені прикметники. Підкресліть іменники, з якими зв'язані прикметники.

249. Прочитайте слова.

Листя, трава, вечірня, **білий**, сніг, пізній, добрий, читав, щедра, світле, синє, книжки, село, вузький, давній, літній, близький, колишній, **торішня**, працювали.

- Випишіть прикметники, спочатку з основою на твердий приголосний, а потім на м'який. Позначте в дужках рід. Підкресліть прикметники, у яких при відмінюванні з'являється знак м'якшення.
- Провідміняйте виділені прикметники.

250. Прочитайте текст. Перекажіть.

Це був великий і гарний садок із зеленою м'якою травою. У ньому виблискувала біленька декоративна цибулька, кущик маленької білої та фіолетової фіалки.

Кожне дерево навесні зацвітало ніжним **рожевим** цвітом. У тому саду була одна маленька коноплянка, яка всім дарувала чарівні пісні.

У найдальшому кутку чарівного саду жила холодна та зла Зима. Там стояло одне біле дерево, а над ним кружляв Північний Холодний Вітер. Туди боялися заходити навіть найсміливіші діти! Та одного разу в цей куток саду завітав добрий Велетень... *(За Оскаром Уайльдом)*.

- Складіть план тексту. Запишіть переказ тексту за складеним планом.
- Проаналізуйте виділений прикметник як частину мови за порядком розбору, який поданий на форзаці підручника.

251. Прочитайте речення.

Діти Німеччини й Польщі шукають **новорічні** подарунки в шкарпетках. Українським дітям батьки кладуть подарунки під святкову ялинку.

- Складіть продовження розповіді, використовуючи запропоновані словосполучення. Запишіть.

Цікаві іграшки, спортивне приладдя, нові книжки, солодкі цукерки, мобільні телефони, турботливі батьки, старша сестричка, вдячні діти, гарні помічники.

252. Із вправи 251 проаналізуйте виділене слово як частину мови за порядком розбору, який поданий на форзаці підручника.

- Складіть і запишіть текст-розповідь про те, як ви провели зимові канікули. Використовуйте в тексті прикметники.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Детальний переказ тексту за колективно складеним планом

253. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

ЧИСЛІВНИК

Числівник як частина мови

254. Прочитайте запитання.

Скільки місяців має рік? Скільки днів має тиждень? Який за порядком лічби день тижня вівторок? Котра на малюнку за порядком лічби лялька в рожевій сукні, котра — у блакитній, а котре — яблуко? Які числа ви бачите на листках календаря?

- Запишіть відповіді на запитання. Підкресліть слова, що відповідають на питання *скі́льки? котри́й? котра́? котре́?* Які зі слів позначають кількість предметів, а які — порядок їх при лічбі?

Слова, що означають кількість предметів або порядок їх при лічбі, називаються ***числівниками***. Вони відповідають на питання *скі́льки? котри́й? котра́? котре́?* *Наприклад: скі́льки?* (дев'ятна́дцять), *котри́й?* (сьомий), *котра́?* (десята), *котре́?* (сьоме). Числівник — це частина мови.

255. Прочитайте числівники. Поставте до них питання.

Дев'ять, **дев'ятна́дцять**, дев'ятий, десятий, десять, третій, три, сім, сьомий, сьома, десяте, двана́дцята, чотирна́дцяте.

- Поставте до числівників питання. Складіть словосполучення числівників з іменниками. Запишіть. Поставте наголос у числівниках.

Спілкуймося красно!

Важливою ознакою краси мовлення є правильне наголошування слів. У числівниках від *одина́дцяти* до *дев'ятна́дцяти* наголошується склад *-на́-*: *двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п'ятна́дцять, шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев'ятна́дцять.*

- Потренуйтеся у вимові числівників.

256. Прочитайте текст. Доберіть заголовок.

п'ятдеся́т

п'ятдесяти́

шістна́дцять

Через три дні, зробивши свої підрахунки, жук подався до стоножича Томаса.

— Шановний пане стоножичу! — звернувся він. — Ваша хода тому така гармонійна, що вам бракує чотирьох ніжок. Звичайна стонога спочатку переставляє ніжки від першої до шостої, потім від сьомої до дванадцятої, потім від тринадцятої до вісімнадцятої, потім від дев'ятнадцятої до двадцять четвертої, потім від двадцять п'ятої до тридцятої, потім... Але ви вже зрозуміли, правда?

Томас кивнув головою трохи розгублено, бо він, щиро кажучи, не зрозумів ані слова.

— А останні ніжки, від дев'яносто сьомої до сотої, — провадив далі жук, — ці останні ніжки звичайна стонога тягне, бо чотири не ділиться на шість. І тому набути гарної ходи може тільки та стонога, число ніжок котрої

ділиться на шість. Розумієте, правда? *(За Джеймсом Крюсом)*.

- Випишіть із тексту числівники. Поставте питання до них, визначте наголошений склад.

Потрібно правильно вживати числівники в сполученні з іменниками: *дві, три, чотири фірми; п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять фірм; п'яти фірмам; шістьма фірмами.*

- Складіть речення із словосполученнями *в шістьох фірмах, семи олівців*.

257. Прочитайте слова.

Днів *(скільки?)* ... ; учнів *(скільки?)* ... ; комп'ютерів *(скільки?)* ... ; день *(котрий?)* ... ; за списком *(котра?)* ... ; повідомлення *(котре?)* ... .

- Уставте числівники. Запишіть.
- Складіть два речення зі словосполученнями *(на вибір)*.

Вимова та правопис найуживаніших у мовленні числівників

258. Прочитайте й відгадайте загадки.

1. Дві дощечки, дві сестрички несуть мене з гори. 2. Однією ручкою всіх зустрічає, а другою проводжає. 3. Має сім шкір, витискає сльози всім. 4. Що за птах, що на вісьмох ногах?

- Випишіть числівники, що відповідають на питання *скільки?* Змініть їх за питаннями *скількох? скільком? скількома? на скількох?* Запишіть за зразком.

Зразок: три *(скільки?)*, трьох *(скількох?)*, трьом *(скільком?)*, трьома *(скількома?)*, на трьох *(на скількох?)*.

259. Запишіть математичні приклади словами, використовуючи прийменники *від, до*. Наприклад: *до (від) скількох?* додати (відняти) *скільки?* дорівнює *скільком?*

20+30=50
20–16=4
60+10=70
80–10=70

шістдеся́т

шістсо́т

шістдесяти́

вісімдесяти́

Зразок

До п'ятнадцяти додати тридцять дорівнює сорока п'яти.

- Вимовляємо й пишемо правильно

Відмінок, питання	Так вимовляються, змінюються й пишуться числівники 50, 60, 70, 80
Н. в. *скільки?*	п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят
Р. в. *скількох?*	п'ятдесяти, шістдесяти, сімдесяти, вісімдесяти

Спілкуймося красно!

У мовленні використовуйте числівники *сорок* і *сорока́*, *дев'яносто* й *дев'яноста*, *сто* та *ста*. *Наприклад: не минуло й ста (дев'яноста, сорока) днів*. Інших форм ці числівники не мають.

260. Прочитайте текст. Розгадайте сон дівчинки.

Марійка вже засинала, коли глядь — аж перед нею стоять палаци один за одним і такі чудові! Двері в **першому** палаці були відчинені, то вона й увійшла. А там 4 зали: перша біла-білісінька, **друга** — у шовках зелених, **третя** — у червоних оксамитах*, а **четверта** — уся золота. А в них — усілякої всячини... З того дива Марійка й прокинулася.

— Ой мамо! — сказала вона. — Снилися мені золоті палаци, а в кожному по 4 зали, а в тих залах по 3 столи, а на столах 4 свічники, а у свічниках по 7 свічок, що згоряли, мов летючі зірки *(За Зіркою Мензатюк)*.

О *Оксамит* — тканина з густим коротким ворсом із натурального шовку або штучного волокна.

- Спишіть перший абзац тексту, запишіть цифри словами. Підкресліть числівники. Доберіть до виділених числівників такі, які відповідають на питання *скільки?* Змініть їх, щоб вони відповідали на питання *скількох? скільком?*

261. Допишіть вправу 260 до кінця. Запишіть цифри словами. Підкресліть числівники. Змініть їх так, щоб вони відповідали на питання *котрий? котра? котре? котрі?*

Відмінкові форми окремих числівників

262. Прочитайте текст.

Верблюди мають довжину понад 2 метри. Дорослий верблюд важить 700 кілограмів. Та його маса залежить від того, коли він останній раз пив воду.

Верблюди відкладають до 45 кілограмів жиру у своїх горбах. Це дає їм змогу отримувати за необхідності майже 50 літрів води. Коли верблюд довго не п'є, він худне й

горб його стискається. Але варто йому знайти воду, він випиває за 10 хвилин 90 літрів і швидко набуває свого звичного вигляду. Живуть верблюди в середньому до 60–70 років *(З «Дитячої енциклопедії»)*.

- Випишіть із тексту словосполучення іменників із залежними від них числівниками. Запишіть числівники словами, поставте до них питання.

263. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

5 (олівець), 8 (зошит), 20 (курча), 3 (стіл), 60 (лист), 11 (стілець), 20 (яблуко), 24 (ящик), 70 (кілограм), 500 (дерево).

сімдесяти́

п'ятсо́т

- Спишіть словосполучення за зразком, запишіть числівники словами.

Зразок: п'ять олівців, п'ятсот кілограмів.

264. Прочитайте текст.

Пацъ вийшов із будинку за п'ять хвилин до восьмої години й уже о дванадцятій хвилині на дев'яту був у школі. Вінні-Пух прийшов до школи о двадцять п'ятій хвилині на дев'яту годину, хоч йому потрібно було йти на десять хвилин менше, ніж Пацю. О котрій годині Вінні-Пух вийшов із дому? *(З посібника «Планета міркувань»)*.

- Спишіть словосполучення з числівниками, що відповідають на питання *о котрій годині?* Відшукайте на малюнку годинники, які показують, коли Пацъ і Вінні-Пух прийшли до школи.

265. Прочитайте текст.

У **першій** квартирі Великого Мурашника жили 2 мурашки, у **другій** — 14 мурашок, у **третій** — 26 мурашок. Мурашки поселяються за певним правилом. Скільки мурашок, на вашу думку, живе в **п'ятій** квартирі? Який номер квартири, де живуть 74 мурашки? Усі вони розпочинають роботу о четвертій годині ранку *(З посібника «Планета міркувань»)*.

- Спишіть задачу, замінюючи цифри словами. Підкресліть словосполучення з числівником, що відповідає на питання *о котрій годині?*
- Змініть форми виділених числівників, щоб вони відповідали на питання *котрої? котрою? (на) котрій?*

Словесні формули на означення часу протягом доби

266. Прочитайте прислів'я та загадки.

1 пальцем і голки не вдержиш. 1 рукою в долоні не заплещеш. 1 бджола мало меду наносить. 1 гусак поля не витопче.

Живуть в 1 хаті. 1 думає, 1 говорить, 1 нюхає, 2 дивиться, 2 слухає. Що то за хата та хто в ній живе?

- Поясніть зміст 2 прислів'їв *(на вибір)*. Відгадайте загадку.
- Спишіть прислів'я та загадку, замінюючи цифри словами. Узгодьте числівники з іменниками. Підкресліть числівники.

267. Прочитайте словосполучення.

Четвертий клас, двадцять чотири учні, після уроків, о чотирнадцятій годині, працювали дружно, дві години, дванадцять ящиків, сімдесят кілограмів яблук.

- Складіть текст-розповідь за малюнком і словосполученнями. Запишіть. Підкресліть словосполучення, яким позначено час.

Правильно вимовляємо, пишемо, відповідаємо на питання ***о котрі́й годині? котра́ година?***
Прокинувся *о сьомій годині* ранку. Чекатиму *об одинадцятій годині*. *На сімнадцяту годину* прийду. *Чверть на третю* розпочнемо. *О пів на дев'яту* продзвенів дзвінок *(пів до дев'ятої)*. *За чверть хвилин дванадцята година* буде *(чверть хвилин до дванадцятої)*. *Десять хвилин на п'ятнадцяту годину* розпочнеться нарада. *О чотирнадцятій годині п'ятнадцять хвилин* пролунав сигнал.

- Спишіть словесні формули на означення часу. Підкресліть числівники.

268. Розгляньте таблицю розкладу дзвінків, де урок і перерва тривають 30 хв.

Номер уроку	Дзвінок на урок	Дзвінок на перерву
1	9.00	9.30
2	10.00	...
3	11.00	...
4	12.00	...

сигна́л

- Складіть і запишіть речення за зразком.

Зразок:

Перший урок розпочався о дев'ятій годині, а закінчився о дев'ятій тридцять.

269. Запишіть ваш розпорядок дня, використовуючи числівники.

ЗАЙМЕННИК

Займенник як частина мови. Роль у тексті

270. Прочитайте текст.

Хлопчика звали Дядько Федір, бо **хлопчик** був дуже серйозним і самостійним. У чотири роки хлопчик навчився читати. А в **шість** уже сам собі суп варив. І в **шість** років любив самостійно все вирішувати за себе. Узагалі хлопчик був дуже **хороший**, і батьки були **хороші**.

І все було б добре, та тільки мама **хлопчика кицьок** не любила. А **Дядько Федір кицьок** любив. Одного разу йде собі **Дядько Федір** сходами й бутерброд їсть. А на вікні кіт сидить. Великий-превеликий, смугастий *(За Едуардом Успенським)*.

- Спишіть текст, уникаючи повторення слів. Використайте слова *він, його, такі, їх, стільки* (ж).
- Поставте питання до виділених слів. Визначте, які частини мови можна замінити словами *він, його, такі, їх, стільки* (ж). Поставте питання до цих слів. Яка їх роль у тексті?

Займенник — це частина мови, яка вказує на предмети, їх ознаки, кількість, але не називає їх. *Наприклад:* іменники *хлопчик, кішка, село, коні* можна замінити займенниками ***він, вона, воно, вони***; прикметники *хороший, зелена, тверде, веселі* — займенниками ***такий, така, таке, такі***; числівники *чотири, шість, двадцять* — займенниками ***стільки, скільки***.

Займенники відповідають на ті самі питання, що й частини мови, замість яких вони вживаються.

271. Розгляньте уважно героїв мультфільму «Троє з Простоквашино».

Я — Дядько Федір.

Він — пес Шарко.

А **ти** — кіт Матроскін.

Вона — корова Мурка.

Воно — галченя Хапайко.

Вони (кіт, пес, галченя, корова, листоноша) — друзі дядька Федора.

Ми — тато й мама дядька Федора.

- Спишіть займенники. Складіть речення за малюнками із займенниками *(на вибір)*.

В українській мові займенників небагато, але вони вживаються дуже часто. Під час відмінювання займенники набувають інших форм. *Наприклад:* *я, ти, ми, вони — мені, мною, тебе, тобі, нас, ними, їх, їм.*

272. Прочитайте текст. Перекажіть.

Дядько Федір пригостив кота й запитав:

— А звідки **ти** знаєш, як **мене** звати?

Кіт відповідає:

— **Я** в нашому будинку всіх знаю. Я ж на горищі живу, і **мені** все видно. Тільки тепер моє горище ремонтують і мені ніде жити.

Дядько Федір каже:

— Ходімо до мене жити.

Кіт сумнівається:

— Твоя мама мене вижене.

— А ось і не вижене. Може, тато за **тебе** заступиться *(За Едуардом Успенським)*.

тепе́р

- Випишіть із тексту виділені займенники. Напишіть у дужках, на які питання вони відповідають. Визначте малюнок до цього тексту.

273. Прочитайте слова. До якої частини мови вони належать?

Василько, комп'ютер, картина, левада, море, хоробрий, високе, мудра, вісімдесят, п'ять.

- Замініть іменники, прикметники й числівники займенниками з довідки. Запишіть парами.

Довідка: вона, він, таке, такий, така, скільки, воно, стільки.

Детальний переказ тексту з елементами міркування

274. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Особові займенники

275. Прочитайте текст, уставляючи на місці крапок пропущені займенники.

МИ — УКРАЇНЦІ

... працюю. ... працюєш. ... , ... , ... працює. ... працюємо. ... працюєте. ... працюють. Справді, усі українці працюють. Бо ... , українці, — працьовитий народ.

- Спишіть текст, уставляючи на місці крапок пропущені займенники *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*. Поміркуйте, на що вказують (на яких осіб) ці займенники. Звірте свої міркування з таблицею, поданою нижче.

276. Розгляньте таблицю.

Особа	Число		На що вказують займенники
	Однина	Множина	
1-ша	я	ми	**Я** — на особу, яка говорить про себе. **Ми** — на осіб (двох і більше), які говорять про себе.
2-га	ти	ви	**Ти** — на особу, до якої звертаються. **Ви** — на осіб, до яких звертаються.
3-тя	він, вона, воно	вони	**Він, вона, воно** — на особу, про яку щось говорять. **Вони** — на осіб чи предмети, про які говорять.

- Прочитайте виділені **особові** займенники. Визначте, які займенники належать до 1-ї особи, які — до 2-ї, а які — до 3-ї однини та множини.

Особові займенники вказують на особу або осіб і відповідають на ті самі питання, що й іменники: ***хто? що?*** Особові займенники відмінюються за *числами* й *відмінками*.

277. Складіть сполучення слів. Уставте особові займенники, користуючись таблицею з вправи 276. Запишіть.

... із братом, ... читаєш, ... побачили, ... дзвеніло, ... відвідали, ... живуть, ... радіємо, ... читає, ... малюєте.

278. Прочитайте текст казки. Визначте його будову (зачин, основну частину). Якої частини не вистачає в тексті?

З далекого краю, з-за океану якось улітку прилетіли орел і орлиця. Почали вони гніздо будувати на самім вершечку гіллястого дуба. А під дубом тим жив кріт.

Він (3 ос., одн.) до орла промовив: «Пресвітлий орле, не вий ти гнізда на цьому дереві. Воно впаде, бо в нього підгнило коріння». «От бознащо, — орел сказав, — щоб я, орел, я, птиця-цар, крота сліпого слухав!»

океа́н

От вони звили гніздо, яєчок нанесла орлиця. І гарних вона вивела орлят. Якось орел полетів за їжею для діток. А як повернувся, то...

- Спишіть текст, підкресліть особові займенники, укажіть у дужках особу й число займенника за зразком у тексті.
- Спишіть спільнокореневі слова. Позначте їх будову. Позначте головні й другорядні члени в підкреслених реченнях.

279. Допишіть продовження тексту вправи 278. Використайте особові займенники. Підкресліть їх, визначте особу.

Відмінювання особових займенників 1-ї та 2-ї особи однини й множини

280. Прочитайте загадки, розкриваючи дужки в третій загадці.

1. Хоч не шию я ніколи, а голок маю доволі. 2. Усі ми в шапочках-брилях заховались під кущі, бо, як вийдемо на шлях, враз опинимось в борщі. 3. Люблять (я), поважають, та б'ють (я), коли грають.

- Відгадайте перші дві загадки. Спишіть, підкресліть займенники. Визначте число й особу займенників. Поставте до них питання.
- Прочитайте третю загадку, розкриваючи дужки. Як змінився особовий займенник *я*? Звірте з таблицею.

281. Розгляньте таблицю відмінювання.

Відмінок, питання	1-а особа		2-а особа	
	Однина	Множина	Однина	Множина
Н. в. *хто?*	я	ми	ти	ви
Р. в. *кого?*	мене́	нас	тебе́	вас
Д. в. *кому?*	мені́	нам	тобі́	вам
З. в. *кого?*	мене́	нас	тебе́	вас
Ор. в. *ким?*	мно́ю	нами	тобою	вами
М. в. *(на) кому?*	(на) мені́	(на) нас	(на) тобі́	(на) вас

- Зверніть увагу, яких відмінкових форм набувають особові займенники 1-ї особи однини та множини. Звірте ваш висновок із поданим у рамці.

Займенники 1-ї особи *я, ми* при відмінюванні набувають форм:
я — мене, мені, мною, на мені (в однині);
ми — нас, нам, нами, на нас (у множині).

- Зверніть увагу, яких відмінкових форм набувають особові займенники 2-ї особи в однині та множині. Звірте ваш висновок із поданим у рамці.

Займенники 2-ї особи *ти, ви* при відмінюванні набувають форм:
ти — тебе, тобі, тобою, на тобі (в однині);
ви — вас, вам, вами, на вас (у множині).

282. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Легкий яскравокрилий метелик літав радісний і щасливий.

— Боже, який прекрасний світ! — пурхав він у повітрі. — Сонце світить для (я), поле зеленіє для (я), квіти цвітуть для (я). Це тому, що я з усіх створінь найкрасивіший.

І він обережно, щоб не зім'яти своїх ніжних крилець, опустився на квітку.

— Добридень, — уклонилася йому бджола. — Ти по нектар*?

— Еге. А ти чого лізеш в цю красиву квітку?

— Хіба не знаєш? — підвела голову бджілка. — (Я) потрібно збирати мед.

— Я (ти) не питаю, що ти збираєш, — озвався метелик, — (я) цікавить, чого (ти) тут треба.

Бджола поглянула на нього здивовано *(За Георгієм Караславовим)*.

- Випишіть із тексту спочатку змінені займенники 1-ї особи однини і множини, а потім 2-ї особи однини і множини. Визначте відмінок.

283. Утворіть словосполучення із займенниками спочатку 1-ї особи однини та множини *(я, ми)*, а тоді — 2-ї особи однини та множини *(ти, ви)* за зразком.

Підготувати *(для кого?)* ... ; задоволений *(ким?)* ... ; підійшли *(до кого?)* ... ; зустріли *(кого?)* ... ; розповів *(про кого?)* ... ; розмовляла *(з ким?)* ... ; передав *(кому?)*... .

Зразок:

Розмовляти *(з ким?)* — зі мною, з нами; з тобою, з вами.

284. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

— Не розумію, чого ти такий неґречний, — сказала бджола. — Я нічого поганого (ти) не зробила.

— Забирайся! Ця квітка розцвіла для (я).

— Чому це для (ти)?

— Тому що я найкрасивіша істота у світі! — запишався метелик. — І це тільки для (я) мак розцвів. І сонце світить для (я), і поле зеленіє для (я), і всі квіти ростуть для (я)...

А поглянь на себе! Чи (ти) не сором лізти в таку красиву квітку?

— Ти гарний, згодна, — відповіла маленька бджілка, — але замість того, щоб робити щось корисне, ти породжуєш шкідливу й огидну гусінь *(За Георгієм Караславовим)*.

- Випишіть змінені займенники зі словами, з якими вони пов'язані. Визначте особу, число й відмінок.

Відмінювання особових займенників 3-ї особи однини й множини

285. Розгляньте таблицю відмінювання.

Відмінок, питання	3-я особа однини			3-я особа множини
	чол. р.	жін. р.	середн. р.	
Н. в. *хто?*	він	вона	воно	вони
Р. в. *кого?*	його, (до) нього	її, (до) неї	його, (до) нього	їх, (у) них
Д. в. *кому?*	йому	їй	йому	їм
Зн. в. *кого?*	його	її	його	їх
Ор. в. *ким?*	ним	нею	ним	ними
М. в. *(на) кому?*	(на) ньому	(на) ній	(на) ньому	(на) них

- Які особливості відмінювання ви помітили? Звірте ваш висновок із поданим нижче.

Займенники 3-ї особи однини змінюються за родами: *він* (чоловічий), *вона* (жіночий), *воно* (середній). Займенники *він, воно* мають однакові відмінкові форми.

286. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх зміст.

У нього не дістанеш і серед зими льоду. Настав йому палець, а він усю руку тягне. Ми з тобою, як риба з

водою. Батьківщина — мати, умій за неї постояти. Як ти вітаєш, так і тебе вітатимуть. З ним каші не звариш. Ви — нам, а ми — вам. На тобі, небоже, що мені негоже.

- Випишіть особові займенники. Визначте особу, число й відмінок. Поставте їх у називному відмінку однини.

287. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Я розкажу (ви) про шпака в жмені. Є в (я) приятель, художник. Він дуже добре малює, а птахів, тварин, то краще за (він) ніхто не намалює. Художник змалку любив птахів, спостерігав за (вони). Багато розказував (я) про ручного ворона, що жив у (він).

Днями я зайшов до (він) додому. Він сидів біля вікна й працював. А на дивані спав (він) син Валя, років восьми.

Художник вийшов (я) назустріч, ми тихенько привіталися. Я побачив, що у Валиній відкинутій убік руці, на долоні, сидить молодий шпачок і гострим оком стежить за (ми) *(За Олександром Копиленком)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Підкресліть займенники 3-ї особи однини і множини. Позначте їх відмінок, користуючись таблицею відмінювання з вправи 285.

288. Провідміняйте займенники *ми, ти, я, воно, вони*. Запишіть.

Уживання займенників із прийменниками

289. Прочитайте казку. Перекажіть.

Якось зустрів вовк сороку й сказав їй:

— Давай утечемо. Несила мені більше жити в цьому лісі!

А сорока й питає його:

— Що ж тобі не подобається в лісі? Мені тут добре, їжі багато!

— Ліс хороший, але ж ти бачиш, як тут усі ставляться до мене! Де яка шкода трапиться — усе я винен. А від собак і людей зовсім спокою мені немає!

— А куди ти підеш? — знову питає його сорока.

— Піду в інший ліс, де мене ніхто не знає, де люди добрі, а собаки лагідні.

Тоді сорока сказала:

— Там, куди ти йдеш, добра тобі не буде. Бо звички твої погані й зуби в тебе гострі. Отож усі й ставляться так до тебе.

- Випишіть із тексту сполучення особових займенників і слів, від яких вони залежать. Визначте особу, число й відмінок займенників.

Зразок:

Жити *(кому?)* мені — 1 ос., дав. відм., однина.

- Допишіть золоте правило «Стався до людей так, як ти хотів би, щоб вони ставилися до ...». Підкресліть займенники.

290. Прочитайте, розкриваючи дужки.

Спитав у (він, вона, вони); прийшли з (вони, ми, ти); згадала про (я, ти, він, ми, вони); приготував для (вона, вони, ми); зустрівся з (вона, ми, вони, ти).

- Утворіть словосполучення, розкриваючи дужки. Визначте відмінок займенників.
- Зверніть увагу, яких форм набувають займенники після прийменників. Як пишуться займенники з прийменниками?

Після прийменників у займенниках 3-ї особи пишеться буква ***н***: його — у нього, її — у неї.
Займенники з прийменниками пишуться окремо.
Наприклад: з ними, від неї, про них, на ньому (на нім), на ній.

291. Прочитайте текст. Перекажіть.

Пригоди знаменитого каченяти Тіма можна описати не в одній книжці. Адже він особливий. Ви тільки гляньте на нього. Тім любить гуляти сам, і мама Качка завжди

хвилюється за нього. Де Тім? Чи не трапилося з ним чогось лихого?

Усі у дворі жаліють маму Тіма. Усі кажуть, що в неї неслухняний син *(За Енід Блайтон)*.

- Спишіть текст. Підкресліть особові займенники з прийменниками. Визначте, у якому відмінку стоять займенники. Поставте їх у називному відмінку.
- Провідміняйте займенники *ви, він, вона, вони (усно)*.

292. Розгляньте малюнки.

- Складіть розповідь на тему «Тім на річці» за малюнками, увівши сполучення слів: *він побачив, страховище з довгими ногами, воно дивилося, хто ти, я жаба, казала мені, плигнула на нього, у нього на спині, прибігла мама, тільки її й бачили, сварила його*. Підкресліть займенники, визначте відмінок.

293. Прочитайте текст сербської народної казки, розкриваючи дужки. Перекажіть.

Раз поїхав один цар із царицею та донькою прогулятися по морю. Аж тут знялася буря. І занесла вона їх у далеку чужу країну. Не знаючи жодного ремесла, мусив цар найнятися чабаном.

Так минуло кілька років. Царева донька підросла. Стала царева донька надзвичайно гарна. Одного разу син царя тієї держави побачив цареву доньку. І сказав син царя тієї держави своїм батькам, що одружиться тільки з чабановою донькою.

Батько й мати, усі вельможі стали (він) відмовляти, щоб не соромив себе та (вони). Як (він), царському синові, узяти чабанову доньку, коли є стільки царівен і королівен! Але все марно. **Він** правив своєї:

— Тільки (вона), (вона) єдину!

Побачивши, що немає ради, цар послав свого міністра до чабана посватати (він) дочку за свого сина. Але чабан (він) відмовив. Сказав, щоб царевич навчився якогось ремесла. І доки він не навчиться, не віддасть (він) доньки.

Навчився царевич плести кошики.

Тоді й розказав цар **(вони)**, хто він такий і як сюди потрапив. Молодим справили бучне весілля. А цар повернувся у свою державу.

- Випишіть із першого абзацу тексту особові займенники. Визначте особу, число й відмінок.
- Спишіть другий абзац тексту, уникаючи повторення слів. Замініть їх займенниками. Провідміняйте їх *(усно)*. Визначте їх роль у тексті.

294. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Сказав (вона, ми, вони), спитав у (він, вони, вона), передав через (я, вона, вони), зайшов до (вони, він, ми), в'ється над (він, ти, ми), зв'язок із (ми, вони, вона), усміхнувся до (він, вона, я), сподівався на (він, вона, ми).

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Поставте займенники в дужках у потрібному відмінку. Зверніть увагу на написання *н* у займенниках.

295. Прочитайте текст. Визначте його тему.

В однієї жінки народився син. Душу вклала ... у свою дитину. Боялась, як би пилинка на ... не впала, як би вітерець не подув. Дуже хвилювалася мати, щоб ... син не брав близько до серця горе, страждання й біль людей. Узимку син приніс дятла з пораненим крилом, запитав,

як допомогти ... . Мати відібрала пташку, кудись занесла й сказала, що ... вилікували.

Хлопчик ріс, а мати затуляла ... від життя. Не знав ... , що таке горе, страждання, біль, образа, смуток. І виросла з нього... . *(За Василем Сухомлинським)*.

- Спишіть текст, уставляючи потрібні за змістом особові займенники. Допишіть продовження останнього речення.

296. Спишіть вправу 293 до кінця, розкриваючи дужки. Підкресліть особові займенники, визначте їх особу, число та відмінок.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Складання й записування зв'язаних між собою речень, які описують зміст малюнка

297. Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур «Богданівські яблука».

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

298. Прочитайте текст, вибираючи з дужок потрібні слова. Перекажіть його.

...Тоді (гном, він) став розмірковувати, кому ж передати свою таємницю. І згадав (він, гном) малу дівчинку, яка пасла кіз. (Він, гном) зачекав, коли (дівчинка, вона) опинилася перед (гномом, ним).

(Дівчинка, вона) злякалася такого малого чоловічка, але (він, гном) лагідно сказав:

— Слухай, що я тобі скажу. Коли хочеш бути щасливою, зірви золоту квітку папороті. (Золота квітка папороті, вона) розцвітає лише на Івана Купала й одразу в'яне. Ніхто досі (золоту квітку папороті, її) не бачив, крім (мене, гнома), і (я, гном) передаю тобі свою таємницю *(За Десанкою Максимович)*.

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки й уникаючи лексичних повторів.

299. Прочитайте текст.

Їжаки — дуже милі істоти. Їжаки не бояться людей. Ми їжакам кидали моркву, сир, який їжаки дуже полюбляли. Їжаки статечно їли маленькі шматочки ковбаси.

Якось їжаків спробували почастувати гречаною кашею. Гречану кашу полили молоком і залишили на пласкій таці. З'явилися перші три їжаки. Їжаки були з маленьким їжаченям. Їжаки покуштували кашу й один із них зник.

Невдовзі їжак повернувся назад. А з їжаком ще двійко старих. Один із старих їжаків був якогось зелено-брунат-

ного* кольору. Це, без сумніву, був їжак-дід. Діда спокусило повідомлення про надзвичайну страву.

назáд

І от усі семеро їжаків сіли навколо каші *(За Миколою Тихоновим)*.

З *Зелéно-брунáтний* — зелено-коричневий.

- Спишіть текст, замінюючи слова, які повторюються, займенниками.

300. Додайте до поданих дієслів особові займенники *(на вибір)*. Утворіть словосполучення.

Подякувати *(кому?)* ... ; зустрітися *(з ким?)* ... ; завітати *(до кого?)* ... ; написати *(кому?)* ... ; зрадив *(кого?)* ... .

- Підкресліть займенники. Визначте головне й залежне слово в утворених словосполученнях.

Спілкуймося красно!

Уживайте в усному й писемному мовленні вислови: вибач ***мені***, пробачте ***мені***, дякую ***вам***, вибачайте ***нам***, зрадив ***мені***, порадь ***мені***, даруйте ***мені***, ***я*** перепрошую, болить ***мене,*** *зрадив* ***мене,*** *подякував* ***мені***.

- Складіть два речення, увівши словосполучення з рубрики «Спілкуймося красно!» *(на вибір)*. Запишіть.

301. Спишіть текст вправи 298 до кінця, розкриваючи дужки й уникаючи лексичних повторів.

ДІЄСЛОВО

Дієслово як частина мови. Повторення вивченого

302. Прочитайте текст. Перекажіть.

Тонко ковані золоті листочки шумлять, дзвонять, шелестять: осінь, осінь... Хмари гасають вороними кіньми, дикими табунами... з порваними уздами... Бліднуть мрії, в'януть квіти, димом ідуть примарні ночі, туманом сиплеться лист...

І виднішими стануть крізь голе, обшарпане гілля зорі, що не гасли, не осипалися... *(За Степаном Васильченком)*.

- Випишіть із тексту дієслова, поставте до них питання. Підкресліть ті дієслова, які передають рух предмета.
- Згадайте, що ви вже знаєте про дієслово як частину мови й про змінювання дієслів за часами?

Дієслово — частина мови, що означає дію предмета й відповідає на питання *що робити?* (думати), *що зробити?* (подумати), *що роблю?* (думаю), *що робив?* (думав), *що зроблять?* (подумають), *що буде робити?* (буде думати), *що робитимуть?* (думатимуть) та ін. У реченні дієслово здебільшого буває ***присудком***: Сонце виглянуло з-за хмар.

303. Прочитайте словосполучення.

Блищало іскорками, бігли прудко*, збудував греблю, написав листа, розмовляли тихо, замело снігом, пошкандибав у під'їзд, забив цвяха, скажи мені, схилила голову.

- Спишіть словосполучення, поставте до дієслів питання. Визначте головне й залежне слово.

П *Пру́дко* — швидко рухатися, переміщуватися.

- Визначте, яку саме дію означають дієслова в словосполученнях: *рух, працю, процес спілкування, сприймання, явища природи*. Яка з цих дій завершена, а яка — незавершена?

Дієслова можуть виражати ***завершену дію*** *(що зробити?)* записати, засміятися і ***незавершену дію*** *(що робити?)* писати, сміятися.

304. Прочитайте вірш Лесі Мовчун, уставляючи пропущені букви.

Кл..новий л..сточок хворіє і плаче,
Відколи негода туманить і мрячить.
Він має застуду, він жовтий і кволий,
Він дуже боїт..ся упасти додолу.
І лікар снігур пр..писав пацієнту
Постіл..ний режим, довгий сон і дієту.
Його вітровій обережно поклав
На теплу перину із висохлих трав.
А тітка зима не барилася довго —
Л..сточку пошила білесеньку ковдру.

- Спишіть перші два речення, уставляючи пропущені букви. Підкресліть дієслова, що виражають незавершену дію. Поставте до них питання.
- Укажіть дієслова, дії яких означають явища природи.

305. Спишіть вправу 304 до кінця. Підкресліть дієслова, що мають переносне значення. Визначте, які дієслова виражають завершену дію. Поставте до них питання.

Дієслова-синоніми, дієслова-антоніми. Багатозначні дієслова. Пряме й переносне значення дієслів

306. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть. Визначте тип тексту: розповідь, опис, міркування.

Загубив ведмідь Медолюб свої сап'янці*. Хоч і старі були, а шкода! Сам шукав — (не) **знайшов**. Звірі **шукали** — (не) **знайшли**. Лисиця Облудниця аж сльозами вмилася: «Три дні й три ночі (не) їла, (не) спала, а ніде немає. Мов крізь землю провалилися. Пропали!» Пожурився ведмідь Медолюб і вже й забувати став. Що вдієш!

Аж тут нове лихо настало: слава про ведмедя недобра пішла. То було — усі ведмедя шанують, уклоняються низько, а тепер відвертаються. Кажуть, що занадився він у сусіднє село. У бабусі Орисі сметану вкрав, у людей курей став тягати. Може, то інший злодій? Так слідів од ведмежих сап'янців хіба що сліпий (не) побачить. Сором! Ганьба! *(За Ларисою Письменною)*.

С *Сап'я́нці* — чоботи або черевики, пошиті з тонкої м'якої шкіри різних кольорів.

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Як пишуться дієслова з *не*? Згрупуйте виділені дієслова так, щоб вони стали антонімічними парами. Підкресліть дієслова з переносним значенням.
- Прочитайте другий абзац тексту. Складіть коротке письмове висловлювання про ситуацію, у яку потрапив Медолюб. Чи винен він у ній? Закінчіть розповідь прислів'ям «Удаваний друг гірше підступного ворога». Підкресліть дієслова.

307. Прочитайте дієслова.

1. Думати, хотіти, кричати, говорити, перемогти.
2. Стояти, радіти, любити, верещати, одягатися.

- Доберіть синоніми до першої групи дієслів. Запишіть.
- Доберіть антоніми до другої групи дієслів. Запишіть.
- Складіть речення зі словосполученнями *знайшов зошит, знайшов друга*. Доведіть, що дієслово *знайшов* — багатозначне.

308. Складіть текст-опис на тему «Хмара». Використайте дієслова з довідки.

Довідка: пливе, закриває, укриває, розплакалася, згадала, знайшли, зажурилася, люблю, пам'ятаєш, сміятиметься, лінувався.

- Підкресліть дієслова, що мають переносне значення.

309. Доберіть до іменників *пролісок, струмок, пташка* якомога більше дієслів. Складіть текст із дібраними дієсловами. Уведіть у текст дієслова з переносним значенням, наприклад: *пролісок засміявся*. Запишіть.

310. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

У вогкому закутку садка, де **ростуть** мокрець і незабудки, (жив, мешкав, проживав) самотній стоножич Томас. Жуки, черв'яки, слимаки й інша дрібнота дуже (шанували, поважали) його. Він мав добре серце, гарні манери й чарівну ходу. Томас легко й граційно (переставляв, волочив) свої дев'яносто шість ніг. Чотири ноги він, на жаль, загубив, невідомо де.

Томас (не) дріботів, (не) виступав, (не) марширував, (не) плазував. Він ніби котився на оксамитових коліщатках. Такою граційною була його хода.

Одного разу в садку **з'явився** жук-скарабей, що мав звичку лічити, вираховувати, досліджувати та виміряти. Коли Томас **вийшов** на прогулянку, той скарабей біг за ним і рахував *(За Джеймсом Крюсом)*.

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Виберіть із запропонованих дієслів-синонімів потрібні за змістом. Визначте, завершену чи незавершену дію вони означають.

311. Прочитайте текст. Доберіть заголовок.

У море впало кілька здорових важких крапель дощу. Несподівано загув страшний вітер. Він кинув човен угору, як трісочку. Посипався краплистий дощ, а далі полив як із відра. Море застогнало й загуло, як сосновий бір у час бурі. Берег закутався в туман і дощ. Сонце зайшло за хмари. І в одну мить і земля, і море злилися докупи. На морі зробилося поночі. Тільки вітер свистів, шипів і ревів *(За Іваном Нечуєм-Левицьким)*.

- Випишіть словосполучення з дієсловами в переносному значенні.
- Спишіть останнє речення, підкресліть головні члени речення.

312. Прочитайте дієслова.

Знайти, відвідати, зорати, **виконати, брати**, виблискують, приїхати, наводити, перекладати, ремонтують.

- Утворіть словосполучення дієслів з іменниками, які подані в довідці.

Довідка: ниву, товариша, вихід, участь, завдання, іскрами, трамваєм, трактор, приклад, твір.

- Доберіть синоніми до виділених дієслів.

313. Спишіть другий і третій абзаци вправи 310, розкриваючи дужки. Доберіть антоніми до виділених дієслів. Складіть із ними речення.

Побудова речень з однорідними присудками

314. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

(Приснився, наснився) Олесі сон: ніби вона (йде, простує, крокує, прямує, чимчикує) лісом. А ліс густий і незнайомий, у такому легко можна (заблудитися, заблукати). Довго **йшла** вона й (утомилася, стомилася, знемоглася, знесилилася). Аж ось (побачила, набачила, угледіла) галявину, зелену та квітучу. І так же на ній (пахло, пахтіло, духмяніло) чимось теплим, солодким і знайомим. Але чим — Олеся не могла **згадати**...

А вітер таку завірюху (здійняв, підняв), що страх! Сніг (засипав, обсипав) руки, лице, губки теж запорошив *(За Зіркою Мензатюк)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Доберіть із дієслів-синонімів потрібні за змістом. Доберіть антоніми до виділених дієслів.
- Визначте, якими членами речення виступають однорідні члени в підкресленому реченні.

315. Прочитайте дієслова.

Затанцювали й закружляли; заграли й застрибали; здригнувся, зашелестів; дивуються, милуються; вилискували, виблискували.

- Складіть і запишіть речення, у яких подані дієслова були б однорідними присудками, а іменники *метелики, білочки, ліс, лисенята, промінці* — підметами.
- Підкресліть однорідні присудки.

316. Прочитайте текст, добираючи відповідно до змісту пропущені дієслова. Перекажіть.

У великої чорної хмари народилися сніжинки. Вона дуже любила своїх маленьких красунь і надзвичайно ... ними. Хмара носилася з ними над землею і ... її своїм доням.

І ось сніжинки виросли. Вони закружляли у веселому таночку, і ... , і ... . Довго сніжинки носилися, ... в казковому танці над землею. Деякі з них потомилися й опустилися на землю.

Деякі сиділи на самому вершечку ялинки й ... білим світом. Так гарно було навкруги! *(За Надією Красоткіною)*.

- Спишіть текст, добираючи відповідно до змісту пропущені дієслова.
- Підкресліть однорідні присудки. Визначте, які дієслова означають рух, працю, явища природи.

317. Складіть 5 речень з однорідними присудками. Підкресліть головні члени речення.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Складання письмового висловлювання типу розповіді про ситуацію з життя класу

318. Розгляньте малюнок.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

319. Прочитайте текст. Визначте його тип: опис чи розповідь.

Це було зимового вечора. Сонце сховалося за обрій. Зарожевів сніговий килим. Замерехтіли, заіскрилися зорі в глибокому небі. Раптом із півночі насунула чорна хмара. Вона пливе над снігами. Падають сніжинки на землю, тихо лягають на поле, ліс і дорогу. Я прислухаюся до тихого снігопаду й чую ніжний дзвін. Немов десь далеко-далеко бринить кришталева чаша, до якої доторкається срібний молоточок *(За Василем Сухомлинським)*.

- Випишіть речення з однорідними присудками. Поясніть написання коми в них. Яку роль виконують дієслова в тексті? Визначте, яку дію (завершену чи незавершену) вони виражають.

320. Прочитайте текст.

Навесні вода піднялася й затопила боброву хатку. Найменше бобреня знесилилося й ледь не потонуло. Я помітив його витяг із води й приніс додому.

У кухні воно довго чистилося й сушилося. Потім звірятко знайшло віника й згризло його. Воно позбирало всі гілочки підгребло під себе й заснуло. Я подивився на нього й теж пішов спати. А вранці на кухні мене чекав сюрприз ... *(За Гелієм Снєгірьовим)*.

- Спишіть текст. Поставте, де потрібно, розділові знаки. Підкресліть однорідні присудки.

321. Прочитайте дієслова.

Клекоче, перекочує, підіймає, наздоганяє, вабить, з'являється, панує, видніється, відкрився.

- Складіть і запишіть текст-опис на тему «Океан» за допомогою цих дієслів.

322. Складіть кінцівку тексту вправи 320. У реченнях використайте однорідні присудки.

Неозначена форма дієслова

323. Прочитайте текст.

Ми зайшли до ліцею «Сім гномів». Нас ознайомили з обов'язками ліцеїстів. Їм потрібно було розмальовувати ліс на уроках малювання. На уроках історії — вивчати, які тварини жили в лісі в давнину. На уроках математики гноми повинні підрахувати дерева, кущі та запаси продуктів для звірят на зиму.

Ми дізналися, що на уроках мови ліцеїсти-гноми вивчають мову тварин і рослин. А на уроках географії вони малюють карту лісу. Прибирати ліс, розчищати стежки, підрізати кущі та дерева, згрібати сухе листя — їхній обов'язок на уроках праці *(За Вірою Іванчук)*.

- Випишіть із тексту дієслова, які відповідають на питання *що робити, що зробити?* Чи можна визначити час дії, позначеної цими дієсловами? Ці дієслова вжиті в неозначеній формі.

Неозначена форма дієслова — це його ***незмінна форма***. Вона є початковою формою дієслова. Дієслова в неозначеній формі означають дію, процес, але не вказують на час, особу й число. Вони відповідають на питання *що робити? що зробити?* *Наприклад:* чистити *(що робити?)*, заспівати *(що зробити?)*.

324. Прочитайте текст.

Українська мова — одна з найбагатших мов світу. Про її багатство свідчать синоніми. Їх у нашій мові дуже багато. Наприклад, до слова *йти* можна підібрати більше тридцяти слів, близьких за значенням. Залежно від ситуації українці вживають у мовленні: іти, прямувати, простувати, крокувати, чимчикувати, тюпати, чесати, дріботіти, ступати,

шкандибати, кульгати, дибати, чвалати, чалапати, блукати, брести та ін. Користуймося мовним багатством.

- Випишіть дієслова. Поставте до них питання. Назвіть дієслова, ужиті в неозначеній формі. Назвіть частинку, якою вони закінчуються.

У неозначеній формі дієслова́ закінчуються суфіксом ***-ти***. Після нього може стояти суфікс ***-ся***. *Наприклад:* *що робити?* (працювати), *що зробити?* (розчистити), *що робити?* (наближатися), *що зробити?* (розгорітися).

- Позначте суфікс *-ти* в дієсловах неозначеної форми з вправи 324.

325. Прочитайте фразеологізми. Доповніть їх дієсловами з довідки.

Байдики ... , п'ятами ... , ... воду, слова на вітер ... , мало каші ... , як у воду ... , зуби на полицю ... , ніде голці ... .

Довідка: впасти, з'їсти, бити, покласти, накивати, кидати, каламутити, дивитися.

- Спишіть фразеологізми, поясніть їх значення. Позначте суфікс *-ти* в дієсловах неозначеної форми.

У дієсловах неозначеної форми між коренем і суфіксом ***-ти*** можуть бути суфікси ***-а-, -и-, -і-, -ну-, -ува-, -юва-***: писати, біліти, дивитися.

- Відшукайте й позначте ці суфікси в дієсловах неозначеної форми з вправ 324 та 325.

326. Прочитайте дієслова.

Обгорнути, берегти, загинати, писати, малювати, підклеїти.

- Складіть і запишіть текст-інструкцію «Бережіть книжку», використовуючи подані дієслова. Позначте суфікси.

Часи дієслова. Змінювання дієслів за часами й числами

327. Прочитайте прислів'я.

1. Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає. 2. Щоб правду знати, треба книжку читати. 3. Грамотний уміє читати і рядки, і між рядками. 4. Чужим розумом не проживеш. 5. Упіймав чи не впіймав, а погнатися можна.

- Випишіть дієслова, згрупувавши їх: дієслова в неозначеній формі, дієслова теперішнього, минулого та майбутнього часу. Перевірте себе за поданою нижче таблицею.

328. Розгляньте таблицю.

Дієслово	Відповідає на питання	Час дії	Час
зацвів зацвіла зацвіло	*що зробив?* *що зробила?* *що зробило?*	дія відбулася до моменту мовлення	минулий
цвіте	*що робить?*	дія відбувається в момент мовлення (під час повідомлення, зараз)	теперішній
зацвіте (цвістиме, буде цвісти)	*що зробить?* *(що робитиме? що буде робити?)*	дія відбувається після моменту мовлення	майбутній

- Поставте дієслова *блукати, жити* в минулому, теперішньому й майбутньому часі, користуючись таблицею.

329. Прочитайте текст. Перекажіть.

Чи знаєте ви, як цвітуть полини? Чи бачили ви, як весною квітнуть гіркі сиві трави? Після нагрітого сонцем дня встає над полинами сивий дим і пливе над степом. І здається тоді, що до вас говорять віки. Сивий дух полинів п'янить і хвилює, проникає щемом* у груди. І хто його вдихне, стане ніби дужчим.

О полини, сиві полини! Хто посіяв вас на землі нашій? Цвіли, цвітуть і цвістимуть золотисто-сивою гіркотою серед літа, осипалися, осипаються й осипатимуться пізньої осені дрібненьким темним насінням. Яка дивовижна живучість! Чи не так і народ наш? Вистояв у битвах, і жив, і живе, і житиме на рідній землі *(За Іваном Цюпою)*.

Щ *Щем* — тут: відчуття тривоги, неспокою; хвилювання.

- Яка тема тексту? Спишіть перший абзац тексту. Підкресліть дієслова. Визначте час. Яку дію — одного чи кількох предметів — означають дієслова?

330. Розгляньте таблицю.

Дієслово	Відповідає на питання	Означає дію	Число
біжу несе	*що роблю?* *що робить?*	одного предмета	Однина
біжимо несуть	*що роблять?*	двох або більше предметів	Множина

Дієслова змінюються за числами. Вони вживаються в однині й множині: *цвіла — цвіли; цвіте — цвітуть.*

- Прочитайте дієслова.

Сидіти, лікувати, пити, малювати, жити, закріпити, виконувати, називати.

- Спишіть дієслова. Поставте їх у минулому, теперішньому й майбутньому часі, користуючись таблицею з вправи 328.
- Спишіть дієслова. Поставте їх в однині та множині, користуючись таблицею з вправи 330.

331. Спишіть другий абзац вправи 329. Підкресліть дієслова, визначте час і число.

Минулий час. Змінювання дієслів минулого часу за родами (в однині) й числами

332. Прочитайте текст.

Осінь, а небо синіло, як літом. Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням.

Тихий вітер ледве ворушився. На осокорах лист ще зеленів, ніби влітку. А зелена низька озимина вже нагадувала про осінь. У повітрі летіло павутиння. Воно обсновувало* тополі, верби, стіжки, тини та знову летіло й летіло. Хто його зна, де воно й бралося *(За Іваном Нечуєм-Левицьким)*.

О *Обсно́вувало* — те саме, що *обплітало*.

- Випишіть із тексту дієслова. Поставте до них питання. Визначте час дієслів, число й рід у минулому часі.

Дієслова минулого часу змінюються ***за числами***: *читала — читали*, а в однині — ***за родами***: *читав, читала, читало*.

333. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

Головний хірург шпиталю (повертатися) з роботи і (побачити) на дорозі пораненого птаха. Як (статися), що молодий грак (потрапити) під автобус? У нього (бути) розбите крило й перебита ніжка. Хірург (підібрати) птаха й швидко (повернутися) в лікарню. Через кілька хвилин усе (бути) готове до операції.

Вона (**тривати**) довго. Грак (**вижити**). Він (знати) усіх медсестер і няньок, але найбільше (**любити**) головного хірурга. Варто було лікарю сказати: «Додому!» — і грак (летіти) додому *(За Олесем Кравцем)*.

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Поставте дієслова неозначеної форми в минулому часі. Підкресліть дієслова чоловічого роду минулого часу.
- Визначте будову виділених дієслів.

У дієсловах минулого часу **-л-**, **-в** у кінці основи — це суфікси: *віддав*, *віддал*а, *віддал*о, *віддал*и.

334. Прочитайте дієслова.

Входити, **говорити**, **радіти**, сміятися, збудувати.

- Спишіть дієслова, поставте їх у всіх формах минулого часу за зразком. Позначте будову виділених дієслів.

Зразок

Входити — *я, ти, він* — *вході́в*; *вона* — *вході́л*а; *воно* — *вході́л*о; *ми, ви, вони* — *вході́л*и.

- Доберіть антоніми до дієслів неозначеної форми . Позначте їх будову, наприклад: *входи́ти* — *виходи́ти*.

335. Спишіть другий і третій абзаци вправи 333, розкриваючи дужки та ставлячи дієслова в минулому часі.

Теперішній час. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами й числами

336. Прочитайте вірш Анатолія Камінчука.

На кручах сивого Дніпра
Стоїть столиця наша — Київ.
Квітує свічками каштан,
На храмах грає позолота.
Ось Володимир, ось Богдан,
Он сяють Золоті ворота.
Летить у небі голуб-птах,
Над ним хмарки, немов пір'їни,
Й тріпоче синьо-жовтий стяг,
Як вільне серце України.

Пам'ятник Богдану Хмельницькому. *м. Київ*

- Спишіть вірш. Підкресліть дієслова. Визначте час і число дієслів. Яку дію вони виражають — завершену чи незавершену?

- Поясніть написання великої букви в словах. Поставте виділені дієслова в множині.

337. Розгляньте таблицю змінювання дієслів теперішнього часу в однині та множині за особами.

Однина			Множина		
Особа	**Питання**	**Приклад**	**Особа**	**Питання**	**Приклад**
1-ша особа ***я***	*що роблю?*	пливу кричу	1-ша особа ***ми***	*що робимо?*	пливемо кричимо
2-га особа ***ти***	*що робиш?*	пливеш кричиш	2-га особа ***ви***	*що робите?*	пливете кричите
3-тя особа ***він, вона, воно***	*що робить?*	пливе кричить	3-тя особа ***вони***	*що роблять?*	пливуть кричать

- Зверніть увагу на особові закінчення. Поставте дієслово *думати* в усіх особових формах теперішнього часу. Запишіть. Позначте особові закінчення.

Дієслова ***теперішнього часу*** виражають незавершену дію, яка відбувається в момент мовлення. Вони змінюються за особами та числами.

338. Прочитайте текст.

Дієслово — слово діє: ходить, робить, носить, сіє. Слово плаче і радіє, усміхається та мріє. Дієслово — слово діє: **вірить, любить** і **жаліє**, не злословить, не лукавить, серця ближнього не ранить. Дієслово — слово діє: народилось і зоріє, розвивається і квітне, слово любе, слово рідне! *(За Ларисою Лужецькою)*.

- Спишіть текст. Визначте час і особу дієслів. Виділені дієслова поставте в 3-й особі множини.
- Підкреслене дієслово змініть за числами й особами, користуючись таблицею з вправи 337.

339. Складіть і запишіть речення з дієсловами теперішнього часу *лікувати, пустиш, летять, пишуть*.

- Запишіть дієслово неозначеної форми в усіх особових формах теперішнього часу, користуючись таблицею з вправи 337.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Детальний переказ тексту (за колективно складеним планом і поданою кінцівкою)

340. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Майбутній час. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами й числами

341. Прочитайте скоромовки. Повправляйтесь у їх вимові.

На столі **стоїть** сільниця, у сільниці — сіль. **Ходить** посмітюха по смітті з маленькими посмітюшенятами. Рано коваль **встав**, сталь **кував**, сталь перевиковував, та не перекував. Усіх скоромовок не перескоромовиш, не перевискоромовиш.

- Випишіть дієслова. Визначте їх час. Поставте виділені дієслова в майбутньому часі. На які питання вони відповідають?

342. Розгляньте таблицю.

Особа	Число	
	Однина	Множина
1-ша особа *(я)*	відвезу, везтиму, буду везти	(ми) відвеземо, везтимемо, будемо везти
2-га особа *(ти)*	відвезеш, везтимеш, будеш везти	(ви) відвезете, везтимете, будете везти
3-тя особа *(він, вона, воно)*	відвезе, везтиме, буде везти	(вони) відвезуть, везтимуть, будуть везти

- Зверніть увагу на особові закінчення та три форми дієслів майбутнього часу.

Дієслова майбутнього часу змінюються за ***особами*** й ***числами***: *я прочитаю; ти прочитаєш; він, вона, воно прочитає; ми прочитаємо; ви прочитаєте; вони прочитають*.
Вони мають три особові форми: *напишу, писатиму, буду писати*. У формі *везтиму*, ***-ти-*** і ***-м-*** — суфікси.

343. Прочитайте прислів'я, розкриваючи дужки.

1. Чого ранком (не) **зробиш**, того ввечері (не) здоженеш. 2. (Не) **навчишся** плавати, поки у вуха води (не) набереш. 3. Не взявшись за сокиру, хати (не) збудуєш. 4. (Не) брудни криниці, бо схочеш водиці. 5. Сміливий там знайде, де боягуз загубить. Скажеш «гоп», як перескочиш. 6. З добрим проживеш — добре й переймеш. 7. Біда і помучить, і мудрості научить. 8. Посієш вітер, пожнеш бурю.

- Спишіть перших 4 прислів'я, розкриваючи дужки. Підкресліть дієслова, визначте їх число й особу.
- Виділені дієслова провідміняйте за числами й особами, користуючись таблицею з вправи 342.

344. Спишіть вправу 343 до кінця. Визначте особу й число дієслів майбутнього часу. Змініть дієслово *посіяти* за всіма формами майбутнього часу, користуючись таблицею з вправи 342.

345. Прочитайте текст. Перекажіть.

Одного ранку жабеня Кнак сиділо в ліжку.

— Сьогодні в мене багато справ, — мовило воно. — Запишу всі важливі справи на папірець, щоб не забути.

І жабеня Кнак записало на папірець: «Прокинутися».

— Це вже зроблено, — мовило воно й закреслило «Прокинутися». Тоді написало ще: «**Поснідати.** Одягнутися. Піти до Квака. Прогулятися з Кваком. Пообідати. **Подрімати.** Погратися з Кваком. Повечеряти. Лягти спати».

— Ну от і все, — сказало жабеня Кнак. — Тут записано весь мій день.

Воно підвелося з ліжка, поснідало, а потім викреслило зі списку «Поснідати» *(За Арнольдом Лобелом)*.

- Випишіть дієслова минулого часу 3-ї особи однини.
- Випишіть дієслова неозначеної форми. Утворіть від них дієслова майбутнього часу. Поставте їх у формі 1-ї особи однини й множини. Наприклад: *не забути — не забуду, не забудемо*.

346. Розгляньте таблицю змінювання дієслів теперішнього й майбутнього часу за особами.

Число	Особа	Теперішній час		Майбутній час	
ОДНИНА	1-ша *(я)*	ї**ду**, чита**ю**	бач**у**, сто**ю**	при**їду**, прочита**ю**	побач**у**, вісто**ю**
	2-га *(ти)*	ї**деш**, чита**єш**	бач**иш**, сто**їш**	при**їдеш**, прочита**єш**	побач**иш**, вісто**їш**
	3-тя *(він, вона, воно)*	ї**де**, чита**є**	бач**ить**, сто**їть**	при**їде**, прочита**є**	побач**ить**, вісто**їть**
МНОЖИНА	1-ша *(ми)*	ї**демо**, чита**ємо**	бач**имо**, сто**їмо**	при**їдемо**, прочита**ємо**	побач**имо**, вісто**їмо**
	2-га *(ви)*	ї**дете**, чита**єте**	бач**ите**, сто**їте**	при**їдете**, прочита**єте**	побач**ите**, вісто**їте**
	3-тя *(вони)*	ї**дуть**, чита**ють**	бач**ать**, сто**ять**	при**їдуть**, прочита**ють**	побач**ать**, вісто**ять**

- Зверніть увагу на особові закінчення дієслів. Зіставте закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу.

Дієслова майбутнього часу, які відповідають у 1-й особі однини на питання *що зроблю?*, при змінюванні мають такі самі особові закінчення, як і дієслова теперішнього часу: *пишеш — напишеш; читаєш — прочитаєш*.

347. Прочитайте текст. Перекажіть.

Виросте Тарасик, піде у світ і почне писати золотим пером із козацької шаблі пісні-вірші про давню славу. **Напише** картини, що звеличуватимуть її красу.

Нелегким буде його шлях, водитиме його доля і в холодний Петербург, і в Аральські пустелі. Та не покине він свого золотого пера. Віршами своїми **збудить** він давню волю України, збудить правду та славу козацьку, щоб гомоніла довіку *(За Лесею Храпливою)*.

- Що ви знаєте про Тараса Шевченка? Спишіть текст. Підкресліть дієслова майбутнього часу. Визначте особу, число. Позначте закінчення дієслів.
- Провідміняйте виділені дієслова, користуючись таблицею з вправи 346.

348. Складіть речення з дієсловами *напишу, читатимуть, запам'ятаєте, міркувати*.

- Поставте дієслово неозначеної форми в усіх особових формах майбутнього часу.

Побудова речень із дієсловами теперішнього й майбутнього часу

349. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

На узліссі горять, палають, аж світяться своїм якимось казковим світлом незліченні квіти іван-чаю, найцікавішої тайгової рослини.

(Рости) іван-чай великими купинами, (займати) цілі галявини. Особливо любить обгорілі місця. Скільки то бджоли з нього меду (наносити)!

Та цікавить він ще й своєю самовідданістю. Як (припускати)

перший морозець, усі крайні рослини (нахиляти) свої голівки до середини купини й (затуляти) собою інших. Померзнуть, (загинути) крайні, а середні, як тільки сонечко підіб'ється вгору, (починати) так пишатися, ніби ніякого морозу й не було.

І так щодня. Тільки тоді, як усе засипле снігом, замерзає, гине остання квіточка іван-чаю *(За Володимиром Дубовкою)*.

- Спишіть перших два абзаци тексту, розкриваючи дужки. Підкресліть дієслова. Визначте їх час, особу й число.

Особу й час дієслова визначаємо за допомогою особових займенників *(я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони)*, питання й закінчення дієслова. *Наприклад:* займає — *що* ***він*** *робить?* — 3-тя особа однини; почнуть — *що* ***вони*** *зроблять?* — 3-тя особа множини.

350. Прочитайте прислів'я, з'єднавши їх частини.

Що **посієш**,	лінивого не **навчиш**.
Сонного не **розбудиш**,	так і маєш.
Як дбаєш,	те й **пожнеш**.

- Спишіть прислів'я, з'єднавши їх частини. Визначте час, число й особу дієслів. Поставте виділені дієслова в 3-й особі множини.

351. Прочитайте дієслова.

Висить, лютує, гуляє, завиває, висвистує, насипле, бушує, кипить.

- Складіть короткий текст-опис «Зимовий вітер», використовуючи подані дієслова. Визначте час і особу дієслів.

352. Спишіть третій і четвертий абзаци тексту вправи 349, розкриваючи дужки.

- Позначте в дієсловах особові закінчення.

353. Розгляньте таблицю.

	Особа	Особові закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу			
ОДНИНА	2-га особа *(ти)*	пишеш напишеш	сієш засієш	мовчиш промовчиш	стоїш вистоїш
	3-тя особа *(він, вона, воно)*	пише напише	сіє засіє	мовчить промовчить	стоїть вистоїть
МНОЖИНА	1-ша особа *(ми)*	пишемо напишемо	сіємо засіємо	мовчимо промовчимо	стоїмо вистоїмо
	2-га особа *(ви)*	пишете напишете	сієте засієте	мовчите промовчите	стоїте вистоїте
	3-тя особа *(вони)*	пишуть напишуть	сіють засіють	мовчать промовчать	стоять вистоять

- Зверніть увагу на закінчення 3-ї особи множини. За ними перевіряємо написання букв *е, є, и, ї* в особових закінченнях. Зробіть висновок і перевірте за поданим нижче.

В особових закінченнях дієслів пишуться букви *е, є, и, ї*. Їх написання перевіряємо за закінченням 3-ї особи множини. *Наприклад: назвуть — назвеш, знають — знаєш; ділять — ділиш, стоять — стоїть.*

Закінчення 3-ї особи множини	Букви в закінченнях
-уть, -ють	*е, є*
-ать, -ять	*и, ї*

354. Прочитайте дієслова 3-ї особи множини.

Затвердять, забезпечать, виконають, малюють, відпочивають, працюють, ходять, приїдуть, одержать, закінчать.

- Поставте дієслова у формі 2-ї та 3-ї особи однини. Запишіть. Позначте особові закінчення. Поясніть написання букв *е, є, и, ї* в закінченнях.
- Поставте дієслова у формі 1-ї та 2-ї особи множини. Запишіть. Позначте особові закінчення. Поясніть написання букв *е, є, и, ї* в закінченнях.

355. Прочитайте текст. Визначте тип тексту — опис чи розповідь.

Ішли собі два сини й два батьки. І зайшли вони в чарівний сад. От **ідуть** вони чарівним садом й ідуть. І жовтий метелик **летить** і летить. Аж підходять вони до такого, як глобус, дерева. Ледве метелик сів на те дерево, як на ньому засяяли три золоті яблучка. А жовтий метелик і **каже:**

— Слухайте, два сини й два батьки. Коли ви **придумаєте**, як поділити ці три яблука між вами всіма, вони самі вам у руки впадуть... *(За Дмитром Чередниченком)*.

- Випишіть дієслова. Поставте їх у 3-й особі множини, а потім — у 2-й та 3-й особі однини. Позначте закінчення.

356. Змініть за особами й числами виділені дієслова вправи 355, користуючись таблицею з вправи 346.

357. Прочитайте текст.

На тому боці зеленіє соковита трава, цвітуть квіти. Грають поміж ними барвисті метелики. Білі метелики сидять на білих бриликах ромашок, сині — синіють на оксамитових віночках волошок. Жовті метелики жовтіють на золотистих китицях щедринцю *(За Дмитром Чередниченком)*.

- Випишіть дієслова, визначте їх час і особу. Поставте їх у 2-й і 3-й особі однини й 1-й і 2-й особі множини.

358. Прочитайте прислів'я, уставляючи пропущені букви та розкриваючи дужки.

1. На світі **знайд..ш** усе, крім рідної матері. 2. **Посі..ш** учинок — **виросте** звичка. 3. Науки ні вода (не) затоп..ть, ні вогонь (не) спал..ть, ні злодій (не) вкраде. 4. Кожна робота легка, коли охоче її роб..ш. 5. Коли здобуд..ш освіту, то **побач..ш** більше світу. 6. З добрим пожив..ш, добро перейм..ш, з лихим зійд..шся — того й набер..шся. 7. З розумним поговори, то й розуму набер..шся, а з дурним і свій загуб..ш.

- Поясніть зміст прислів'їв. Спишіть прислів'я, уставляючи пропущені букви та розкриваючи дужки. Поясніть написання букв *е, є, и* в закінченнях дієслів.

359. Додайте до основи дієслів закінчення 3-ї особи множини теперішнього часу *(-уть, -ють; -ать, -ять)*.

Вивч.. , **лет**.. , біж.. , жив.. , чита.. , **дума**.. , **бач**.. , малю.. , нес.. .

- Поставте утворені дієслова в 2-й особі однини й множини. Поясніть написання букв *е, є, и* в закінченнях.
- Складіть речення з виділеними дієсловами.

360. Провідміняйте за особами й числами виділені дієслова вправи 358, користуючись таблицею з вправи 346.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Складання тексту-опису за колективно складеним планом з опорою на допоміжні матеріали

361. Розгляньте репродукцію картини Івана Гончара «Замріяна».

- Опрацюйте матеріал до теми в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

362. Прочитайте текст. Перекажіть. Доберіть заголовок.

Жили собі король і королева. Якось королева сказала королю, що їхній старий садівник говорить самими примовками. І вирішили вони поговорити з ним.

Уранці старого садівника знайшли за роботою — він саме копав.

— Добридень, — **сказав** король. — А ви що, добродію, уже трудитеся?

— Хто рано встає, тому Бог дає, — **сказав** дідок.

— Мабуть, ви, добродію, навчилися свого ремесла ще замолоду? — **сказав** король.

— Мудрим ніхто не вродився, а навчився, — **сказав** дідок *(За Ельсою Бесков)*.

- Спишіть текст, уникаючи повторення дієслів *сказав, сказала*. Замініть їх дієсловами з довідки.

Довідка: ствердив, засумнівався, привітався, відповів, спитав, відказав, озвалася, погодився, звернувся.

- Підкресліть примовки, поясніть їх зміст. Визначте час, особу та число дієслів, ужитих у примовках.

363. Прочитайте словосполучення, уставляючи пропущені букви в закінченнях дієслів 2-ї особи множини.

Виход..те на наступній зупинці, зачиня..те двері, розгорта..те книжки, вжива..те заходів, став..теся до приятеля, залеж..те від умов, склада..те іспити, зійд..те на зупинці, напиш..те листівку.

- Запишіть словосполучення, уставляючи пропущені букви. Поясніть написання букв *е, и, є* в особових закінченнях дієслів.

364. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх зміст.

1. Кого поважають, того й величають. 2. Ноги носять, руки годують. 3. Одні кажуть, що знають, а інші знають, що кажуть. 4. У ліс дрова не возять, а в колодязь воду не ллють. 5. Як сіно косять, то дощів не просять. 6. Гарного коня хвалять, гарну людину шанують.

- Випишіть дієслова у дві колонки: 1) із закінченнями *-уть, -ють*; 2) із закінченнями *-ать, -ять* у 3-й особі множини. Поставте їх у 2-й особі однини. Позначте особові закінчення. Поясніть правопис букв *-е*, -є *-и* в особових закінченнях.

365. Прочитайте текст.

Король звернувся до садівника:

— Скажіть, добродію, як мені налагодити дружні стосунки із сусідньою державою?

— Добрим словом і гадюк чарують, — сказав дідок.

— А якщо не поталанить? — сказав король.

— Не кажи «гоп», поки не перескочиш, — сказав дідок.

— Напевно, дідуню, я послухаюся твоєї поради, — сказав король.

— Мудрий завжди дослухається до порад, — сказав дідок.

— Що за дивина, — сказала королева, — та ж ви, добродію, самими примовками даєте поради.

— О, мала крапля й великий камінь продовбе, — сказав дідок *(За Ельсою Бесков)*.

- Випишіть речення з примовками, уникаючи повторень дієслова *сказав*. Замініть їх дієсловами з довідки до вправи 362.
- Підкресліть дієслова. Визначте час, особу й число дієслів.

366. Прочитайте текст.

Волелюбна Грузія розташувалася в самому серці Кавказу. Столичне її місто Тбілісі лежить серед гір. На орлиних вершинах височіють руїни давніх фортець. Вони нагадують: предки грузинів захищали свою благодатну землю від ворожих зазіхань. А по схилах, над якими мріють вежі, розкинулися плантації цитрусових дерев і чаю. Між горами **хлюпоче** лазуровими хвилями Чорне море. Славнозвісні курорти на його берегах ваблять туристів і відпочивальників. Грузія завжди прийме друзів! *(За Григорієм Кубницьким)*.

- Випишіть дієслова. Визначте їх час, особу, число та рід у минулому часі. Поставте дієслова теперішнього часу в 2-й і 3-й особі однини та множини.
- Виділене дієслово розберіть як частину мови, користуючись схемою розбору на форзаці підручника.

367. Прочитайте вірш Степана Литвина.

А слово і голубить, і карає,
А слово і вбиває, й воскреша...
Ти, мово, — море, небо неокрає,
Безсмертя наше, правда і душа.
Майну* дитинства добрими краями
І серце незрівнянно защемить.

Щебече рідна мова солов'ями,
Гаями, наче молодість, шумить.

М *Майну́ти* — швидко, раптово з'явитися в уяві або перед очима.

- Випишіть дієслова, поставте їх у 3-й особі множини. Позначте особові закінчення.

368. Прочитайте текст. Перекажіть.

Розлогі крони осокорів і верб у травні кучерявляться новим листом. Свіже, золотаво-смарагдове, воно тріпотить від руху повітря. Різкі пориви вітру куйовдять його на всі боки, збивають у чудернацьку зачіску.

Саме, пори, побачити, такої, тут, вивільгу, золотоперу, можна. Найкоштовніший, це, птах, фауни, нашої, чи не. Голос, мелодійний, її, птахи, інші, копіюють. Вони, але, флейтової, не досягають, майстерності, такої *(За Геннадієм Фесенком)*.

- Випишіть дієслова з першого абзацу. Поставте їх у 2-й особі однини. Позначте особові закінчення. Поясніть написання в них букв *-е*, *-и*, *є*.
- У другому абзаці «розсипалися» слова. Зберіть речення, запишіть, підкресліть дієслова. Позначте закінчення.

369. Прочитайте текст.

Спиніться (майб. ч., 2 ос., мн.) під деревом, звідки доноситься голос вивільги. Складіть губи дудочкою, видихніть повітря, і у вас вийде свист «фіу-фіу-фіу». Ваш голос неодмінно зацікавить птаха. Він відповість вам. Якщо ви зімітуєте вдало, він навіть наблизиться до місця, де ви стоїте. На землю не злетить, триматиметься в гіллі. Вивільги дуже обережні й сторожкі *(За Геннадієм Фесенком)*.

- Спишіть текст. Підкресліть дієслова. Укажіть у дужках час, особу й число дієслів за зразком у тексті.

Дієслова на *-ся*

370. Прочитайте вірш Галини Кирпи.

Дерево трудиться назеленітися.
Квіточка трудиться начервонітися.
Бджілка трудиться налітатися.
Метеличок трудиться нагойдатися.
Травичка — водички напитися.
Росинка — на білий світ надивитися.

- Випишіть дієслова на *-ся*. Доведіть, що вони означають дію, спрямовану на себе. Позначте будову виділених слів. Зробіть звуко-буквений аналіз дієслова *трудиться*.

371. Прочитайте дієслова.

Умиваю *(кого?)* ... . Умиваюся *(як?)* ... . Збираю *(що?)* ... . Збираюся *(з ким?)* ... . Одягаю *(що?)* ... . Одягаюся *(як?)* ... . Вітаю *(кого?)* ... . Вітаюся *(з ким?)* ... . Взуваю *(що?)* ... . Взуваюся *(як?)* ... . Зустрічаю *(кого?)* ... . Зустрічаюся *(з ким?)* ... . Раджу *(кому?)* ... . Раджуся *(з ким?)* ... . Купаю *(кого?)* ... . Купаюся *(з ким?)* ... .

- Утворіть словосполучення. Спишіть ті з них, у яких дієслова означають дію, що її виконавець спрямовує на самого себе.

Дієслова на ***-ся*** виражають дію, спрямовану на самого виконавця (на самого себе). *Наприклад: миюся (мию себе), розчісуюся (розчісую себе), роздягаюся (роздягаю себе).*

- Поставте дієслово *вітатися* у формі 3-ї особи однини і множини теперішнього часу.

- Поставте дієслова на *-ся* у формі 2-ї і 3-ї особи однини та 3-ї особи множини. Запишіть їх у дві колонки: 1) дієслова в 2-й особі однини; 2) дієслова в 3-й особі однини й множини.
- Зіставте їх вимову й правопис. Звірте власний висновок із поданим нижче.

Вимовляємо	Пишемо	Вимовляємо	Пишемо
[прокида́йец′:а]	прокидається	[спи^е^н́а́йес′:а]	спиняєшся
[хл′у́пайец′:а]	хлюпається	[навча́йес′:а]	навчаєшся

372. Прочитайте вірш Дмитра Білоуса.

Закон письма і ви́мови вивчай:
Написано *-шся*,
А ти [с′:а] вимовляй.
Раненько прокидаєшся,
Зарядкою займаєшся,
Водою обливаєшся,
Швиденько одягаєшся,
В дорозі не спиняєшся.
Так, друже мій, ніколи
Не спізнишся до школи.

- Спишіть вірш. Підкресліть дієслова, вимова й написання яких не збігається.

373. Прочитайте прислів'я, розкриваючи дужки. Повправляйтесь у вимові дієслів на *-ся*.

1. На себе (не) надійся, чужому лихові (не) смійся. 2. Хто сміється, тому не минеться. 3. Сила перед розумом поступається. 4. Було б бажання, а розум знайдеться.

- Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки.
- Позначте будову підкреслених дієслів за зразком. Не забувайте, що *-ти (ть), -ся* — це суфікси. Перед ними після кореня можуть бути суфікси *а-, и-, і-*. Зробіть звуко-буквений аналіз цих дієслів.

Зразок: Поступа є ться.

374. Прочитайте текст, розкриваючи дужки й уставляючи пропущені букви. Доберіть заголовок.

Могутнє море — в..лике, бе..межне, бе..мірне. Ти повне величі, (дихати) тихо й спокійно, бо (знати), що немає краю твоїй могутності. Уночі на тебе (дивитися) півсвіту. А ти, вічний королю велетів, (дихати) спокійно й тихо, бо ніхто над тобою не пан.

І раптом ти (насупитися), ніби (гніватися). Хто (посміти) тебе розгнівити? І хвилі (зашепотіти): «Вітер, вітер, це вітер».

(Схилятися) перед ним гнучкі верби, а скромні квіти аж до з..млі (припадати), налякані його шаленством *(За Мікалоюсом Чюрльонісом)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки й уставляючи пропущені букви. Підкресліть дієслова на *-ся*. Назвіть дієслова, вимова й написання яких розрізняються.

Спілкуймося красно!

Часто можна почути в ситуації вибачення неправильний вислів *вибачаюсь*. Це дієслово означає дію, спрямовану на себе. Отже, *вибачаюсь* означає *сам собі вибачаю*. Тож уживаймо правильний вислів *вибачте (вибач) мені*.

- Складіть і запишіть речення із словосполученням *вибачте (вибач) мені*.

375. Прочитайте дієслова.

1. Любити, приходити, мріяти, боротися.
2. Котити, верещати, клеїти, летіти, ставити.
3. Ревіти, одягати, радіти, мріяти, лляти.

- Спишіть спочатку той рядок, у якому в особових закінченнях усіх дієслів пишуться букви *е, є*, а потім — той, у якому в усіх особових закінченнях пишуться букви *и, ї*.

- Поставте ці дієслова у форму 2-ї та 3-ї особи однини й множини теперішнього часу.

376. Прочитайте вірш Ліни Костенко.

Сніги метуть. У вікнах біле мрево*.
Антени ловлять клаптики новин.
На білий вальс запрошую дерева,
На білий вальс вітрів і хуртовин.

Я вас люблю за те, що ви дерева.
Що ви прийшли до мене, що ви тут.
Зима стоїть, скляна і перкалева**.
Метуть сніги. Сніги метуть, метуть.

М *Мре́во* — те саме, що марево.

П *Перкале́вий* — той, що з перкалю (дуже тонкої бавовняної тканини).

- Спишіть першу строфу вірша. Зробіть розбір дієслів як частини мови, користуючись порядком розбору, поданим на форзаці підручника.

377. Спишіть другу строфу вірша з вправи 376. Підкресліть дієслова. Розберіть їх як частину мови, користуючись порядком розбору, поданим на форзаці підручника.

ПРИСЛІВНИК

Прислівник як частина мови

378. Прочитайте речення в колонках зліва й справа.

Веселий вітер вихопився з-поміж дерев.	**Ве́село світило** сонце.
Ласкава мамина **усмішка** окрилила мене.	**Ласкаво віяв** вітерець.
Голосне пташине **щебетання** долинало з березового гаю.	**Голосно заговорило** радіо.

- Випишіть виділені словосполучення у дві колонки. Визначте в них головне й залежне слово за допомогою питань.
- Від яких частин мови залежать слова *веселий, ласкава, голосне*? А від яких — *весело, ласкаво, голосно*? Які з них змінюються, а які — ні? На які питання вони відповідають?

Прислівник — незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії або пояснює, *де, коли* відбувається дія, *куди* вона спрямована, і відповідає на питання *як? де? куди? звідки? коли? з якого часу?* та ін. *Наприклад: стиснув (як?)* ***міцно****, відвідали (коли?)* ***вночі****, повіяв (звідки?)* ***здалеку****, засяяло (де?)* ***угорі****.* У реченні прислівники найчастіше зв'язуються з дієсловами й виконують роль другорядних членів.

379. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх зміст.

1. Чесне діло роби **сміло**. 2. Хто **рано** підводиться, за тим діло водиться. 3. Що маєш **завтра** зробити, те зроби **сьогодні**. 4. Щира правда **всюди** куток знайде. 5. **Гірко** поробиш, **солодко** з'їси. 6. **Добре** жити **скрізь**, а **вдома найкраще**. 7. Яблуко від яблуні **недалеко** відкотиться.

- Спишіть виділені прислівники разом із дієсловами, ознаку дії яких вони пояснюють.
- Поставте до прислівників питання. Позначте будову прислівників, *наприклад*: гірко. *Зверніть увагу:* у прислівниках немає закінчення, бо це незмінна частина мови. У них все слово — основа.

380. Прочитайте текст.

Якось чоловік узимку пішов через річку навпростець по кризі. Його собака біг із ним поруч. Раптом серед річки крига проломилася. І чоловік зненацька провалився під лід. Було глибоко, чоловік не міг дна дістати. Він поклав рушницю через ополонку й міцно вчепився за неї. Довго бігав собака навколо ополонки й голосно гавкав. А потім побіг до села.

Пробіг недовго й зустрів чоловіка. Собака потягнув його за собою. Чоловік спершу здивувався, а потім здогадався. Допомога прийшла **вчасно**. Так собака врятував господаря *(За Борисом Грінченком)*.

- Спишіть перший абзац тексту. Підкресліть прислівники, поставте до них питання. Визначте дієслова, від яких залежать прислівники.

381. Спишіть другий абзац вправи 380. Складіть відповідь на запитання: як господар подякував своєму собаці. Запишіть.

- Підкресліть прислівники. Поставте до них питання.
- Позначте будову виділеного прислівника.

Удосконалення написаного тексту

382. Розгляньте малюнок.

- Що незвичайного ви побачили на малюнку? Так художник змалював літо, про яке йдеться в казці.
- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Зв'язок прислівників із дієсловами

383. Прочитайте вірш Лариси Лужецької. Вивчіть напам'ять.

На запитання *як? коли?*
Готова всім відповісти.

Сади цвітуть *коли?* навесні,
Улітку трав поля шовкові,
А восени врожай збирають,
Узимку снігу всі чекають.
Прислівників **багато** має мова —
Усі яскраві, всі чудові!

- Спишіть вірш із пам'яті. Підкресліть словосполучення прислівника з дієсловом. Визначте питання, на які відповідають прислівники.
- Позначте будову виділеного прислівника.

Прислівники ***не змінюються***, тому вони не мають закінчення. Вони ***закінчуються суфіксом або коренем***. *Наприклад: весело, завжди, повік, угорі, щоденно.*

384. Прочитайте сполучення дієслів із прислівниками.

Світить *(як?)* яскраво, ... Світить *(де?)* високо, ... Ходить *(як?)* **легенько**, ... Почулося *(звідки?)* ззаду, ... Росте *(де?)* вдалині, ... Співає *(як?)* радісно, ... Кружляє *(як?)* тихо, ... Написав *(коли?)* вчора, ... Лунає *(звідки?)* зліва, ...

ззáду

вчóра

- Спишіть, добираючи до дієслів прислівники. Позначте будову виділеного прислівника.
- Складіть 2 речення із словосполученнями *(на вибір)*. Підкресліть головні й другорядні члени речення.
- Поясніть зв'язок діалогів із прислівником.

світити
світить
світив
світитиме
(як?) **ясно**

385. Прочитайте вірш Миколи Сингаївського.

День турботою почнеться.
Все довкола усміхнеться.
Проганяй мерщій дрімоту
І рукам давай роботу.
І роби невтомно, вміло,
Хоч мале, та добре діло.

- Спишіть текст. Підкресліть прислівники. Зробіть звукобуквений аналіз підкреслених дієслів.
- Доберіть прислівники до підкреслених дієслів.

386. Складіть текст-розповідь на тему «Весняний день у лісі (парку)». Використайте прислівники. Підкресліть їх.

387. Прочитайте текст.

На тротуарі всі кудись поспішали. Хтось ішов сюди, хтось — туди, хто з вузлами й валізами, а хто — з порожніми руками. Хтось біг підтюпцем, бо не встигає, а хтось ішов повагом, бо квапитися йому було нікуди.

І тільки малий Джованніно тихо сидить у кошику. Поруч, у такому ж кошику, сидить його курочка. Люди спотикаються об ті кошики й сердито бурчать.

Хлопчик чує, що люди вгорі розмовляють не по-простому, як у його рідному селі, а по-італійському. Джованніно тихенько щулиться у своєму кошику... *(За Джованні Піреллі)*.

- Випишіть із першого абзацу прислівники. Визначте, на які питання вони відповідають і які дієслова характеризують.

Спілкуймося красно!

У спілкуванні завжди пам'ятайте про інтонацію. Так, слово *дякую* можна вимовити м'яко або грубо, тепло чи холодно, сором'язливо або нахабно. Якщо це слово прозвучить іронічно, глузливо чи єхидно, то така інтонація принизить людину.

- Спишіть рубрику «Спілкуймося красно!». Підкресліть прислівники. Укажіть, які прислівники є антонімами. Позначте будову прислівників.
- Складіть речення зі словом *дякую* й промовте його однокласнику (однокласниці).

вперéд

388. Прочитайте прислівники.

Невдовзі, неспроста, ненароком, незграбно, ненавмисне, нерано, неодмінно, неждано, негадано, вперед.

- Визначте, на які питання відповідають прислівники. Доберіть до них дієслова, утворивши словосполучення. Зверніть увагу, як написані ці прислівники з ***не***.

Прислівники з ***не*** пишуться здебільшого разом: *нечутно, ненав'язливо, невдовзі, незабаром*.

- Позначте будову прислівників *нерано, негадано*.

389. Прочитайте жарт.

Восени і взимку, навесні і влітку дуже поважають черевики щітку *(Ігор Січовик)*.

- Спишіть жарт. Підкресліть головні й другорядні члени речення. Визначте, на яке питання відповідають однорідні члени речення, якою вони є частиною мови.

390. Спишіть другий і третій абзаци вправи 387. Підкресліть прислівники. Позначте їх будову.

Прислівники, близькі й протилежні за значенням

391. Прочитайте загадки. Відгадайте їх.

1. Удень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає. 2. Улітку одягається, а взимку одежі цурається. 3. Хто це літає, що зверху чорне суконце, а знизу біле полотенце?

- Спишіть загадки. Підкресліть прислівники з протилежним значенням (антоніми). Підкресліть дієслова, з якими зв'язані прислівники. Поставте питання від дієслів до прислівників.

392. Прочитайте текст.

Рішуче й упевнено крокує весна-красуня з блакитними очима, устеляє шляхи-дороги різнобарв'ям. Скрізь ожило птаство, кругом забриніла музика звуків. А сонце радісно й весело сміялося з блакиті.

Раптом обізвався грім, несподівано прокотився ясним небом. Рясно й щедро полився співучий дощик. Земля спрагло, жадібно пила теплу воду. Весна! *(За Євгенією Ясельною)*.

- Спишіть перший абзац тексту, підкресліть прислівники-синоніми. Поставте питання до прислівників.

393. Прочитайте фразеологізми.

Працює як сонна муха. Знає як свої п'ять пальців. Дав як кіт наплакав. Мчати як стріла. Лягати разом із курми. Як сніг на голову. Ні сіло, ні впало. Як грім з ясного неба.

- Замініть фразеологізми прислівниками-синонімами, користуючись довідкою.

Довідка: **повільно**, **мало**, **добре**, **швидко**, **рано**, раптово, несподівано, зненацька.

- Доберіть до виділених прислівників антоніми. Позначте їх будову.

394. Спишіть другий абзац вправи 392. Підкресліть прислівники-синоніми й антоніми. Доповніть текст власними реченнями.

Поширення речень прислівниками

395. Прочитайте казку, доповнюючи її прислівниками. Перекажіть.

Жили *(коли?)* ... два брати. Після батька вони землі не ділили, а господарство мали *(як?)* ... . Хліб вони *(як?)* ... сіяли й ділили *(як?)* ... . Так робили вони *(коли?)* ... . Та одного разу *(коли?)* ... прокинувся старший брат і думає: «Чи *(як?)* ... ми хліб поділили? Братові на дітей треба хліба *(скільки?)* ... . Віддам я йому частину зі свого хліба». Пішов *(коли?)* ... і переніс *(скільки?)* ... снопів.

І менший брат прокинувся та й подумав, чи поділили вони хліб *(як?)* ... . Пішов *(як?)* ... і доклав частину свого хліба братові. Уранці дивляться вони й не розуміють, чому частини рівні. Так вони *(як?)* ... багато разів носили один одному хліб, аж поки не зустрілись. Дізналися *(коли?)* ... брати, чому хліба в них було *(скільки?)* ... .

Усе життя брати жили *(як?)* ... .

- Спишіть текст. Поширте речення прислівниками з довідки.

Довідка: нарізно, колись, разом, завжди, багато, трохи, уночі, до ладу, таємно, уранці, знову, тоді, порівну, дружно, по-братерському, правильно, однаково.

396. Прочитайте прислівники.

Тихо, зліва, учора, удень, посередині, непомітно, спокійно, знизу, високо, здалеку, зблизька, уночі, сумно, весело.

посере́дині

- Спишіть прислівники, згрупувавши їх за питаннями *як? де? коли? звідки?*
- Укажіть прислівники-антоніми.

397. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Мої дні течуть (тепер, зараз, нині) серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом. На небі сонце — серед нив я. Іду. (Тихо, безгомінно, неголосно) пливе блакитними річками льон. Так тихо, (спокійно, безтурботно, мирно) в зелених берегах, що хочеться сісти на човен і поплисти. Стежки зміяться (глибоко, далеко) в житі, їх око не бачить, сама ловить нога.

(Раптом, несподівано) все гасне. Що таке? Хмарка... Та сонечко знову (лагідно, пестливо, ласкаво) усміхнулось направо, усміхнулось наліво — і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба *(За Михайлом Коцюбинським)*.

- Спишіть перший абзац тексту, доберіть з дужок прислівники за змістом.

398. Спишіть другий абзац вправи 397. Доберіть прислівники за змістом. Підкресліть прислівники. Поставте до них питання.

Побудова речень з однорідними членами, вираженими прислівниками

399. Прочитайте вірш Галини Кирпи. Вивчіть напам'ять.

Хвалилась липа липі в понеділок:
— Я зроду ще такою не була!

Не день у мене, а свята неділя:
Сьогодні я нарешті розцвіла!

- Визначте, який це текст — художній, діловий, науково-популярний.
- Спишіть вірш із пам'яті. Підкресліть прислівники, поставте до них питання. Доберіть до виділеного прислівника антонім.

400. Прочитайте текст. Визначте, який це текст — художній, діловий, науково-популярний.

Широкою долиною між двома рядками розложистих гір **тихо** тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця. Серед долин зеленіють розкішні густі та високі верби. Між ними дуже **виразно** й **ясно** блищить проти сонця біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталася в зеленому гіллі старих груш. **Подекуди** з-поміж верб і садків виринають білі хати ... *(За Іваном Нечуєм-Левицьким)*.

- Поширте художній текст однорідними членами речення, добираючи з довідки прислівники-синоніми до виділених. Запишіть їх через коми.

Довідка: тихо, спокійно, неголосно, негучно, мовчки, нечутно, беззвучно, глухо; ясно, світло, безхмарно, сонячно, погожо; чисто, видно, прозоро, чітко, виразно; подекуди, де-не-де, де-де, іноді, часом.

401. Прочитайте текст. Визначте, який це текст — художній, діловий чи науково-популярний.

Коли ви перебуваєте в оточенні малознайомих людей, завжди: ... й ... вітайтеся та усміхайтеся; ... та ... виявляйте дружнє ставлення до людей; ... та ... слухайте своїх співрозмовників; ... й ... ставтеся до людей і вживайте якомога більше ввічливих слів; говоріть ... та ... ; ... й ... запитуйте; спочатку подумайте, чи нікого не образить те, що ви хочете сказати, а потім уже говоріть.

- Поширте науково-популярний текст однорідними членами речення, добираючи з довідки прислівники-синоніми.

Довідка: доброзичливо, щиро, обов'язково, зацікавлено, шанобливо, мало, тактовно, привітно, небагато, приязно, спокійно, уважно, увічливо, удумливо, виразно, делікатно.

- Порівняйте тексти вправ 400 і 401. Які прислівники вживаються в науково-популярному тексті?

402. Складіть і запишіть поради «Як зустрічати гостей», використовуючи *(на вибір)* подані словосполучення з прислівниками.

Зустрічати **радісно** й привітно, **весело** й доброзичливо, холодно й неприязно. Говорити чітко та ясно, виразно й послідовно. Писати охайно й правильно, каліграфічно й удумливо.

- Визначте будову виділених прислівників.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Привітання до Дня матері

403. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Спостереження за роллю прислівників у тексті

404. Прочитайте текст.

Над Києвом стояла чудова весняна ніч. Повний місяць *(як?)* ... дивився в синій, гладенький, як дзеркало, Дніпро. На небі було **ясно** й *(як?)* ... . На заході, над чорною смугою лісу й гір, небо *(як?)* ... блищало дуже пізнім рум'яним вечором. Було ясно, як удень. На Братській церкві можна було *(як?)* ... читати золоті написи на стінах. Повітря було тихе, запашне. Здається, сама душа ним дихала. На серці ставало **легко**, на душі — спокійно. Співуча душа виливалася піснею *(як?)* ... і **по-солов'їному** *(За Іваном Нечуєм-Левицьким)*.

- Спишіть текст, поширюючи речення власними прислівниками. Прочитайте спочатку текст без прислівників, а потім текст із дібраними вами прислівниками. Зіставте їх. Зробіть висновок про те, яку роль у тексті відіграють прислівники.

405. Прочитайте слова.

Солодко, терпкий, довгий, щирий, щиро, спокійний, тихий, тихо, зоряно, легко, швидко, високий, невдовзі, зліва, правий, справа, спереду.

- Випишіть прислівники, у дужках запишіть питання, на які вони відповідають. Складіть із двома прислівниками речення *(на вибір)*.

406. Прочитайте текст.

Марина **відсунула** від себе папку з документами й **вимкнула** комп'ютер. Вийшла з кабінету й **попрямувала** довгим коридором до виходу зі свого відділу. Озирнулася назад. Знову затрималася на роботі. Завтра спокійно

відпочине. **Відчинила** двері. За ними — пітьма. **Витягла** із сумочки мобільний. Слабке світло від дисплея ледь-ледь розбавляло чорноту попереду.

«І чому я не поповнила рахунок на мобілці?! Була б зателефонувала на пропускний. Вийшла б спокійно. А так...» — досадувала сама на себе. Дісталася сходів. Знову довелося присвічувати мобільним. Спускалася обережно, знов і знов хапаючись за поручень.

Вийшла на вулицю. **Задзвонив** мобільний. Вибрала «прийняти виклик» *(За Марією Берберфіш)*.

- Спишіть перший абзац тексту. Підкресліть прислівники. Доберіть прислівники до виділених дієслів.

407. Спишіть другий та третій абзаци вправи 406. Доберіть прислівники до виділених дієслів. Підкресліть нові слова.

Вибір прислівників (із поданих), що відповідають меті й типу висловлювання

408. Прочитайте текст, уставляючи пропущені букви.

Спить-дрімає з..мля під гл..боким снігом; знемігся вітер. Не сплять тільки зорі вгорі, у далекому небі. Білим інеєм Морозенко міцно чіпляєт..ся за д..рева. Гладен..ко, міцною кригою вистилає він собі слід по снігу, с..рдито дише в повітрі таким холодом, що аж кипить усе навкруги. Ро..ходився, с..рдитий, немилосердно давить... Сумно всюди, холодно й страшно.

У той саме час злеген..ка скрипнули сінешні двері в Катриній хаті ... Трохи згодом рипнули й подвірні, випускаючи Пилипка надвір. І який він радий, що прокинувся зарані, який в..селий, що мати не чула, як він устав *(За Панасом Мирним)*.

- Спишіть текст, уставляючи пропущені букви. Підкресліть прислівники, що відповідають на питання *де? коли?*

409. Доберіть до дієслів прислівники, які найбільше підходять за змістом.

Написав *(як?)* ... . Почулося *(звідки?)* ... . Зашуміло *(де?)* ... . Попросив *(як?)* ... . Заговорили *(як?)* ... . Світить *(де?)* ... . Зацвіли *(коли?)* ... . Співає *(як?)* ... . Віє *(звідки?)* ... .

- Складіть і запишіть речення з 2 словосполученнями.

410. Прочитайте текст. Перекажіть.

Телефонна розмова — це теж важливий різновид спілкування. Мовленнєвий етикет передбачає обов'язково представитися незнайомій людині. Говорити потрібно розбірливо, **чітко** й стисло. Співрозмовника слухайте **уважно**, не перебиваючи його. Не можна телефонувати рано-вранці й **пізно** ввечері. Мудрі радили: навчися розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати та вчасно замовкнути. Неабияке значення має вміння доречно підтримати розмову.

- Складіть на основі прочитаного тексту інструкцію «Як спілкуватися по телефону». Використайте словосполучення прислівників і дієслів із тексту.

411. Складіть і запишіть розповідь «Я в бібліотеці», використавши прислівники *тихо, уважно, цікаво, затишно*.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Що ми знаємо про текст, речення, слово

412. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, яке з речень належить до тексту-міркування

А Горизонт — це край неба, що сьогодні весь червонів призахідним сонцем і аж палахкотів ясним вогнем.

Б Горизонт — це лінія видимого перетину неба й землі.

В На мою думку, горизонт — це уявна лінія, де небо зливається із землею.

Г Горизонт — це місце, де небо сходиться із землею.

2. Визначте, у якому реченні є однорідні члени

А Діти ніжно торкалися до колосків руками.

Б Діти ніжно торкалися до колосків руками, гладили та цілували їх.

В Діти гладили колоски руками.

Г Діти милувалися повними колосками пшениці.

3. Визначте, у якому реченні є фразеологізм

А Мовчазний, замріяний стоїть зимовий ліс.

Б Ніжно вплітається в гомін Дніпра добре та щире Шевченкове слово.

В Тимка любили за те, що був із нього майстер на всі руки.

Г Дика груша стоїть у цвіту, наче облита білим молоком.

4. Доберіть до дієслова *сміється* слова́, з якими воно вживатиметься в переносному значенні. Запишіть.

413. Прочитайте текст, уставляючи пропущені букви. Перекажіть його.

Ідеш ран..ою в..сною листяним лісом і дивуєшся: ще кіл..ка днів тому він був сірий і непривітний, а зараз молода зелен.. відчайдушно тягнет..ся вгору до неба. **А там по-**

віл..но пливут.. з півдня на північ білі хмари. Поміж д..ревами та кущами ро..сипалис.. фіалки, проліски, ряст. Серед гіл..я лунают.. дзвінкі пташині голоси.

У мелодію в..сняного лісу вплітает..ся ще один звук. Ніби хтос.. торкає струну віолончелі, і вона озивает..ся приємним звуком. Це джміл.. прилетів по нектар. Задні ніжки гет.. укриті пилком. Мабуть, джміл.. відвідав квіти верби та назбирав його там... *(За Степаном Мацюцьким).*

- Спишіть текст, уставляючи пропущені букви.
- Позначте у виділених реченнях головні та другорядні члени.

Що ми знаємо про іменник і прикметник

414. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, у якому рядку записані іменники жіночого роду, що стоять в орудному відмінку однини

А ніжністю, столом, зими, піччю
Б кручею, межею, тишею, стіною
В любов, гідністю, тіні, віддаллю
Г відданість, радістю, парті, води

2. Визначте, у якому рядку всі прикметники жіночого роду

А доброї, зеленого, червоним, червоної
Б сонячній, смачною, синьої, блакитною
В відважним, сміливої, щирого, літня
Г складного, рідкої, водяний, сусідня

3. Визначте, у якому рядку записані прикметники, при відмінюванні яких у родовому, давальному та місцевому відмінках пишеться **ь**

А високий, синій, далекий, щирий
Б радісний, пізній, короткий, широкий
В вечірній, дальній, ранній, осінній
Г надвечірній, весняний, твердий, дальній

4. Утворіть від поданих іменників і прикметників словосполучення, узгодивши їх у роді, числі та відмінку.

Міцною, могутньому, гаєм, пам'яттю, березовим, дубу.

- Запишіть словосполучення. Визначте рід, число та відмінок іменників і прикметників.

415. Прочитайте текст, розкриваючи дужки й уставляючи пропущені букви. Перекажіть його.

Уздовж тротуару хизувалися своїм (темно-зелений лапатий) листям розлогі каштани. Усю весну кохали їх очима люди. Бо ж як тіл..ки сонечко обцілує (пишний) бруньки, пустунка-хмара вмиє їх (теплий) дощем, а в..сняний легіт висушить (блакитний) рушником, витягають вони з довгих клейких рукавів укриті ніжним сизим пухом рученята-л..сточки, які затискують.. у долонях з..лені свічки.

Каштани нагадують (казковий новорічний) ялинки чи підвішені під голубою н..бесною банею в..летенські люстри. Милуют..ся каштанами старі й малі. І ніхто не звертає уваги на (тоненький) кленчука, якого чиясь добра рука посадила в одному ряду з красенями каштанами *(За Миколою Магерою)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки й уставляючи пропущені букви. Підкресліть в останньому абзаці іменники та зв'язані з ними прикметники. Визначте рід, число та відмінок прикметників.

Що ми знаємо про займенник і числівник

416. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, у якому рядку записані тільки займенники

А його, нами, вісім, вас, їх, веселий
Б сімнадцять, його, них, восьма, двадцятий, шістдесят
В ними, тобою, них, нею, нього, вони
Г другий, дев'яносто, тридцять, одинадцятий, два, ти

2. Визначте, у якому рядку записані числівники, що відповідають на питання *скільки*?

А сімнадцять, п'ятий, два, дванадцятий, дев'ять
Б вісім, п'ятдесят, чотири, сорок, шістнадцять
В сьомий, дванадцять, три, одинадцять, стільки
Г двадцять, п'ятнадцять, третій, дев'ятнадцять, три

3. Визначте, у якому рядку записаний займенник 3-ї особи однини, середнього роду, у давальному відмінку

А ним
Б його
В йому
Г їй

4. Доповніть приказку потрібним за змістом займенником. Підкресліть числівник.

... у десятьох водах митий.

417. Прочитайте текст. Перекажіть.

Одна дівчинка привчила до себе жабку. Раз на день, о 9 ранку, вона годувала її. Дівчинка приходила до малого ставочка й голосно гукала: «Томмі! Томмі!» Коли жабка була на тому боці, то зараз же перепливала до дівчинки й брала в неї їжу.

А в одного чоловіка свійська жаба жила 36 років і знала не тільки свого хазяїна, а й усіх його друзів.

Черепахи теж стають свійськими та вміють пізнавати своїх хазяїнів. Одна свійська черепаха лащилася до свого хазяїна так, що терлася головою об його чоботи. Вона жила в нього років із 20 і так звикла, що приходила, як він її кликав *(За Борисом Грінченком)*.

- Спишіть текст. Запишіть числа словами. Підкресліть у тексті займенники й числівники.

Що ми знаємо про дієслово та прислівник

418. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, у якому рядку записані дієслова 2-ї особи однини теперішнього часу

А поспішиш, радієш, створиш, просиш
Б стоїш, зрізаєш, зеленієш, печеш
В розносиш, підеш, знайдеш, відвідаєш
Г виконаєш, говориш, знаєш, їси

2. Визначте, у якому рядку записані всі дієслова майбутнього часу

А зустріла, пообідав, шарудить, прокинеться
Б загадаю, виростемо, цвістимуть, розсиплеться
В виходив, засяєш, шумлять, слухатимуть
Г побачу, напишуть, прийду, знайшла

3. Визначте, у якому рядку подано словосполучення з прислівником

А цікава розповідь
Б цікаво розповідати
В цікавитися справами
Г цікаве оповідання

4. Доберіть до дієслова *почув* прислівники, що відповідають на питання *як? коли? де?*

419. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

У тому лісі (не) живуть ні звірі, ні птахи, ні метелики, ні комахи, ні їжаки. Ніхто (не) живе, бо той ліс холодний. І виють у ньому не вовки, а Дикі Вітри. **Виють вони щоранку, щодня й щоночі, а потім відпочивають.** Сідають на дебелі гілляки старезних сосон, звішують довгі прозорі ноги й так відпочивають. Інакше (не) вміють. А поки триває той їхній відпочинок, у лісі стоїть така неймовірна тиша, що аж чути, як дихають сосни. Уявляєте, навіть чути, що в снах бачить зелена трава і як шарудить руда ящірка.

Шкода, що (не) було кому слухати, як дихають сосни та як спить зелена трава.

Та одного дня в лісі з'явилася Біла Панночка. Вона ступала так легесенько, наче боялася на когось наступити... *(За Галиною Кирпою)*.

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Підкресліть дієслова, визначте їх час, особу, число.
- Визначте прислівники у виділеному реченні. Поширте це речення власними прислівниками, що відповідають на питання *як?*

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Складання письмового висловлювання типу розповіді з елементами опису

420. Прочитайте вірш Анатолія Костецького.

«Канікули! Канікули!» —
співає все навколо.
Канікули, канікули,
канікули у школі!
А що таке «канікули»?
Це — літні дні барвисті,
це час, коли нам ніколи
хоча б на мить присісти,
бо треба мчати босими
наввипередки з вітром,
з густих лісів приносити
горіхів повні відра.
Це час у річці хлюпатись,
підсмажувати спини
і зранку в лузі слухати

тонку струну бджолину...
Це час, коли за друзями
ми скучим — як ніколи,
і нам страшенно схочеться
скоріше знов до школи!..

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ

Мова — жива скарбниця історії народу 5
Розвиток мови. Старі та нові слова 6
Культура мовлення та спілкування 9

ТЕКСТ

Тема, основна думка, заголовок тексту 11
Тема, основна думка в текстах —
розповідях, описах, міркуваннях 12
Засоби зв'язку речень у тексті 14
Поділ тексту на частини. План тексту 16
Урок розвитку писемного мовлення
Складання запитань і відповідей на задану тему 18
Текст-міркування: твердження, докази, висновки 19
Художній і науково-популярний тексти-описи 23
Замітка в газету 24

РЕЧЕННЯ

Речення за метою висловлювання та інтонацією.
Повторення вивченого 27
Головні та другорядні члени речення 28
Урок розвитку писемного мовлення
Складання тексту-опису за змістом малюнка 30
Зв'язок слів у реченні 31
Поширення речень словами та словосполученнями 32
Однорідні члени речення.
Головні та другорядні однорідні члени речення 34
Однорідні члени речення. Інтонації перелічування
та протиставлення (кома, сполучники) 36
Складання речень з однорідними членами 38

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Повторення й узагальнення вивченого про слово 42

Урок розвитку писемного мовлення
Робота з деформованим текстом: переставляння частин тексту, додавання кінця 43

Будова слова. Спільнокореневі слова. Форми слова 44

Частини мови. Узагальнення й повторення вивченого 46

ІМЕННИК

Іменник як частина мови. Повторення вивченого 48

Іменники-синоніми, іменники-антоніми, багатозначність іменників 50

Рід іменників 51

Змінювання іменників за числами 53

Відмінювання іменників за відмінками. Початкова форма іменників 54

Урок розвитку писемного мовлення
Робота з деформованим текстом (заміна недоречно повторюваних слів) 56

Закінчення іменників жіночого роду на *-а, -я* в родовому відмінку однини 58

Закінчення іменників жіночого роду на *-а, -я* в орудному відмінку однини 59

Змінювання іменників чоловічого роду без закінчень в орудному відмінку однини 61

Закінчення іменників чоловічого роду на *-ар,-яр* у родовому й орудному відмінках однини 63

Відмінювання іменників чоловічого роду — назв істот у давальному та місцевому відмінках однини 64

Урок розвитку писемного мовлення
Вибірковий переказ тексту з елементами опису 67

Зміна приголосних [г], [к], [х] на [з′], [ц′], [с′] перед закінченням *-і* в іменниках різного роду 67

Чергування кореневих звуків [о], [е] з [і] в іменниках жіночого та чоловічого роду з основою на приголосний 71

Відмінювання іменників у множині 73

ПРИКМЕТНИК

Прикметник як частина мови.
Роль прикметників у мовленні 77

Урок розвитку писемного мовлення
Складання письмового висловлювання
за прочитаним твором 79

Прикметники-антоніми, прикметники-синоніми. Уживання
прикметників у прямому та переносному значеннях 80

Уживання прикметників у художніх і науково-популярних
текстах 81

Змінювання прикметників за родами й числами
в сполученні з іменниками 82

Відмінювання прикметників у сполученні з іменниками в
однині та множині. Відмінкові закінчення прикметників
з основою на твердий приголосний 85

Відмінювання прикметників з основою на
м'який приголосний в однині та множині 87

Визначення відмінків прикметників
за відмінками іменників 88

Урок розвитку писемного мовлення
Детальний переказ тексту за колективно
складеним планом 91

Уживання знака м'якшення перед закінченням
прикметників у родовому, давальному, орудному
та місцевому відмінках однини. 92

Вимова та написання закінчення *-ій* у прикметниках
жіночого роду в давальному і місцевому відмінках 95

Вимова й написання найуживаніших прикметників
на *-ський-, -цький-, -зький-* 97

Відмінювання прикметників у множині 99

Урок розвитку писемного мовлення
Складання запрошення 102

Побудова сполучень слів і речень із прикметниками,
уведення їх у текст 103

Урок розвитку писемного мовлення
Детальний переказ тексту за колективно
складеним планом 109

ЧИСЛІВНИК

Числівник як частина мови 110
Вимова та правопис найуживаніших у мовленні числівників 112
Відмінкові форми окремих числівників 114
Словесні формули на означення часу протягом доби 116

ЗАЙМЕННИК

Займенник як частина мови. Роль у тексті 118
Урок розвитку писемного мовлення
Детальний переказ тексту з елементами міркування 121
Особові займенники 121
Відмінювання особових займенників 1-ї та 2-ї особи однини й множини 123
Відмінювання особових займенників 3-ї особи однини й множини 126
Уживання займенників із прийменниками 127
Складання й записування зв'язаних між собою речень, які описують зміст малюнка 131

ДІЄСЛОВО

Дієслово як частина мови. Повторення вивченого 134
Дієслова-синоніми, дієслова-антоніми. Багатозначні дієслова. Пряме й переносне значення дієслів 136
Побудова речень з однорідними присудками 139
Урок розвитку писемного мовлення
Складання письмового висловлювання типу розповіді про ситуацію з життя класу 140
Неозначена форма дієслова. 142
Часи дієслова. Змінювання дієслів за часами й числами 144
Минулий час. Змінювання дієслів минулого часу за родами (в однині) й числами 146
Теперішній час. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами й числами 147
Урок розвитку писемного мовлення
Детальний переказ тексту (за колективно складеним планом і поданою кінцівкою) 149

Майбутній час. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами й числами 150
Побудова речень із дієсловами теперішнього й майбутнього часу 153
Урок розвитку писемного мовлення
Складання тексту-опису за колективно складеним планом з опорою на допоміжні матеріали 157
Дієслова на *-ся* 162

ПРИСЛІВНИК

Прислівник як частина мови 166
Урок розвитку писемного мовлення
Удосконалення написаного тексту 168
Зв'язок прислівників із дієсловами 168
Прислівники, близькі й протилежні за значенням 172
Поширення речень прислівниками 173
Побудова речень з однорідними членами, вираженими прислівниками 174
Урок розвитку писемного мовлення
Привітання до Дня матері 176
Спостереження за роллю прислівників у тексті 177
Вибір прислівників (із поданих), що відповідають меті й типу висловлювання 178

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Що ми знаємо про текст, речення, слово 180
Що ми знаємо про іменник і прикметник 181
Що ми знаємо про займенник і числівник 182
Що ми знаємо про дієслово та прислівник 184
Урок розвитку писемного мовлення
Складання письмового висловлювання типу розповіді з елементами опису 185

Навчальне видання

ЗАХАРІЙЧУК Мар'яна Дмитрівна,
МОВЧУН Антоніна Іванівна

Українська мова

Підручник
для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Художник *В. Дунаєва*